

FOLTOK
A KISEBBSÉGI MAGYAR
JÖVŐKÉPEN

Temesvári és temesközi
magyar óvodai körkép

Szerkesztette
Bodó Barna

A szórványoktatás kérdése roppant bonyolult mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. Az asszimilációs folyamatok, a demográfiai folyamatok, az állami oktatáspolitikai, a szakember-utánpótlás, a támogatáspolitikai, a helyi elitek léte és mibenléte – megannyi kérdés, amelyek együttesen hozzák létre azt a mozaikot, amelyet az oktatáskutatónak ez esetben figyelembe kell vennie...

Kérdés: szórványóvodák ügyében a Temes megyei gyakorlatban utcáról vagy zsákutcáról lehet beszélni? A dilemma megválaszolása alapvetően fontos: az eszköz olykor szinte észrevétlenül előléphet céllá. Az óvoda eszköz: fontos tényezője az anyanyelvben való megmaradásnak – mert ez lehet csak a cél.

FOLTOK A KISEBBSÉGI MAGYAR JÖVŐKÉPEN

FOLTOK
A KISEBBSÉGI MAGYAR
JÖVŐKÉPEN

Temesvári és temesközi
magyar óvodai körkép

Szerkesztette:
Bodó Barna

BELVEDERE
SZEGED 2024

A kötet megjelenését támogatták:
Belvedere Meridionale Alapítvány
Dél-Magyarországi Pedagógiai Alapítvány
MTA Szegedi Területi Bizottság Szociológiai Munkabizottság

Borítóterv:
Jancsák Máté

ISBN 978-615-6060-75-4 [print]

ISBN 978-615-6060-76-1 [online, pdf]

© Bodó Barna, Incze Erika szerzők, 2024

© Belvedere Meridionale kiadó, 2024

Tartalom

Óvoda és jövő (Bodó Barna)	7
Bodó Barna:	
Az identitás tükörcserepei	9
Bodó Barna – Incze Erika:	
Vegyes házasság – kétnyelvűség – asszimiláció	33
Előhang	33
Magyar népességfogyás Romániában	36
Etnikailag vegyes házasságok kutatása	45
Magyarok Bánságban és Temesváron: számok és trendek	59
Templom és iskola – iskola és templom	66
Temesvári szellem, bánsági tolerancia	89
Statisztikai adatok: házasságkötések és keresztelők	96
Magyar óvodák és óvónők	106
A kiegyensúlyozott kétnyelvűség esélyei	121
Következtetések	142
Referált irodalom	147

Óvoda és jövő

Örök dilemmái általában a kisebbségi, esetünkben az erdélyi magyar léthelyzetnek: hányan vagyunk? Mennyire vagyunk magyarok? Milyen jövő vár reánk?

A kérdéseket száz év teltével, szinte mindig ugyanúgy.

Válaszok is születnek. Mint legutóbb, 2023 őszén Gyergyószentmiklóson, ahol a politika felelős képviselői és a szakma jelesei egyaránt jelen voltak a Csillagszem napközi otthon átadásán. Szilágyi Péter nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkár avató ünnepségi beszédében a Makkai Sándor egykori erdélyi református püspök és Reményik Sándor költő két világháború közötti vitájára emlékeztetett a külföldi magyarság megmaradási esélyeiről. Rámutatott, hogy utóbbinak lett igaza, aki hitt a magyarság kisebbségi sorban való megmaradásában. „Az ő bizalma, hogy a magyarság kisebbségi sorban is nőni, erősödni, fejlődni tud, ma nemcsak reménység, hanem kézzel fogható valóság. Reményik Sándornak igaza volt, sőt igaza lett!” Joggal hangsúlyozta: a Kárpát-medencei óvodafejlesztési program keretében kiépült óvodai intézmények nemzetünk életjelei, mert ahol vannak magyar gyermekek, ott van magyar jövő.

Óvoda és jövő. Így rendben van.

Pontosítsunk: magyar óvoda és magyar jövő.

Így már további kérdések sorjázhatók. Az első és legfontosabb: mikor és hol magyar óvoda a magyar óvoda? Ezt a kérdést nem kell feltenni ott, ahol a magyarság jelenti helyben a többséget. De szórványban, ahol a helyi lakosságnak kicsiny hányada, olykor alig 5%-a magyar, ott olyan kérdések elé állít az élet, amelyek megkerülhetetlenek. Temesváron ma a magyar óvoda nevében lehet magyar, de az esetek többségében vegyes, és az óvodai csoport román tagjai miatt a foglalkozások kétnyelvűek, illetve döntően románul folynak.

Közéleti szerepre vállalkozó civil szervezetként a temesvári Szórvány Alapítvány 2012-ben foglalkozott a bánásági magyar óvodák kérdésével, Erdei Ildikó, Kovács Katalin és alulírott személyében. Az óvodaválasztás elvi és gyakorlati kérdései c. közös kutatás eredményeit kötetbe foglalva közzétették (*Bánásági magyar óvodák*, Szerkesztette Bodó Barna, Szórvány Alapítvány, Temesvár, 2013). Bodó Barna dolgozatával (Az identitás tükörcserepei) indítjuk ezt a kötetet. A kutatás központi elemeként a román nyelvű foglalkozásokat tartó, névleg magyar óvodák kérdését jelöltük meg, és megállapítottuk: „ezt a helyzetet vizsgálni, kutatni kell, több szinten. Miként viszonyul a helyzethez maga az óvodapedagógus – milyen érvek és indokok szolgálnak »magyarázatul« a visszas helyzetre. Miként értelmezik a helyzetet a helyi magyar közösség tagjai és főleg a helyi elit? Ugyanakkor a fenntartó szervezeteknek – helyhatóság és tanfelügyelőség – is kötelező módon viszonyulniuk kell a helyzethez.” (Bodó 2013, 3)

Természetesen, az óvodát szeretnénk megőrizni a felhőtlen gyermekkor színterének, mesészigetnek, ahol szeretetben, biztonságban, önfeledt játékkal, felhőtlenül élhetik óvodás éveiket – de a hétköznapok valósága kimozdít ebből az idillinek mondható helyzetből. Stratégiára, a helyi közösség közös fellépésére van szükség.

2022-ben, éppen tíz évvel az idézett kutatást követően újabb kutatásra vállalkoztunk (Bodó Barna és Incze Erika), kötetünk második, hosszabb tanulmányában mutatjuk be az eredményeket. Célunk a egyes házasságok esetében az óvoda és az iskolaválasztás, illetve a két-nyelvűség vizsgálata volt, de a magyar óvodák román nyelvű foglalkozásai problémaként visszaköszöttek. Semmi, vagy szinte semmi nem változott időközben – miközben a jelenséget az illetékesek ismerik. Miért nem történt semmi? Erre a kérdésre nem a tudományos kutatónak kell felelnie, a legjobb esetben oknyomozó újságírói feladat.

Mi csak jelezzük a mutatkozó foltot a magyar kisebbségi jövőképen.

Temesvár, 2024. vízkereszt napján.

Bodó Barna

BODÓ BARNA

Az identitás tükörcserepei

Magyar óvodák Temes megyében

(Kutatói széljegyzetek)

Az oktatás kutatójának, mint bármely kutatónak különben, a célja egy bizonyos helyzet megismerése, a mögöttes folyamatok és jelenségek feltárása. Többnyire közvetlen cél is munkál: valamilyen jövőbeni beavatkozás szükségességének a felmérése, útjainak és módzatainak a keresése. Kurrens kutatások esetében a konkrét cél lehet egy helyzet megváltoztatása, esetleg egy módszer, egy döntés/választás visszaigazolása. A kutató magyarázatot keres valamire: ok-okozati összefüggéseket tár fel és elemez. Döntést készít elő, visszacsatol a döntéshozóhoz. Ha nincs közvetlen kapcsolata a döntési testületekhez, csak egyszerűen feltár egy helyzetet, annak is üzenete van.

Minden kutató esetében elvárt szempontként fogalmazódik meg az értéksemlegességre való törekvés – erről az elvárásról külön vitát lehetne indítani, de nem most. Módszertanok külön kiemelik a kutatói etika tételeit, és olyan kérdésekre történik ilyenkor utalás, mint az adathamisítás bűne, az adatkezelés jogi és etikai szabályai, valamint a kutatói alázat. Illetve azt is meg szokás jegyezni, hogy a kutató számoljon azzal: a kutatási helyszínrre a vizsgálatérés lehetőségét biztosítani kell. Az elvárások kiegészítéseként jegyezném meg, hogy a kutatónak tudatában kell lennie annak, hogy terepkutatása elindíthat nem kívánt helyi folyamatokat is. A kutatási eredmények közlése, főleg ha kényszer-lépések leírását is

tartalmazza, nem kívánt helyzetet okozhat: az észlelt és látni vélt folyamatok és döntések egyike vagy másika kötődhet olyan értelmezéshez, amelynek nincs törvényes kerete, nem törvénytelen – de törvényen kívüli. Olykor a törvényes előírások ellentmondásossága okozza ezt¹, és a helyi illetékesek az adott feltételek értelmezése alapján döntenek. Máskor a helyzet-mentés kényszere vezet el olyan személyi döntésekhez, amelyek pontos, helyhez kötött felidézése a személyi jogok megsértésének a kérdését vehetnék fel. A kutató nem képvisel valakit: személyt, intézményt. Észrevételei és állításai társadalmi relevanciával kell, hogy bírjanak, ugyanakkor el kell kerülnie a munkaügyi bonyodalmakat. Kutatóként nem célozom a döntések jogi háttérének elemzése, de célozom a hatásuk vizsgálata: a környezet keretként fontos, mint facilitáló, folyamatsegítő elem. A konkrét helyszín kevésbé fontos – a jelenség számít.

Néhány héten át jártam Temes megye településeit, három városban (Lugos, Gátalja, Detta) és egy községben (Végvár) vizsgáltam meg a helyi magyar óvoda helyzetét. Beszéltem óvónőkkel, óvodák vezetőivel/igazgatókkal, helyi papokkal, helyi magyar és nem magyar vezetőikkel, a megye magyar oktatásának magyar felelőseivel. A kutatásra azért került sor, mert Temes megyében a magyar óvodák végzettjeinek döntő többsége román elemi iskolába iratkozik. Néhány kirívó példa: Nagyszentmiklós (kb. 13 ezer lakos, 1000 magyar) magyar óvodájából 2005-2012 között 83 gyermek került ki, ezek közül írd és mond 3-an iratkoztak magyar iskolába. Detta, Gátalja, Lugos magyar óvodáiból is a legtöbb gyermek

¹ Amióta a közoktatásban a 2011-ben érvénybe lépett 1. sz. törvény alapján bevezették a fejpénzrendszert, azóta homály fedi a korábbi oktatási rendszer azon előírását, hogy a kisebbségek esetében külön osztály kedvezményes feltételek mellett – 7 tanulóval is – indítható. A jelenlegi törvény erről tételesen nem rendelkezik, csak arról, hogy bizonyos esetekben kisebb csoportok (képzési formák, a törvény román szövege szerint *formațiuni de studiu*) hozhatók létre. Ezeknek a csoportoknak a finanszírozására viszont nincs előírás, a törvény erről külön nem rendelkezik, miközben a fejpénzrendszer szerint teljes létszámú osztályokra számítják a költségeket. Eszerint a 7 fős osztály alulfinanszírozott.

román iskolában folytatja. A 2010-11-es tanévben 588 gyermek járt a megye magyar nyelvű óvodáiba/óvodás csoportjaiba, ugyanakkor magyar nyelvű I. osztályba ugyanebben a tanévben 71 gyermeket írtak.² Ha az 588-as számot lebontjuk az óvodai foglalkozás három évére, és feltételezzük, hogy nincs jelentős különbség az óvodába belépő és onnan kilépő gyermekek létszámát illetően – miért volna? – akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a kb. 190 óvodásnak mintegy egyharmada választja a magyar iskolát. Ide egy további megjegyzést kell beszúrni: Temes megyében a magyar oktatást választó magyar gyermekek aránya nem éri el a 25%-ot, országosan az egyik legalacsonyabb. A kérdésre, a miéltre adandó válasz önmagán túlmutató, hiszen fontos adalékkal szolgálhat a szórványok természetrajzához, segíthet megérteni helyzeteket és folyamatokat, tisztázni lehetőséget és felelősséget.

Nagyszentmiklóson tehát a magyar iskolát választó magyar óvodát végzett gyermekek aránya 8 évre visszamenőleg 3,6%, vagyis a nagyon szomorú megyei átlag tizede. Egy ilyen intézménnyel kapcsolatosan nagyon sok kérdés felmerül: Mi történik itt? Személyes vagy strukturális gondok okozzák a helyzetet? Miként viszonyul a helyzethez a helyi/megyei magyar elit? Miként nyilvánul meg a pedagógus szakma? Jó-e valakinek/bárkinek ez a helyzet?

Nagyszentmiklós magyar óvodája a vészharang.³ Az ismert adatok a kutatást önmagukban is indokolják – de a megyében vannak más települések is, ahol a helyzet nagyon aggasztó. Konkrét

² Frissebb adatokkal nem rendelkezem. Köszönetet kell mondanom Kiss Ferenc tanfelügyelőnek Temes megye magyar nyelvű oktatásával kapcsolatos adatokért, adatsorokért. Különben kérdés: ezek az adatok miért nem szerepelnek a megyei tanfelügyelőség(ek) honlapján – hiszen közérdekű adatokról van szó.

³ Felmerül a kérdés: miért nem vettem be Nagyszentmiklóst a kutatandó helyszínek közé. Itt a magyar oktatás külön kutatást igényel: a demográfiai folyamatok önmagukban nem indokolják azokat a változásokat, amelyek az utóbbi évtizedben itt bekövetkeztek. Az itteni helyzetet, komplexitása okán, külön kell(ene) kezelni.

kérdéseink: milyen érvek és indokok szolgálnak „magyarázatul” a visszás helyzetre, illetve miként viszonyul a helyzethez maga az óvodapedagógus? Minden helyszínen 5-6 olyan személlyel sikerült beszélgetni, akik számára fontos az óvoda. A helyi viszonyokat jól ismerő illetékesek eleve figyelmeztettek, kik azok, akiket nem érdemes megkeresni, illetve határozottan jó volna elkerülni – mert nem hitelesek. Nem volt céлом az ilyen jelzések valóságtartalmának az elemzése, mert a kutatás kezdetekor eldöntöttem: nem fogok az elemzés során személyekről és helyszínekről úgy írni, hogy a szereplők a térségben otthonos, tájékozott ember számára egyből azonosíthatók legyenek. Hiszen amit kutatási jelentésben leírandó vagyok, az egyik-másik esetben feljelentésként volna értelmezhető. Nem perekre és a kisebb települések helyi magyarságát még inkább megosztó egymásra mutogatásra van szükség, hanem egy olyan diagnózisra, amely – talán – segít más kontextusba helyezni a kérdés vizsgálatát és a róla szóló közpolitikai jellegű diskurzusokat. A kutatási jelentés tehát formáját tekintve eltér a szokásostól, műfajilag az esszéhez közelít.

Sok emberrel beszéltem, s talán mégis kevéssel, több beszélgetés után éreztem úgy: elbeszélünk egymás mellett. Kérdéseimet értették – a közelítésmódomat nem. Én az asszimiláció természetrajzára vagyok kíváncsi, a megkérdezettek közül a közvetlen érintettek önmagukat védték. Ők egy valamiről beszélnek – én másról szeretnék eszmét cserélni. Több beszélgetőtárs azt mondta el őszintén: miért olyan a helyzet, amilyen. Én arról szerettem volna felelős megnyilatkozásokat hallani: kit milyen személyes és közösségi felelősség terhel azért, hogy a helyzet oda jutott, amilyen ma. Mit kellett volna, és talán lehetne még másként csinálni. Számomra az önfeladás lépcsőfokainak az azonosítása a fontos, meg az, hogy lehet-e a helyzeten változtatni. Beszélgetőtársaim – különben tiszteletet érdemlő – alaptétele: megőrizni mindazt, amit lehet. Bármi áron – bár nem vagyok biztos, hogy ebben a közegben is érvényes a szólás: aki időt nyer, életet nyer. És ami meglepett: az intézményi

leépülést illetően alig volt érzélem fűtötte megnyilatkozás, önmarcangolás sehol, „racionális”, az ezahelyzetnincsmitsinálni típusú szövegek voltak többségben. Ez meglepő, hiszen ismert, a nyelvi végeken, szórványban a megmaradás egyszerre hit és felelősségvállalás kérdése – mindkettőre szükség van.

Az én dilemmám: szórványóvodák ügyében a Temes megyei gyakorlatban utcáról vagy zsákutcáról lehet beszélni? A dilemma megválaszolása alapvetően fontos: az eszköz olykor szinte észrevétlenül előléphet céllá. Az óvoda eszköz: fontos tényezője az anyanyelvben való megmaradásnak – mert ez lehet csak a cél.

(Amiről beszélnek: szórvány)

Az utóbbi hetek, pontosabban 2013 január végétől kezdődően a magyar sajtóban mindennaposak a szórvánnyal kapcsolatos kijelentések, vélemények. A helyzetértelmezések mögött meglévő feszültségek az avatatlan számára is világosan érzékelhetővé váltak. Vita alakult ki, melynek során a politikusok mellett kutatók, szakértők is megszólaltak. Függetlenül attól, hogy ki mit kíván mondani, a jelenség önmagában öröndetes: a szórvány fontos közpolitikai kérdéssé vált, közbeszéd tárgya lett. Nem siratják a szórványt, és nem sablonos politikai programbeszédnek vagyunk tanúi, hanem vélemények hangzanak el olyan éles vitát kiváltó kérdésekről, mint a szórványok helyben maradása, avagy a nyelvi-kulturális megmaradásuk érdekében „kontrollált” áttelepülésük/áttelepítésük ösztönzése. Nem emelkedett minden vitában megszólaló elméleti-szakmai magasságokba, ennek ellenére láthattuk, a szórványkérdés mediátikus kezelésében nagyot változott a világ a tíz évvel korábbi helyzethez viszonyítva – és ez önmagában jó dolog.

A szórványokról való közbeszéd immár nem a szorongás, nem az eszköztelen ember morális érveit jeleníti meg, hanem célok tételezését hozza (a szórványban nagyobb odafigyelést igényel a

magyar nyelvű oktatás – olvashatjuk az államtitkári megnyilatkozást), illetve önmegerősítő jóslatként értelmezhető határozott véleményyt is hallani (a szórvány igenis megmenthető – mondja egy erdélyi magyar politikus). A szándék kinyilatkoztatása lényeges és meghatározó, de a költővel szólva: nem elég. Még nem elég. Mert le kell bontani szakpolitikai kérdésekre. Ezek egyike az oktatás.

A szórványoktatás kérdése roppant bonyolult mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. Az asszimilációs folyamatok, a demográfiai folyamatok, az állami oktatáspolitikai, a szakemberutánpótlás, a támogatáspolitikai, a helyi elitek léte és mibenléte – megannyi kérdés, amelyek együttesen hozzák létre azt a mozaikot, amelyet az oktatáskutatóknak ez esetben figyelembe kell vennie. Meg kell állapítani: jelentős az elmaradásunk a szórványoktatás kutatását illetően. A helyzetet többen kutatták és kutatják – van, aki a közölt dolgozatai alapján a téma szakértőjének számít –, de ezek a szövegek szinte kivétel nélkül leíró jellegű elemzések, amelyek az utóbbi két évtized vagy egy hosszabb időszáv demográfiai folyamataira építve mutatják be az iskolahálózat alakulását, a helyi szociális környezetet, ritkábban a támogatáspolitikai bizonyos szempontjaira és a vonatkozó gyakorlatra is kitérnek.

Mire figyelmeztetnek József Attila sorai? Az igazat mondd, ne csak a valódit. Mi van a leírt helyzetkép mögött, mi a jövő? – ugyanis ha folyamatban gondolkodunk, az okok a fontosak, az okozat másodlagos. Az ok az asszimiláció. Alig beszélünk róla – pedig része mindennapjainknak. A szórvány az asszimiláció gyakorló pályája. Amennyiben a szórvány a nyelvi-kulturális létért folytatott mindennapos küzdelem tere, felteendő a kérdés: van-e e küzdelemnek felelőse? Ha a kérdés politikai-társasági közegben felmerül, többnyire mély csend áll be. Majd a tétova válasz: az állam... Mifelénk minden kérdésben évtizedekig az államra hagyatkoztunk. Ma már tudjuk: megalapozatlanul és szinte vakon. Egyrészt mert az állam a kisebbségekkel szemben ritkán barátságos, legjobb esetben atyáskodó: azt teszi, ami szerinte jó a kisebb-

ségnek. Ez lehet valóban jó, de többnyire nem az. Az állam Európában nemzetállam – térségünkben a többségi nemzet állama. Ugyanakkor: az államra történő utalás a felelősség klasszikus áthárítási mechanizmusa.

Minden önnön helyzetét tudatosan vállaló egyénnek fel kell tennie a kérdést: én (és itt az önmagukra mutatók hosszú sora idézhető: a helyi magyar óvónő, tanár, pap, közösségi vezető) a szórvány ügyében mit tettem? Ezt máshol úgy kérdezik: mit tettem a közösségemért? Viszont van egy alapvető különbség: egy akármilyen helyi közösség így vagy úgy megmarad – a szórványt az asszimilációs folyamatok felőrlik, ha elmaradnak az ellenlépések. Ha román faluban gyatra az iskola, nincs a kultúrának, a lelki kérdéseknek helyben felelőse – a közösség esik szét, de az egyének nyelvükben megmaradnak. Ha kis magyar közösség jut ugyanerre a sorsra – a közösség szétbomlásával nyelvi váltás is bekövetkezhet és az esetek többségében be is következik. Fontos tehát, ki és mikor teszi fel a felelős(sége)t kereső kérdést. Fontos az önvizsgálat, de még fontosabb a tudatos viszonyulás. Vannak, akik pár szóval elintézik a felelősség dilemmáját: nincs autonómia, nincs mit tenni. Az autonómiát illetően nagyon igazuk van, szomorúan igazuk van. Csakhogy ebben a megállapításban is ott rejtőzik bizonyos mértékű felelősségáthárítás. Mindenkinek vannak személyes döntései. Annak, hogy valaki/bárki a magyar iskolát válassza, nem szükséges előfeltétele az autonómia. És észre kell venni: szórványban az anyanyelv idejét, időhorizontját években mérik, Temes megyében évtizedenként egy kisvárosnyi emberrel vagyunk kevesebben.⁴

Miért van az, dilemmázom, hogy az internet és szaklapok révén elérhető oktatással foglalkozó dolgozatok 95 százalékában a szerzők egy virtuális sablon szerint építkeznek: demográfiai hely-

⁴ 1992-ben Temes megye magyarsága 62 794 (9%), 2002-ben 50556 (7,5%) fő vallotta magát magyarnak, 2011-ben pedig 35 294 (5,4%). Ez akkor is riasztó, ha 2011-ben ebben a megyében volt országosan a legnagyobb azok száma, akik nem vallották meg etnikai hovatartozásukat (mintegy 10000 személy). Ezek feltehetően nem románok.

zet, oktatási helyzetkép, az oktatási környezet néhány további eleme és/vagy oktatási kistérségek bemutatása. Illetve: vannak még módszertani elemzések, amelyek arról szólnak, hogy tömbhelyzetben másként lehet és kell ugyanazt tanítani, mint szórványban. A keret: a romló helyzet, a negatív trend. Ez így nem elég: nem látom az óvónőt, az oktatásért felelőst, az oktatásért együttműködő szülőket, a helyi eliteket – az együttműködők csapatát. Nem látom a felelős embert.

Jó dolog, hogy a szórvány a közbeszédben immár nem a sajnálandó embercsoport kategóriáját jelenti, nem tekintik „etnikai fogyatékosoknak” őket: a sajnálat sem szakmai, sem tudományos értelemben soha nem vált ki pozitív hozzáállást a vonatkozó kérdést illetően. A szórványt sokan érzékletesen leírják, sokan kemény adatokkal (százalékos aránnyal, a települések jellegével kapcsolatos mutatókkal) mérnék és jellemeznék, és az utóbbi években születtek olyan értelmezések is, amelyek a folyamatra koncentrálnak. Utóbbiak szerint – ezek közé tartozom – a szórvány olyan helyi lakossági csoportot jelent, amelynek tagjai számára eleve nem biztosítottak azok a helyi intézményi feltételek és közösségi kapcsolatok, amelyek az egyén szintjén lehetővé teszik a szülők nyelvében és kultúrájában való megmaradást. Ha ezek az emberek a(z anya)nemzet számára és/vagy tömbhelyzetben élő nyelvtársaik számára fontosak, akkor velük törődni kell: pótolni kell a hiányzó intézményeket és erősíteni az anyanyelvi kötődést, a kapcsolatokat magyar személyekkel és közösségekkel.

A szórvány tekinthető határhelyzetnek, etnikai határnak, illetve szigetsorsnak, egy többségi tömbbe beékelődött-beszorult kisebbségi csoportnak. Mindkét léthelyzet, a határ vagy sziget alapélménye: a nyelvi kiszolgáltatottság. A családban, a legszűkebb és a személyes biztonságot nyújtó belső körben használt nyelv különbözik a külső környezet, a közvetlen szomszédság nyelvétől, a hivatalosságok nyelvétől, a munkahelyek és szakmák nyelvétől. Az anyanyelv relativizálódik, használati értéke sokak számára megkér-

dőjeleződik. Az anyanyelv és az államnyelv között észrevétlenül alakul ki egyfajta rangsor: az anyanyelv presztízst veszít. És ettől paradoxális a helyzet. Az anyanyelv mindig és mindenkor az első az ember számára: beleszületik, benne és általa fedezi fel a világot, általa tanul meg élni, érti meg a környezetét. Ha a természetes sorrend megfordul, a születéssel kapott nyelv második vagy netán harmadik (lásd az angol előretörését) helyre szorul – arra magyarázatot talán lehet találni, de normálisnak soha nem mondható. Szórványban az anyanyelvhez való ragaszkodás természetes viszonyulását felváltja a hibás dilemma: vajon minden nyelv egyenértékű-e, talán a kisebbségi nyelv kevesebbet érő-e? Aki számára ez a kérdés valós dilemma, az már elindult az asszimiláció útján.

(Óvodák és óvodások)

Iskolahálózatról beszélünk – és asszimilációra gondolunk. Bár szórványóvodák végzettjeinek iskolaválasztását, ennek okait vállaltuk kutatni, nem kívánunk megmaradni a lényegről igen keveset mondó intézményhálózati adatsoroknál.

Kutatás tárgyát képezi első fokon az iskola-, esetünkben az óvodahálózat alakulása. Az első meglepetés: a Temes Megyei Tanfelügyelőség honlapján a megye oktatási hálózatával kapcsolatosan leírás, lista, adatsor nem található. A kisebbségi oktatás címszó alatt 2 dokumentum található – egyik sem vonatkozik az iskolahálózatra.⁵ Az óvodai oktatás számára fenntartott rovat több anyagot tartalmaz, főként módszertani vonatkozásúakat, nyilván az óvodai tanszemélyzet tájékoztatására. A megye magyar oktatási intézményeinek a jegyzéke elérhető a világhálón,⁶ de ezt a forrást nem tekinthetjük hivatalosnak. A magyar oktatásért felelős szakfelügyelőtől kapott kimutatás szerint a 2010/11-es tanévben 23 magyar

⁵ Lásd: <http://www.isj.tm.edu.ro/> (2013.02.15.)

⁶ Lásd: <http://www.temes.ro/node/23>. (2013.02.15.)

óvoda vagy óvodai csoport működött a megyében, ezek közül 7 Temesváron.⁷ A megye majd minden városában működik magyar óvoda (Lugos, Nagyszentmiklós, Zombolya, Detta, Gátalja), továbbá 6 óvoda községek központjában van (Csanád, Igazfalva, Ótelek, Újmosnica, Újszentes, Végvár), a fennmaradó 5 pedig falusi óvoda (Bodófalva, Ötvösd, Pusztakeresztúr, Torontálkeresztés, Szapárfalva). A falusi óvodák és iskolák azért érdemelnek külön figyelmet, mert az alacsony gyermeklétszám miatt a kisebb települések ritkán bírnak el két párhuzamos, román és magyar elemi osztályt – s akkor veszélybe kerül a magyar iskola még akkor is, ha helyben a magyarok vannak többségben.⁸ A felsorolt települések közül nincs magyar iskola Gátalján, Újmosnicán, Bodófalván, Szapárfalván.⁹

A megye magyar (vagy magyar csoporttal rendelkező) óvodái közül a napközi óvodák jelentős arányt képviselnek: Temesvárott 4 napközi működik, napközi a lugosi és nagyszentmiklósi óvoda, továbbá a falusiak közül az újszentesi és a végvári. A tanfelügyelő-ségi statisztika szerint a 23 óvodában 42 pedagógust foglalkoztatnak, közülük 19-en címzetesek, végleges kinevezéssel, a helyettesek közül további 10 szakképzett és 13-an szakképzetlenek. Utóbbiak zöme a kis falvak óvodáiban dolgozik. Nincsenek a megye teljes óvodai hálózatára kivetített adatsoraim, de a szakképzettséget illetően a fenti helyzetet jónak tekintem.¹⁰

⁷ Jelen kutatás keretében kérdőívet küldtünk minden magyar óvoda vezetőjének, hogy naprakész, hiteles adatsorral rendelkezünk. Az óvónőknek kevesebb, mint a fele válaszolt felkérésünkre.

⁸ Temes megyében Magyarszentmártonban így szűnt meg a helyi magyar elemi.

⁹ Külön kutatás tárgyát képezhetné annak a folyamatnak a vizsgálata, amely ezen települések magyar iskoláinak a megszűnéséhez vezetett – mi történt itt az utóbbi években.

¹⁰ Az 1990-es évek elején annyira kevés volt a magyar óvónő és tanító, hogy minisztériumi engedéllyel külön képző osztály indult a temesvári magyar liceumban.

Az itt felsorolt – és általában Temes megyében a magyarok által is lakott – településeket etnikai szempontból 3 csoportba lehet sorolni:

Helyi magyar többségű települések: Végvár (ha a községet alkotó másik két falut is ide számítjuk, akkor a magyarok kisebbségben vannak) és Ótelek (a község szintjén a magyarok itt is kisebbségben vannak).

Jelentős helyi magyarságú települések, ahol a magyarok száma meghaladja vagy megközelíti az 500 főt: Temesvár, Lugos, Nagyszentmiklós, Zombolya, Dettán, Gátalja, Újszentes, Igazfalva, Csánád, Újmosnica.

Kis települések, ahol a népességszám miatt párhuzamos – román és magyar – óvoda illetve osztály indítására nincs esély: Bodófalva, Ötvösd, Pusztakeresztúr, Szapárfalva, Torontálkeresztés.

Temesvár – külön eset. A megyében élő magyaroknak kb. a fele temesvári, (Temesvár lakossága 304467, ebből 14967 vallotta magyarnak magát 2011-ben), a magyarok számaránya a megyei átlag körüli. Bár intézmények vonatkozásában sokkal jobb a helyzet minden más, magyarok által is lakott településnél, az asszimilációs nyomás itt a nagyvárosi léthelyzet miatt nagy.

Temes megyében a magyarok nagyobb része él városban, ami az asszimiláció vonatkozásában hajlamosító tényezőt jelent. A megye városaiban a magyarok lélekszáma viszonylag jelentős (Lugoson 37321-ből 2604, Dettán 5963-ból 761, Gátalján 5449-ből 618, Zombolyán 10048-ből 1159, Nagyszentmiklóson 11540-ből 850 magyar), és az arányszám is olyan ezekben a városokban, hogy helyben nem kellene gondot jelentsen sem a magyar óvoda, sem pedig az elemi iskola léte. Nincs így – Temesvár kivételével mindenütt komoly a gond: a magyar óvodákból magyar elemibe az

óvodákból kikerülőök töredéke iratkozik. Ugyanakkor Rékás kisvárosban (7782 lakós, 634-en magyarok¹¹) nincs magyar óvoda sem.¹²

Ahol faluhelyen a magyar lakosság helyi többséget alkot és lélekszáma eléri/meghaladja az 500 főt, a helyi anyanyelvű óvoda és az (elemi) iskola léte elvben biztosított kellene, hogy legyen. Két ilyen községközpont létezik a megyében: Ótelek, Végvár.

A jelentős (500 főt meghaladó és/vagy a helyi szinten a 20%-os részarányt elérő) magyarsággal rendelkező települések – a listánk második csoportja – esetében sem szabadna gond legyen a helyi óvoda és iskola számára a gyermeklétszám. Ezekben már nem ilyen egyszerű a helyzet, mert Temesvár és talán Újszentes kivételével a magyar óvoda léte valamilyen szinten és okból mindenütt problematikus.

A kis települések kategóriája minden szempontból problémát jelent, ezekben az egy csoport számára előírt gyermeklétszám elérése folyamatos gond, külön magyar csoport kialakítása pedig bizonyos helyi megállapodások/alkuk árán válik lehetővé. Ilyen megoldás például az, amikor a párszáz fős településen kisebbségben élő románok elfogadják, hogy a gyermekük magyar óvodába – olykor: iskolába – járjon, amennyiben a tanítás/foglalkozás kétnyelvű. Tehát statisztikailag magyar az óvoda/iskola, de valójában kétnyelvű. A kikerülhetetlen kérdés: a kétnyelvűség jelentheti-e a két tanítási nyelv egyenértékűségét? Szinte bizonyosan: nem. Ennek ellenére egy ilyen megoldást a helyi etnikumközi kapcsolatok szép példájának lehet tekinteni – az elemzés során erre még utalni fogok.

A harmadik csoportba került óvodákat a kutatás során nem kerestem fel: ezek esetében a helyi magyarok száma olyan ala-

¹¹ Valamennyi települési adat a 2011-es népszámlálás adataiból származik. Lásd: <http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2012/08/TS6.pdf> (2013.03.15.)

¹² Rékáson három évtizede mind a négy bánági tradicionális nyelven (magyar-német-román-szerb) működött elemi iskola, az ötvenes években ezeken a nyelveken általános iskola is létezett. Ma csak román iskola működik.

csony, hogy az intézmények léte egy-két gyermektől függ, sikerül-e a minimálisnak tekintett 7 gyermeket beírni – igen sok a bizonytalansági tényező.

Ami az infrastruktúrát illeti, Lugoson az óvoda számára a református egyháztól bérlik az épületet, a feltételek minden szempontból megfelelőek. Dettán szépen felújított épületben működik a magyar óvodás csoport, a helyzet Gátalján is rendezett. Végváron pedig egy csodálatosan felújított és gondosan felszerelt épületben működik a helyi óvoda. Ami a gyermeklétszámot illeti, Végvár kivételével mindhárom helyen komoly bajok vannak, illetve a magyar óvodába sokan járnak olyanok, akik nem tudnak magyarul. Ugyanakkor: Végváron is viszonylag sok magyar óvodást íratnak román iskolába.

(Magyarok és nem magyarok)

Végvár kivételével minden meglátogatott magyar óvodában van olyan gyerek, aki a magyar nyelvet nem, vagy alig ismeri. Ez több kérdést indukál. A magyarul nem tudók milyen okkal/ indokkal választották a magyar óvodát? Ha egy vegyes házasságban a magyar fél eléri, hogy magyar óvodába írassák a gyermeket, akkor milyen súllyal kell/lehet figyelembe venni a gyermek magyar nyelvismeretét? Ha egy román szülő azért írhatja gyermekét magyar óvodába, mert úgy gondolja, ez a későbbiekben hasznára válhat a gyermeknek – ezt a döntést el lehet-e utasítani? Ami viszont bizonyos: ha egy óvodás csoport fele vagy még ennél is többen nem ismerik a tanintézet nyelvét, ez kétségessé és kérdésessé teszi az óvodai foglalkozásban a magyar nyelv használatát.

Pontos statisztikát nem sikerült készítenünk az etnikai hovatartozást illetően, de részadataink azt mutatják, hogy a magyarul nem tudó gyermekek száma a megye magyar óvodáiban több tele-

pülésen meghaladja a nyelvükben is magyarokét. Viszonylag sok a román gyermek és vannak cigányok/romák is.

Románok magyar óvoda-választásának okai között említik Temesváron az (időszakos) román óvodai helyhiányt. További ok lehet az óvoda jobb felszereltsége: a magyar óvodák támogatást kapnak magyarországi vagy erdélyi magyar – pl. *Communitas Alapítvány* – forrásokból és így az átlagosnál jobbak a feltételek.¹³ De okként szerepelhet az óvoda könnyebb elérhetősége is. A magyar óvoda választása azért is lehetséges, mert a Bánságban általánosan (el)ismert tétel az etnikai tolerancia, egy román szülő eleve nem zárkózik el a magyar óvodától, ha valamilyen előny-indok mellette szól. Az óvoda fenntartói és az óvónő számára az intézmény léte meghatározó, beiratkozásakor senkit nem utasítanak vissza. Különbösen is igen nehéz megválaszolni az etnikai hovatartozás kérdését, hiszen azok között, akinek felmenői legalább 3 generációra visszamenően bánságiak-erdélyiek, szinte minden esetben találni közöttük magyart, illetve románt, függetlenül attól, hogy az illető ma minek vallja magát. És a nyelvismeret magyar gyermekek – értsd: apja-anyja magyar – esetében is lehet igen gyatra: szünetben a temesvári Bartók Béla Líceumban a gyermekek között nem ritka a román szó.¹⁴

A továbbiakban olyan kérdésekre keressük és kellene megtalálni a választ, mint: ki és miért választja a magyar óvodát; anyagi jólét és óvodaválasztás (lásd: oktatási támogatás a magyar költségvetésből); oktatói életpályák és a kisebbségi oktatási rendszer; a helyi magyar elit léte és szerepe; helyi/regionális/országos stratégiák léte és mibenléte. Ezek tűnnek a legfontosabbak, mert a kérdések sora még folytatható.

¹³ A nagyszentmiklósi magyar óvoda az egyik legjobban felszerelt óvoda a városban.

¹⁴ Míként szinte minden temesvári, én is ismerek olyan helyi családot, ahol az apa is, az anya is magyar, s a gyermekükkel otthon románul beszélnek.

Ki választja a magyar óvodát és majd iskolát? A számok azt mutatják, a magyar óvodából az út nem egyértelműen vezet a magyar iskolába. Temesvári és Temes megyei példák azt mutatják, hogy nincs általánosnak mondható szabály. Gyakran olyanok sem a magyar iskolába íratják magyar óvodából kilépő gyermekeiket, akik munkahelye kötődik az anyanyelvhez: több magyar intézményben tanító pedagógus íratta/íratja románba (esetleg németbe) gyermekét, s ezzel saját közössége felé azt közvetíti, hogy a román (német) jobb. A semleges kívülálló számára ő bennfentes, aki „jobban tudja”, hiszen benn van a rendszerben. A vidéki helyi elit is többnyire a román oktatást választja, s ennek oka az is lehet, hogy román párt színeiben magyarként is tudnak egyesek érvényesülni: ide tartoznak Detta jelenlegi és Gátalja korábbi magyar (de nem RMDSZ-es) polgármesterének az esetei. Egyikük sem szakított a helyi magyar közösséggel – innen is kaptak/vártak szavazatokat – de a közösségi kötődés, a helyi kapcsolati háló számukra egyértelműen a többségi.

A szociális helyzet is fontos tényezője lehet a választásnak: vannak olyan családok, hogy a magyar költségvetésből biztosított határon túli oktatási támogatás sokat jelent, bár maga az összeg – 20000 forint évente – nem kimagaslóan jelentős. Roma gyermekek esetében bizony komoly szempont ez a pénz, de a mai világban annak is jól jön a kb. 300 lejes összeg, akinek nincsenek mindennapos anyagi gondjai: ebből a gyermek számára a tanév eleji összes költség rendezhető.

Fontos tényező lehet a helyi hagyományokhoz, a közösségi értékekhez való ragaszkodás. És itt szót kell ejteni a temesi/bánsági magyar iskolahálózat múltjáról. 1919-1989 között a magyar oktatást a térségben a sok hullámvölgy és kisebb hullámhegyek mellett alapvetően a bizonytalanság jellemezte. A világháborúk között a román oktatáspolitikai magyarellenességét olyan intézkedések bizonyítják, mint a magyar iskolák nyilvánossági jogának a megvoná-

sa.¹⁵ Az 1946-os béketárgyalások alatti és közvetlenül azt követő időszak kimondottan pozitív volt, de az ekkor megadott jogokat és lehetőségeket megvonták, az 50-es évek vége durva kisebbségellenes politikát hozott. A 70-es évek elején bekövetkezett egy rövid idejű lazulás, s ezt követte a diktátor nevéhez fűződő, annak haláláig tartó durva etnikai elnyomás. A folyamatok következtében Temesváron és a megyében nincsenek olyan hagyományos magyar iskolák, amelyek története napjainkig folyamatos volna. Emiatt nincs olyan lelki kötődés, hogy a nagyszülő, a szülő is ugyanabba a (magyar) iskolába járt – a gyermek is ide iratkozik.

Ki dönt az oktatás nyelvét illetően? Óvodáskorú gyermek esetében a szülők vagy tágabb értelemben a család. Bár Temesváron másfél évtizede a magyar pedagógusok szervezeten követik a gyermekek sorsát – megszületésükkor lajstromba veszik őket, tartani igyekeznek a kapcsolatot a szülőkkel –, a tendencia negatív. Vannak szülők, akik számára egyetlen „reális” érv létezik: román iskolával a gyermekek jobban érvényesülnek. Ez a szemlélet már olyan helyi magyar többségű közösségben is jelen van, mint Végvár. Találkoztam itt vállalkozásból élő, tehát a világban nyitott szemekkel járó szülőkkel, akikre semmilyen érv nem hat. Ezért javasoltuk a helyi iskola vezetőségének, hogy készítsenek egy tablót mindazokkal, akik a helyi iskolában magyarul és románul végeztek – és írják oda, ki hova jutott az életben, hol szerzett egyetemi diplomát, milyen szakmában és hol dolgoznak ma. A helyi pedagógusok szerint egyértelmű, hogy a magyarul végzettek jobban teljesítettek, tehát nem igaz a sokak által vallott tévhit. Reméljük, az összesítő tabló a közeljövőben kikerül az iskola egyik folyosójára.

Komoly szempont a továbbtanulás lehetősége anyanyelven. Az elemi-általános-líceumi oktatás teljes vertikuma immár csak Te-

¹⁵ A világháborúk között Temesvárott német nyelvű állami fenntartású középiskola működhetett, magyar még egyházi fenntartású sem. Továbbá az akkor többségükben magyarul beszélő helyi zsidók számára létrehozták a román tannyelvű zsidó líceumot – miként Erdély több nagy városában.

mesváron adott. A 80-as években szűnt meg a lugosi, a 70-es években a zombolyai magyar középfokú oktatás. Mindkettő a kommunizmus elnemzetietlenítő politikájának lett az áldozata. A gond az, hogy 1990 után, az első évek etnikai felszabadultságának a viszonylag rövid idejét leszámítva, a magyar iskolát választó magyarok arányszáma folyamatosan csökken.¹⁶

Mit tehetnek a szülők? Meggyőződésem: az anyanyelvben való megmaradás első számú felelősei a szülők. Ha nincs helyben magyar iskola – mit tehet a szülő? Visszatérő kérdés. Amit bizonyosan el lehet várni: gondolja végig alaposan az iskola nyelvének a kérdését.¹⁷ Ismert (ál)indokok – „jobban érvényesül, ha államnyelven tanul” – és a szülői kényelmesség mellett például arra is ráébredhet, hogy a kisebbségi nyelv és kultúra ismerete többnyire pluszt jelenthet az életben.¹⁸ Nem vitás, az alapvető intézmények léte meghatározó, de a döntések emberi kapcsolatok, helyi közönség, jövőhorizont kérdése. A szülőket kell elérni, józan mérlegelésre rávenni. Kérdés, milyen eszközök állnak rendelkezésre és elsődlegesen kitől várjuk el ezek használatát?

Ami bizonyos: az etnikai tér zsugorodása szórványban mindennapi tapasztalat, ebből kell kitörni...

¹⁶ Arányszámról van szó és nem abszolút számról, ugyanis a demográfiai trendek Romániában minden szinten negatívak, s mivel a legdinamikusabb korosztályok külföldre mennek munkát keresni, pozitív változásra nem is számíthatunk.

¹⁷ Vajdaságban (Szerbia) egy kutatás során az jött ki, hogy az itteni magyarok a Kárpát-medence más történelmi régióihoz képest sokkal nagyobb arányban választják az anyanyelvi iskolát. Ennek egyik okát abban látom, hogy itt a többségi iskolát választó szülőktől nyilatkozat aláírását kérték, miszerint tudatában legyen annak, gyermeke számára a nem anyanyelvi iskola megterhelő lehet, akár vissza is vetheti a tanulmányokban.

¹⁸ A határon átnyúló kapcsolatok jelentős mértékben nyelv-függőek, és aki a határ mindkét oldalán elbaldogul, annak szélesebbek a lehetőségei. Ezt konkrétan is kimutatta a Szórvány Alapítvány egyik 2010-es kutatása.

(Diskurzusok – a központi kérdés)

Az óvodákkal kapcsolatos beszélgetések során háromféle témakezelést/beszédmodot sikerült azonosítani. Ezek: az intézményi, a személyes életpálya és a közösségi jövőre vonatkozó.

Az első az intézményi megközelítés, mivel mindennek az alapja az oktatási intézmények léte/nemléte. Eszerint alapvető fontosságú, hogy az óvoda-hálózatot fenntartsák és ehhez minden lehetséges eszközt igénybe kell venni. Ha léteznek magyar óvodák, akkor magyar iskolára is van esély. Az alapokat védeni kell – és ez az óvoda.

A Halász Ferenc helyettes főtanfelügyelővel és Kiss Ferenc szaktanfelügyelővel folytatott beszélgetés egyértelműen ebben a regiszterben zajlott. Általános megállapítás, miszerint a beiskolázási adatok szerint a 90-es évek óta az óvodai oktatás iránti igény nem csökken a demográfiai trendeket meghaladó módon – és ezzel egyet kell érteni. A 90-es évek elején a megyében 700 körüli volt a magyar óvodába járók száma, ma pedig 600 körül van: már történt erre utalás: a 2010/11-es tanévben 588, miközben a magyarság száma a korábbinak a harmada. Vannak óvodák, ahol helyben több a román gyerek (az említetteken eseteken kívül a tanfelügyelő Óteleket is ide sorolta). Az óvodásokat senki sem ingáztatja egyik településről a másikba, ezért ha összesen 10 óvodáskorú gyermek van egy faluban, s ezek etnikai megoszlása vegyes, akkor igyekeznek megtartani a magyar óvodát és a román gyermekekkel külön románul foglalkozni (pl. Ötvösd esete). Mindaddig megmarad az illető óvoda magyarnak, amíg a helyi románság nem kéri a változtatást.

Azon óvodák, ahol van elegendő gyermek mindkét csoport beindítására, de több szülő a román csoportba írhatja gyermekét – külön gondot jelentenek (Végvár). Ha vegyes házasságból származó gyermekek kerülnek a román csoportba, érthető. És ha helyben magyarul kommunikál a lakosság többsége, akkor a nyelvben való

megmaradás kérdése kevésbé élesen merül fel. Már jeleztük, hogy az iskolaválasztást illetően egy olyan (tév)hittel állunk szemben, amellyel szemben a helyi közösség (még?, már?) képtelen hatékonyan fellépni. Kérdés: tettek-e helyben erre kísérletet? Utaltam arra, hogy Végváron nem aknáznak ki egy olyan természetes lehetőséget, mint a végzettek eredményeinek felmérése és bemutatása egyének, etnikai hovatartozás szerint is. Ezt szabad, senkit nem sért.

Lényeges döntéshatározó kérdés a továbbtanulásé. Hova iratkoznak, iratkozhatnak az óvodából kikerülők? Helyben magyar iskola kevés településen van, és ahogy napirendre került a fejpénzrendszer bevezetése, vagyis már a törvény elfogadása előtt elindult egyfajta integrációs folyamat. Korábban intézményfinanszírozás volt, ha minden osztály alacsony létszámú volt, az iskola akkor is működhetett. Pénzügyi szempontok alapján, ahol lehetett, a kisebb iskolákat összevonták: Temesváron így szűntek meg a kerületi magyar iskolák: a 90-es években három általános és további két elemi iskolában volt magyar oktatás – mára minden átkerült a Bartók Béla Líceumba. Egy olyan nagyvárosban, ahol a város végpontjai egymástól tízegynéhány kilométerre vannak, ahol akkora a forgalom, hogy kis gyermeket szülő egyedül iskolába nem küld(het). Megszűnt továbbá az újszentesi általános iskola magyar tagozata, és az utóbbi években szűnt meg többek között a bodófalvi és a szapárfalvi magyar elemi iskola is. A 2000/01-es tanévben 19 iskolában tanítottak a megyében magyarul, 10 évvel később 13-ban. Ha ezt a trendet veszik alapul a szülők, akkor szinte kikerülhetetlen a kérdés: egy ilyen létszámgondokkal küzdő iskolahálózatban mennyire sikerül a színvonalat megőrizni, mennyire lehet minőségi az oktatás. Erre gondolva feltételezhetjük, hogy a lefelé tartó trendvonal további településeken ingathatja meg a magyar iskola iránti bizalmat. Nem csoda hát, hogy az oktatás magyar felelősei számára az első számú kérdés az intézmények meg- és fenntartása.

A második közelítésmód a személyes életpályaként történő kérdéskezelés. Ez a vonatkozó intézményekben oktató pedagógusokra jellemző – bár azt nem állítom, hogy mindenkire egyformán érvényes. A pedagógus számára az óvoda (iskola) munkahely, ebből él meg. A tanügy tájainkon nagyon régen volt jól fizetett munkaterület, de van egy olyan jellemzője, amelyet máig megőriz: biztos munkahely. Azon pedagógusok, akik sikeresen eljutottak a kinevezésig, a címzetes állásig, azok nyugdíjas korukig a helyükön maradhatnak. Ebben az állításban benne van az a tapasztalat, hogy aki sikerrel túljutott a véglegesítés próbáján, az menet közben, az idő múlásával minőségileg nem rosszabb, inkább jobb munkát fog végezni – lévén, hogy további tapasztalatot szerez. Ez igaz – általában. Vannak speciális helyzetek, és a szórvány ilyen. Ha például Sepsiszentgyörgyön egy tanítónő gyengén teljesít, akkor az oktatási versenyhelyzet okán az illető vagy kiszorul, vagy elmegy önszántából. Mert a helyi közvélemény értékeli és ítél. Szórványban a pedagógus ritkán van hasonló versenyhelyzetben – szórványfaluban soha. Itt, ha látszatra elvégzi a munkáját, ha valaki nem „utazik rá”, hogy hiányosságait alaposan dokumentálja, és ezen az alapon kezdeményezi eltávolítását, akkor marad. Miközben hosszú éveken át negatív a megítélése, ami visszaveti a magyar oktatás ügyét.¹⁹

A meglátogatott óvodák között van olyan, ahol az egyik vagy másik óvónővel szemben rengeteg a kifogás, szülők és kollégák részéről egyaránt. Meg kellene tőle szabadulni – de nem lehet, mert arra vigyáz, hogy a papírokkal rendben legyen. Miatta sokan nem választják a magyar óvodát – a tanfelügyelőségnek olyan megoldást kell keresnie, amellyel védje a magyar tagozatot, ugyanakkor a felelősségre vonás erős eszközeit nem használhatja.

¹⁹ Az egyik temesi falusi magyar elemi krónikusan hanyag, megbízhatatlan, szakmailag gyenge tanítójától úgy lehetett megszabadulni nemrég, hogy az iskolát bezárták, átkerült a román tagozatra, ahonnan a versenyhelyzet kirosztálta. Szerencsére, távozása után sikerült visszaalakítani a magyar elemi – mert ez igen ritkán valósul meg.

Arra is van példa, hogy olyan óvónő, aki a magyar óvodák számára szervezett, már említett rendkívüli képzési lehetőségnek köszönhetően szerzett diplomát, idővel átügyeskedte magát a román tagozatra. (Tanítók esetében is találni ilyenre példát.) Vagyis egy olyan pedagógus, aki azért kapott diplomát, mert szakképzetlenségként magyar tagozaton tanított, miután szakmailag révbe jutott – véglegesítő, fokozati vizsga, címzetes állás – amikor lehetőség nyílik rá, átlép a biztonságos román tagozatra. Mert a román intézmény léte nem forog kockán – nem kell bizonytalanságban élnie. Kérdés: miként viszonyuljunk ezekhez az esetekhez? Ha meg is lehet őket érteni, egyetértésről szó sem lehet. Mert ekként maga a magyar pedagógus válik a magyar iskola ügyének ellenségévé. Igaz, közvetve, de magatartása akkor is ellenséges, káros. És az ilyen helyzetek áttételesen is hatnak: van olyan magyar pedagógus a megyében, aki gyermekét azzal az indokkal íratta román tagozatra, hogy az osztályt vezető magyar tanítónő szakmailag nem megfelelő munkát végez.

Ezekről a kérdésekről sokan, sokat beszélnek – de nem a széles nyilvánosság szférájában, hanem szűk körben. A személyes érdek és a közösségi érdek közötti feszültség létezhet. A kérdés az, hogy ezt miként dolgozza fel a szűkebb és a tágabb helyi közösség. És ezzel eljutottunk a harmadik beszédmódhoz, a közösségi értelmezéshez.

A meglátogatott települések között van olyan, ahol a helyi elit tagjai – politikai vezető, iskola vezetője, pedagógus, pap, a helyi kultúra önkéntes munkása, vagyis – minden egyes szereplő külön-külön igen meggyőzően beszél a magyar oktatás ügyéről, és mindenkinek vannak példái és érvei arra vonatkozóan, hogy ő maga mit tett vagy tenne a helyi magyar oktatásért. Ugyanakkor a végeredmény siralmas: az óvoda alig működik, román gyermekek nélkül megszűnne. Ha megnézzük a temesvári magyar hetilapot, akkor a helyi oktatást szétfeszítő gondok nincsenek jelen benne – és nem a lap hibájából. Hanem mert közösségi bajainkkal a legritkább

esetben jutunk el az igazi nyilvánosság elé. Az iskoláink körüli bajokról négy szemközt, másnak elmond alapon esik szó, közösségi megoldást nyilvánosan nem keres senki. Egy párszáz magyar főt számláló közösség esetében a helyi magyar elit tagjait két kezünkön meg lehet számolni, tehát könnyű volna közös stratégiát kialakítani. Megdöbbenő, hogy minden megkérdezett tele van sérelemmel, s a sérelmeken nem tud, olykor nem is kíván felül emelkedni. A helyzet fokozatosan romlik, miközben a demográfiai helyzet szerint magyar óvoda és elemi indítása gond nélkül biztosított kellene, hogy legyen.

És itt léphetnek be a szakmai (tanfelügyelőség) és a politikai szereplők mellett civilek is, hiszen egy sor olyan technika létezik a civilek tarsolyában (közösségépítés, a konfliktus-kezelés, a hálózatépítés), amelyek bevethetők volnának. Vagyis amikor azt állapítom meg, hogy az oktatás közösségi kérdésként alig, de mindenképpen fontosságához képest elenyésző mértékben van jelen a szórványok nyilvánosságában, akkor azoknak a civil szervezeteknek is a hiányzó, csak potenciálisan létező szerepvállalására gondolok, amelyek a kisebbségi létre vetítve hasonló kérdésekkel foglalkoznak – vagy foglalkozhatnának.

(Oktatási/közösségi stratégia)

Korábbi kutatás alkalmával is szembesültem azzal a kérdéssel, hogy a kisebbségi oktatás kérdése a többségitől eltérő módon kezelendő – a gyakorlatban erre alig van példa. Ahol az önkormányzat vezetése a magyar érdekképviselet kezében van, tömbhelyzetben létezik versenyhelyzet és intézményi stabilitás. Szórványban ritkán, többnyire nem.²⁰ A beiskolázás kérdése magyar szempont-

²⁰ Temes megye két településén – Zsombolya és Újszentés – több mandátum erejéig volt polgármester az RMDSZ-t képviselő magyar előljáró. Mindkét esetben nagyon jelentős fejlesztésekre került sor, sikeres polgármestereknek

ból nem merülhet ki abban, hogy mi van a finanszírozással, van-e helyben magyar pedagógus, honnan és hogyan lehet/kell utaztatni a gyermekeket. A kisebbségi magyar oktatás komplexitását, a többségi oktatástól eltérő, súlyos kérdéseit szórványban nem szokás kivinni a nyilvánosság elé. Ez bizonyos értelemben elfogadható, amennyiben ezek jellege és mértéke demobilizálónak hathat.

De akkor stratégiára van szükség, rövid és középtávon egyaránt. Temesvárott voltak olyan kezdeményezések, amelyek az oktatási stratégiaalkotás részét képezhetik, sok részeredmény született. De nem készült átfogó terv – legalábbis tudtommal nem.

Mire gondolkodok?

Temes megye déli részein alighanem akkor lesz és maradhat meg hosszú távon versenyképes magyar iskola, ha egy körzeti központba összpontosítják a létező erőforrásokat. De nem hagyományos értelemben, sima összevonással. Ez aligha lesz elegendő: minőségileg jobbra, valami újra van szükség – pl. Végváron egy olyan szórványkollégiumra, amilyen a Válaszúton működő, Kallós Zoltán nevéhez köthető központ. Ez olyan minőséget biztosít, itt a gyermekek olyan ellátásban részesülnek, hogy olyan szülők is bejelentkeznek, akik a magyarságukat most fedezik fel, a nyelvet szinte újratanulják.

Nem állítom, milyen alapon jelenthetném ki: ismerem a megoldást.

Meggyőződésem, hogy szükség van a stratégiára, és annak kidolgozásában minden olyan közszereplőre szükség van, aki számára a magyarság érték. A magyar kultúra éppen olyan érték, mint bármilyen más térségi kultúra – megőrzése közös ügyünk. Abban is biztos vagyok, hogy minőségileg új dologra, megoldásra van szükség, a létező kereteken túl kell lépni.

tekintik őket nemcsak az illető településeken. És mindkét helyen az általános iskola magyar tagozata polgármesterségük alatt szűnt meg.

És abban is biztos vagyok: ha az oktatási rendszer nem engedi meg, hogy a nem odavaló, nem teljesítő pedagógusok kikerüljenek a pályáról, az esélyeink jelentős mértékben romlanak.

A kérdés: valóban akarjuk-e mindezt? Akarjuk-e a stratégiát?...

Nem folytatom. Mit is írt Umberto Eco? A rózsza nem mindig az, amit a rózsza neve takar. Egyeseknek nem a rózsza nevével, hanem magával a rózsával gyűlik meg a baja. Bizony kiderülhet: a stratégia szemléletváltás nélkül nem fogalmazható meg...

(Első megjelenés Bodó Barna (szerk.) Bánsági magyar óvodák, Temesvár: Szórvány Alapítvány, 2013, 36–64.)

BODÓ BARNA – INCZE ERIKA

Vegyes házasság – kétnyelvűség – asszimiláció

Domus pályázat²¹

Előhang

Örök dilemmái általában a kisebbségi, esetünkben az erdélyi magyar léthelyzetnek: hányan vagyunk? Mennyire vagyunk magyarok? Milyen jövő vár reánk? Ez esetben az egyes szám első személy használata indokolt, hiszen a kérdések mindenkit egyformán érintenek, a kutatói objektivitás a szakmai normák betartásán túl nem terjedhet, nem jelent kívülállást, semlegességet, hiszen a vizsgált jelenség nem a kutató emberi világától távol álló történés, hanem igenis kihat az életére, olykor közvetlenül is, de áttételesen mindenképpen.

A kérdések súlyát az adja, hogy az etnikai fogyás mindennapi tapasztalatunk. És a kapcsolódó kérdések kikerülhetetlenek: milyen jövővel lehet/kell számolni, mit kell tenni annak érdekében, hogy magyar jövőről ott is beszélhessünk, ahol a magyar etnikai fogyás az átlagosat meghaladja?

²¹ Jelen tanulmány az MTA Domus 2022-es kiírása során elnyert pályázati támogatás (Szerződésszám: 106/5/2022/HTMT) felhasználásával készült. Bodó Barna irányította a kutatást és végezte a dolgozat szövegezését, Incze Erika a kutatás során interjúzott, adatot gyűjtött, adatbázist készített és segített az adatfeldolgozásban.

Az általános kérdések, Románia és Erdély népességfogyása²², az ezzel járó társadalmi, kulturális, oktatáspolitikai és egészségpolitikai kérdések mögött ott húzódnak a magyarságot érintő kihívások: az asszimiláció, az etnikailag vegyes családok kérdései, a kétnyelvűség, az iskolaválasztás dilemmái. A jelzett kérdések közül ebben a tanulmányban az etnikailag vegyes családok esetében vizsgáljuk azt, hogy az egy magyar szülővel rendelkező családokban mekkora eséllyel lesznek/lehetnek magyarokká a gyermekek.

Fontos általában és a szórványlét körülményei között kiemelten az a vegyes házasságok kérdése. Korábbi célzott kutatás hiányában nem tudjuk, hogy a szórványban jelentkező magyar népességfogyás mekkora hányadát okozzák a vegyes, de szinte mindig dominánsan román nyelvű házasságok. Utalások vannak, ismert a térségre jellemző kevertnyelvűség, az idegen szavak rendszeres használata magyar nyelvűek egymás közötti beszélgetéseiben is, ismertek a többes kötődéssel együtt járó identifikációs dilemmák, több résztenyezőt ismerünk, de nincs pontos társadalmi diagnózisunk. Vegyes családba született gyermek akkor válhat etnokulturális értelemben, a vallott és vállalt értékek jegyében magyarrá, ha magyar iskolát végez. Temes megyében a közvetlen környezet nem képes biztosítani azokat az impulzusokat, a családon és az iskolán kívül nem alakulnak ki azok a kulturális szokások és nem épülnek fel azok az identitás tartalmak, amelyek okán és eredményeképpen valaki magyarnak érzi és vallja magát. Ezzel kapcsolatos kutatást nem ismerek sem a világháborúk közötti időből, sem az 1990 utáni helyzetet illetően. Fontos és vizsgálandó kérdés, hogy milyen hatások érvényesülnek a kialakuló helyzetben és van-e esély arra, hogy szimmetrikus kétnyelvűség alakuljon ki a vegyes házasságokban, hogy a szülők eltérő anyanyelve plusz erőforrást jelentsen a gyerek számára, ne okozzon etnikai térvészést magyar oldalon.

²² A dolgozatban a romániai és erdélyi kifejezéseket rokonértelmű szavaként használjuk, mivel demográfiai értelemben a romániai magyarság 99%-a Erdélyben él, a legutóbbi népszámlálások szerint.

A bevezető végére következzen egy megfontolandó idézet. A Kárpát-medencei magyar népcsoportok közül alighanem a legkisebb Muravidék magyarsága. Száz év alatt az 1920-as 20 ezres lélekszámról mára 5 ezer fő alá süllyedt. Ezt a közösséget szolgálja Göncz László író, történész, politikus – szolgált képviselőként 2008–2018 között a szlovén parlamentben. A 2000-es évek elején vizsgálták a muravidéki magyarság beolvadásának folyamatát és okait, a kutatás részeredményeit ekként foglalta össze: „a vegyes házasságokkal kapcsolatosan előrevetíthetjük, hogy az ilyen családokból kikerülő gyermekek döntő többsége nem magyar nemzetiségűnek van bejegyezve, hanem a többségi nemzethez tartozónak. Több alkalommal elemeztük már a vegyes házasságok tényleges hatását a beolvadásra, és alighanem jogosan neveztük ezt a jelenséget az asszimiláció egyik »melegágyának« a Muravidéken.” (Göncz 2003, 151)

Magyar népességfogyás Romániában

A romániai egymást követő népszámlások eredményei csak bizonyos mértékig vehetők össze egymással a módszertani különbségek, továbbá az adatfelvétel és az utólagos adattisztítás esetenkénti eltérő módozatai miatt,²³ és ez a 2022-es népszámlálásra²⁴ is vonatkozik. Ami egyértelmű: a fogyás jelentős és folyamatos.

A 2011-es népszámlálás adatai szerint Erdélyben a magyar nemzetiségűek száma 1 217 ezer fő volt, míg Románia egyéb régióiban mintegy 11 ezer ember vallotta magát magyarnak. Az egyes megyék etnikai képe igen eltérő volt. Van/volt két magyar többségű megye (Hargita és Kovászna), további hat megyében 20 és 40% közötti arányban élnek magyarok, míg a többi nyolc erdélyi megye szórványnak számít, ahol feltűnő és jelentős a magyarság visszaszorulása.

A magyarság népességfogyása²⁵ eltérő képet mutat Romániában a népszámlálási adatok függvényében: 1992 és 2011 között a szórvány-

²³ A 2011-es népszámlálás előzetes (19,042 millió) és végleges (20,122 millió) adatai között jelentős különbség van: az 1.078.705 fős növekményt az adja, hogy pénzügyi, adónyilvántartási regiszterekből átvették azokat a személyeket, akik a népszámlálási adathalmazban nem szerepeltek. De az utólag besoroltak pontos tartózkodási helyét nem ismerik, és az etnikai/nemzeti hovatartozásukat sem, ezért azt sem tudhatjuk pontosan, mekkora a romániai magyarok népességbeli arányszáma: 6,1%, amennyi a nyers adatokból adódik, vagy az utólag kiszámolt 6.5%. Az etnikai arányok végső számítása során nem vették figyelembe azokat, akikről nem volt ilyen információ. (Ebbe a csoportba végül 1,237 millió fő tartozott.)

²⁴ A 2022-es népszámlálás nem végleges adatait az elemzés elkészülte után tették közzé. De az ismert volt, hogy miként 2011-ben, ez alkalommal is kiegészítették a népszámlálás során létrejött adatbázist. A népszámlálási adatfelvétel kiegészítése szakmai szempontból elfogadhatatlan, ugyanakkor tudományos szempontból egy olyan helyzetet idéz, amilyent az alábbi vicc jelenít meg: Mekkora a távolság Csíkszeredáig? – kérdi a székely bácsit az idegen. A válasz: légvonalban 30 km, de én tudok egy rövidebbet.

²⁵ A 2022-es népszámlálás előzetes adatainak ismeretében állítható, a demográfiai folyamatokban nem történtek trendmódosító változások, vagyis elemzésünk helyes és következtetései érvényesek a jelenlegi helyzetben is.

ban élők száma 349 ezerről 207 ezerre (–40%), a Közép-Erdélyben élőké 338 ezerről 249 ezerre (–27%), a Partiumban élőké 385 ezerről 303 ezerre (–22%), a Székelyföldön élőké pedig 531 ezerről 466 ezerre (–12%) csökkent. (Simsa 2022)

1. táblázat: *Románia lakossága – 2011-es népszámlálás végleges adatai*
(korrigált, ezer főre kerekítve)

Megye	Teljes lakosság	Ebből román	Ebből magyar	Ebből cigány/roma	Ebből egyéb	Nincs információ
Arad	431	341	37	16	11	26
Beszterce-Naszód	286	248	14	12	1	12
Bihar	575	366	138	35	8	28
Brassó	549	453	40	19	4	34
Fehér	342	292	15	14	1	20
Hargita	311	39	258	5	0	8
Hunyad	419	368	16	7	2	25
Kolozs	691	521	104	23	3	41
Kovászna	210	45	150	8	0	6
Krassó-Szörény	296	244	3	7	18	24
Máramaros	479	374	33	12	32	27
Maros	551	277	201	47	2	24
Szatmár	344	188	113	17	7	19
Szeben	397	339	11	18	5	25
Szilágy	224	148	50	15	1	9
Temes	684	551	35	15	33	49
Erdély, Partium, Bánság	6789	4795	1217	271	129	378
<i>Románia</i>	<i>20122</i>	<i>16793</i>	<i>1228</i>	<i>622</i>	<i>243</i>	<i>1237</i>

Forrás: Népszámlálási adatok alapján készítette Bodó Barna.

2. táblázat: *Az erdélyi magyar népesség fogyása megyék szerint*

Megye/ország	Teljes fogyás 2002-2011 (%)	Magyar népesség fogyása 2002-2011 (%)	Magyarok aránya 2002 (%)	Magyarok aránya 2011 (%)
Hargita	-6,51	-6,31	84,62	84,80
Kovácszna	-7,28	-7,54	73,80	73,59
Maros	-8,52	-11,95	39,30	37,82
Szatmár	-10,84	-12,16	35,19	34,50
Bihar	-8,41	-11,16	25,96	25,18
Szilágy	-12,14	-11,38	23,05	23,25
Kolozs	-6,17	-15,41	17,40	15,69
Arad	-11,42	-24,80	10,67	9,06
Brassó	-14,19	-22,92	8,65	7,77
Máramaros	-9,57	-24,88	9,08	7,54
Temes	-4,15	-30,19	7,46	5,43
Beszterce-Naszód	-10,84	-19,49	5,89	5,32
Fehér	-14,51	-23,27	5,40	4,85
Hunyad	-18,42	-36,12	5,23	4,09
Szeben	-10,84	-29,01	3,64	2,90
Krassó-Szörény	-17,69	-43,75	1,75	1,19
<i>Románia</i>	<i>-12,17</i>	<i>-13,55</i>	<i>6,60</i>	<i>6,50</i>

Forrás: Népszámlálási adatok alapján készítette Bodó Barna.

A 2002-es és 2011-es romániai népszámlálások között eltelt alig egy évtized alatt a magukat magyaroknak vallók száma mintegy kétszázezer fővel csökkent. Csökkenés mutatható ki minden erdélyi megyében. A csökkenés mértéke még a legjobb adatokat mutató Hargita megyében is 6% feletti, és Erdély 16 megyéjéből ötben (Arad, Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben és Temes) elérte vagy meghaladta a

25%-ot – utóbbiakat nevezzük közkeletűen szórványnak²⁶. Nincs alapvető átrendeződés, de látni kell a magyarság arányának jelentős visszaszorulását.

Az erdélyi magyarság régióként eltérő demográfiai jellemzőit illetően Kapitány Balázst idézem (Kapitány 2013): A két magyar többségű megyében (Hargita, Kovászna), illetve a román többségű Szilágy és Szatmár megyében az elmúlt évtizedben a románság tért veszített a magyarsághoz viszonyítva, Bihar, illetve Maros megyében pedig a románság és a magyarság aránya úgy csökkent, hogy bár a magyarság csökkenése meghaladta a románságét, összességében meglehetősen stabilan alakult a két etnikum aránya. A már említett két tömb és további négy megyében (Bihar, Maros, Szatmár és Szilágy) „a lakosság 43%-a magyar nemzetiségű, és ez az arány gyakorlatilag 2002 óta nem változott (43,1%, illetve 42,9). A románság aránya viszont ebben az időszakban esett: míg 2002-ben 51,4%-ot tett ki, 2011-re 50,2%-ra csökkent, miközben a romák aránya 4,5-ről 6%-ra nőtt. Innen nézve megállapíthatjuk, hogy ebben a hat megyében – ahol napjainkban már az erdélyi magyarság csaknem háromnegyede (!) él – bekövetkezett az (ami a hagyományos európai kisebbségek esetében igen ritkán szokott megtörténni), hogy egy kisebbség demográfiai trendjei jobbak az államalkotó többségénél.”

A szórványterületeket illetően viszont beszélni kell a helyi magyar közösségek teljes felszámolódásának reális veszélyéről, miközben két jelentős régióban (Székelyföld és Észak-Partium, ezek együttes területe mintegy 33 ezer négyzetkilométer, lakossága 2,2 millió főt tesz ki),

²⁶ A szórványhelyzet értelmezésében több szerző mennyiségi kritériumokat vesz alapul, arányszámra és a közösség lélekszámára hivatkozik, de ezzel a közelítéssel nem lehetséges egységes, minden szórványra érvényes definíciót alkotni. Ezért választják más szerzők a demográfiai szempontot, amelynek lényege, hogy a helyi közösség biológiai és etnikai/kulturális reprodukciós képessége csökken, az etnikailag vegyes házasságok aránya 25% fölé emelkedik. (Ilyés 2005) Szórvány: olyan kisebbségi léthelyzet, amikor a helyi magyar közösség nem rendelkezik helyben azokkal a kulturális-intézményi erőforrásokkal, amelyek révén biztosítani tudná önnön etnikai fennmaradásának kulturális (identitást adó) reprodukciós feltételeit. (Bodó 2017)

a népszámlálási eredmények szerint a magyarság térvesztése nem tapasztalható.

Dél-Erdélyben egy korábbi vészterhes folyamat tart mindmáig. L. Balogh Béni (2012) erről így ír: a bécsi döntést követően több, mint félmillió magyar maradt Dél-Erdélyben. Megdöbbenőek „a második bécsi döntést követő négy év demográfiai következményei. A legszembetűnőbb, hogy 1940–1944 között a dél-erdélyi magyarság száma mintegy 40%-kal csökkent, s e nagyarányú térvesztés mind a mai napig érezteti hatását a Temesvár – Arad – Brassó által körülhatárolt térségben. E csökkenés részbeni magyarázatát a döntés nyomán megindult menekülthullám adja: önként, vagy a román hatóságok által kényszerítve, négy év alatt mintegy 200 ezer dél-erdélyi és »regáti« magyar menekült vagy települt át Romániából az akkori Magyarország területére. A dél-erdélyi magyar települések »kiürülése« – ahogyan Márton Áron fogalmazott 1942-ben – egészen aggasztó méreteket öltött. Legtöbben a nagyvárosokból és a Zsil-völgyéből távoztak. A Magyarországra való átköltözés azonban a dél-erdélyi városok tősgyökeres magyar értelmiségi, tisztviselői, iparos- és kereskedőrétegét is megtizedelte. A román kormány súlyosan diszkriminatív, intézményesen románosító politikája ezt nagymértékben elősegítette.”

Dél-Erdélyben akkor is, ma is magyar szórványokról kell(ett) beszélni. A szóránymagyarság helyzetének a kérdése megkerülhetetlen.

A demográfiai folyamatok régióként eltérőek. Ennek okán beszélnek a társadalomkutatók demográfiai szétfejlődésről, egy ma is tartó folyamatról. Eszerint demográfiai szempontból külön kell beszélni Székelyföldről, a magyar etnikai tömbről, ahol az erdélyi magyarság 33-40%-a él. A helyi közigazgatás és a különböző intézmények – mivel magyar irányítás alatt vannak – segítik a magyar identitás újratermelését. Másodsorban említendő a Partium, Bihar, Szatmár és Szilágy megyékkel együtt alkotott határ menti sáv, ahol a romániai magyar népesség 23-35%-a él. Ezt egyes kutatók fronthelyzetnek

nevezik²⁷ (Bodó 2011), mások paritásos kisebbségi helyzetnek, amikor a mindennapokban a magyar–román viszony aszimmetrikus, mégis helyi szinten elindult egyfajta intézményesülés a román–magyar hatalommegosztásban. Végül de egyáltalán nem utolsó sorban említendő a szórvány, térbelileg egy jelentős interetnikus zóna, mely indul Máramarostól Kolozs megyén²⁸ és Maros megye nem székelyföldi részén keresztül egészen Dél-Erdélyig és a Bánságig terjed. Itt a magyarok tényleges kisebbségben vannak, a szórványnak minősülő térségekben kimaradnak olykor a helyhatóság választott szerveiből is. De itt is a helyi arányok igen széles skálán mozognak. Ha az alábbi térkép adatait összevetjük a 2. táblázat adataival, látni, hogy Temes megyében (mint általában a szórványban) a fogyás mértéke az egymást követő népszámlálások szerint növekszik.

²⁷ A fronthelyzet jellegzetes esete Marosvásárhelyen tapasztalható, ahol egy magyar katolikus iskola alapítása is évekig elhúzódó, súlyos következményekkel járó politikai harc. Teljesen hasonló feltételek mellett Temesváron egy ortodox líceumot minimális átfutási idővel hoztak létre. De Szatmárban és Biharban is olykor összecsap a helyi román és magyar elit.

²⁸ Kolozsvárt nem lehet egyszerűen szórványnak minősíteni, mindmáig az erdélyi magyarság legjelentősebb kulturális központja, az etnikai identitás tartalmi elemeinek előállítására szempontjából szerepe kiemeli abból a helyzetből, ahova földrajzi helyzete okán sorolják.

1.ábra: A romániai magyarok fogyásának aránya az egyes megyékben (1992-2002)

Forrás: Szilágyi N. Sándor tanulmánya (2004)

Az erdélyi magyarság általános demográfiai jellemzőiről röviden: az erdélyi magyarok öregedési indexe (143,7%) jóval magasabb, mint a románoké (116,8%). A pozitív szaporodási mérleg már 1983-ban megszűnt. Azóta a magyarok etnikai reprodukciója elmarad a természetes szaporodási szinttől. Konkrétan: a magyar nemzetiségűek élve születése 1992-ben még 9,2 ezrelék, 2002-ben már 7,5 ezrelék, 2011-ben pedig 7,8 ezrelék. Az erdélyi magyarság fogy. A visszaesés 1992-ben –6 ezrelék körül mozgott, majd 1996-ig –7,5 ezrelékre emelkedett. 2002 után stabilizálódott –6 és –7 ezrelék között, majd 2007 után kissé csökkent, –6 ezrelék körüli értékre, s vélhetően ez jellemzi ma is a magyar etnikumú népességet. (Veres 2015) További magyarárzóelv a kivándorlás, amiből elsősorban az aktív korosztály vette ki a

részét. Az erdélyi magyar népesség arányszámait befolyásolja a ki- és bevándorlás. Ismert, az erdélyi magyarság egy része már a kommunista diktatúra ideje alatt elhagyta Romániát, ekkor jellemzően Magyarország volt a célország, és 1990 után is egy ideig. Az Európai Unióhoz való csatlakozás után a kivándorlás fő oka a munkavállalás, és nem csupán Magyarországra irányul. Az elvándorlás mértéke és trendje hasonló a románokéhoz.

Magyar vonatkozásban negatív a fejlesztési politika hatása, pontosabban az a tény, hogy Erdélyben ma is elsősorban a Temesvár-Arad-Nagyvárad-Kolozsvár-Marosvásárhely-Brassó félkör, kiemelten a három határ menti nagyváros közötti rész és Kolozsvár tekinthető gazdaságilag prosperáló sávnak. Az ezen kívül eső területek, mint Bihar megye északi része, Szatmár, Szilágy, Máramaros, Beszterce-Naszód vagy Székelyföld, gazdaságilag perifériának számítanak. Etnikai értelemben ez azt jelenti, hogy a szórvány nagyvárosai (Temesvár, Arad, részben Brassó) jelentős vonzerejük okán folyamatosan román betelepülőkkel növekednek, illetve román betelepülők pótolják a migrációs veszteséget, a helyi magyarság lélekszámban is, és az érdekérvényesítő képességet illetően is negatív pályán található. A jelzett (nagy)városokban a magyarság számbelileg jelentős hátrányban van, és a gazdasági tényezők együttesen negatívan hatnak a magyarok egyetemi szintű továbbtanulására. A magyarok nagyobb része térbeli elhelyezkedését tekintve a már említett gazdasági periféria övezetében él. A 15 évesnél idősebb, munkaképes korú magyar nemzetiségű személyek esetében 92,7%-os a foglalkoztatottság, ez megegyezik a román-ság adataival. A gazdasági háttér jellegére utaló adat, hogy a magyaroknak 43%-a tartozik az aktív népességhez, ami 2,5 százalékponttal alacsonyabb az országos átlagnál. Az erdélyi magyarok foglalkozási rétegződése, összehasonlítva a többségi nemzetével, azt mutatja, hogy a magyar nemzetiségű szakértők és értelmiségiek alulreprezentáltak.

És idézzünk még néhány asszimilációval kapcsolatos számadatot. 2011-ben 309.013 olyan vegyes etnikai összetételű családot írtak össze, ahol magyar nemzetiségű volt a családfő. Az utóbbi népszámlá-

lás²⁹ változást jelez: az apa nemzetiségének hatása csökken a gyermek nemzetiségét illetően, míg az anyáé nő. 1992-ben a magyar apától és román anyától született gyermekek 35%-át jelentették magyar nemzetiségűnek, ám 2011-ben már csak 30%-ot. A magyar nemzetiségű anyától és román apától született gyermekek esetében 1992-ben 17% lett magyar nemzetiségüként bejelentve, viszont 2011-ben már ez is közel 30% volt.

²⁹ A 2011-es, mivel a 2022-es népszámlálás adatai még nem voltak ismertek.

Etnikailag vegyes házasságok kutatása

Kutatásunk kizárólag a vegyes házasságokra terjed ki, pontosabban az etnikailag vegyes házasságokra. Minden kutatás az elméleti keretek bemutatásával kezdődik – ez esetben is szakirodalmi szemlével indítottunk. A kérdés szakmai jellemzőinek összesítése közben észre kellett vennünk, hogy a román szakirodalomban az etnikailag vegyes házasságok kérdése gyakorlatilag nincs jelen. Ez három évtizeddel az 1990-ben indult sorsfordító események után azért meglepő, mert a Moldovai Köztársaságban a románok számaránya alig haladja meg a 80%-ot, jelentős az ukrán és az orosz kisebbség, vagyis vegyes házasságok léteznek, és az orosz nyelvet, a politikai örökségnek köszönhetően a lakosság 99%-a beszéli. A vegyes házasságok itt sajátos kérdéseket vetnek fel – úgy tűnik, a társadalomkutatók számára nem elég érdekesek.

Három világhálós keresést indítottunk (vegyes házasságok, etnikailag vegyes házasságok, vegyes házasságok Romániában) párhuzamosan románul és magyarul. Bár a találatszámok tekintetében nem volt nagyságrendi különbség a magyar és a román nyelvű keresési eredmények között, a találatok jellege egészen más volt. Érdekes volna egy összehasonlító elemzést végezni a találatokról, mivel a társadalmi érdeklődés mértékének és jellegének fontos jelzése lehet – ebben a keretben csak pár észrevételre szorítkozunk. A román nyelvű keresés jelentős számú, alighanem a találatok felét jelentően sajtómegnyilvánulásokat, köznapi kérdésfelvetéseket hozott elő, szakdolgozatra, szakkönyvre alig néhány utalás történt – ezek többnyire a román-roma vonatkozást érintették.³⁰ Illetve a talált dolgozatok döntő többsége a felekezeti vegyes házasságok kérdését tárgyalta.³¹ Volt néhány, 5-6 dolgozat az etnikai vegyes házasságokat illetően is, de

³⁰ Megemlítendő Daniel Caraivan roma emberjogi aktivista neve, aki egy kötetet is kiadott (2019-ben) a román-roma vegyes házasságokról.

³¹ Ilyen kutatások magyar vonatkozásban is léteznek: lásd Szócsné Gazda Enikő (2015) dolgozatát.

ezek többségükben sokkal korábbi, a monarchiabeli idők vegyes házasságaival foglalkoztak. Találtunk a jelenséget napjaink körülményei között elemző román nyelvű szöveget is az etnikai szempontból vegyes házasságokra vonatkozóan, de ezek között kevés volt a román szerző, több magyar kutató dolgozatát hozta elő a keresőmotor. Aligha véletlen, hogy egy aradi egyetemi oktatótól két idevágó dolgozatot is találtunk³², illetve a másik román-angol-magyar nyelvű szakanyagot a nagyváradi Partium Keresztény Egyetem magyar munkatársai készítették.³³ Az ókiráltságú egyetemek számára mintha ez a kérdés nem létezne.

Egyetlen publikációt találtunk, amelyben jelentek meg témánkat illető közlemények. Az *Angvstia* c. évkönyvet a sepsiszentgyörgyi Keleti Kárpátok Múzeuma³⁴ 1996-tól adja ki régészeti, történelmi, néprajzi tárgyú írásokkal. Ezért meglepő Lily Rain dolgozata (*Angvstia*, 1998, 327-331), ugyanakkor a szövegnek nincs tudományos apparátusa, a kérdésről sepsiszentgyörgyi alanyok sorjázott, elemzés nélküli véleményét idézi, a szerzőről nem közölnek információt. A szövegnek nincs tudományos értéke. A laphoz, a múzeumhoz tartozik egy honlap (www.cimec.ro) is, témánkhöz kapcsolódóan tudományos értékű szöveget itt sem találni.

A 19. század második felétől a közép-kelet-európai életmóddal kapcsolatos változások következtében az etnikailag és felekezeti vegyes házasságok száma elkezdett növekedni és ez nemcsak demográfiai, illetve népmozgalmi, hanem társadalompolitikai következmé-

³² Melinda Bredanról van szó, akit lánykorában Panicz Melindának hívtak.

³³ A Pro Europa Liga egy Európai Unió PHARE program forrásait felhasználva támogatta a Zakota Zoltán, Szilágyi Georgina, Flóra Gábor szerzők által 1998-ban megvalósított kutatási programot *A vegyesházasságok, mint konfliktusmegelőző tényezők Erdélyben* címmel.

³⁴ 1995-ben az Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum létrehozott egy régészeti részleget Sepsiszentgyörgyön, amely 1999-ben önálló múzeummá alakult, felvette a Keleti Kárpátok Múzeuma nevet és a Kulturális Minisztérium alárendeltségében működik. 2003-ban egy kormányrendelet alapján az intézmény saját épületet kapott Sepsiszentgyörgyön. A hangsúlyt deklarálta a román kulturális örökség előtérbe helyezésére fekteti.

nyekkel is járt. A 19. század végétől kezdődően egyre komolyabb szakmai érdeklődés követi a jelenséget, azon egyszerű okból kifolyólag is, hogy a vegyes házasságok száma folyamatosan növekedett. A szakirodalom szerint a vegyes házasságot választók többségükben olyan fiatalok, akik korábbi etnikai szempontból homogén térségből elkerültek vegyes etnikumú területre, s az elvándorlás a párválasztás korábbi szokásait, hagyományát meggyengítette, leárnyékolta. Az új helyzetben a házastárs megválasztásának elsődleges szempontjai a foglalkozás, a réteg-hovatartozás és a műveltségi fok. (Hoóz 2002) Természetesnek mondható, hogy a legtöbb fiatal (főleg a nők) számára elsődlegesen fontos a társadalmi státus megtartása, illetve növelése.

Az emberi élet során a házassággal kapcsolatos az egyik legmeghatározóbb döntés. Hogyan születik meg, milyen szempontok alakítják az életszövetséget illető, életre szóló döntést? Az alapos megfontolást néha olyan hétköznapi alapigazságok siklatják ki, hogy tökéletes házasság nem létezik, mert nincs tökéletes ember. Vagyis nem kell túlbonyolítani. Csakhogy számítani kell kihívásokra, kudarcokra, szükség van önfeláldozásra, és még ott van a szeretet. Meg az időtényező. A házasság egymásnak és önmagunknak tett fogadalom és ígéret – amikor a tudatosság alapfeltétel. Ugyanakkor a házasság világlátás is, ugyanis házasság tapasztalata tanítja meg az embert megfelelő módon (egészen másként) látni a világot. Ezeket a kérdéseket főleg a vegyes házasságba lépőknek kell(ene) végiggondolni, mert a nyelvi-kulturális-társadalmi különbségek bonyolítják az amúgy is kihívásokkal teli együttléteket. A vegyes házasságban azok tudnak jól mozogni, akik elfogadók a más nemzetek szokásai, hagyományai iránt. Érthető módon azokra a fiatalokra jellemző ez leginkább, akik nem ragaszkodnak túlzottan saját kulturális gyökereikhez. Jelzés értékű, hogy a zsidó kultúrában különben a vegyes házasságra vonatkozó döntés nem magánügy.

A vegyes házasságokkal kapcsolatos kérdések tárgyalhatók elméleti szinten, antropológiai alapvetéssel, amikor a párkapcsolatokra vonatkozó kérdések időbeli és térbeli, az egyes társadalmakban meg-

mutatkozó jellegzetességeit vizsgálják. (lásd Breban 2015) A kutatók, miként mi is, többnyire konkrét kérdésekre keresik a választ, ezek közül az első: a házasságban milyen kulturális különbségekkel kell számolni. Két ember között, akik az életüket egy életre/tartósan összekötik, mindig felmerülnek neveltetésbeli és szokásbeli különbségek – ezek nem tévesztendőek össze a kulturális különbségekkel. Két ember közt mindig van távolság, ezt egyesek megpróbálják áthidalni, mások adottnak, létezőnek tekintik, és akkor nem kell dolgozni rajta.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a kisebbségiek gyakrabban kötnek vegyes házasságot, mint a többségiek, és a nők gyakrabban lépnek más nemzetiségűvel házasságra, mint a férfiak. (Hoóz 2002) Magyarázatként feltételezik, hogy a kisebbség számára a vegyes házasság egyfajta védekező viselkedés. Valamilyen válságkíséret arra a beállítódásra, miszerint a többségi visszaél domináns helyzetével, illetve a kisebbségi általában rosszabb társadalmi helyzetű a többségénél. Észre kell venni, a kisebbségi öntudat hozzájárul a többségi identitás és a különbözőség fenntartásához. Mindkét helyzet kulcsszava a szembenállás. A szembenállást, a hátrányos helyzetet kívánhatja feloldani az, aki házastársát a másik oldalról választja. Csakhogy egy döntés egyedisége nem változtatja meg a létező (amennyiben meglévő) társadalmi gyakorlatot. Ha valós a szembenállás, ha ennek a helyi közösségben létező megnyilvánulásai vannak – amikor az egyedi döntés nem jellelhet megoldást. (Jakab 1997)

A vegyes házasság lemondás is, lemondás olyan családi, kisközöségi szokásokról, amelyeket eladdig a kisebbségi házasulandók környezetében fontosnak tartottak. Lemondanak azért, mert az új kapcsolat ezt előfeltételezi. Főleg ilyen esetekben fontos, hogy a házasságra vonatkozó döntést alapos megfontolás és egyeztetés előzze meg a házasulandó között a nyelvvel kapcsolatos kérdések, a vallás, a kulturális kérdések, a szülői ház(ak)hoz való viszony, és a társadalmi viszonyulás területein. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy a vegyes házasságok nagyobb arányban végződnek válással, mint az azonos

etnikumúak közöttiek (Gyurgyík, 1994), a helyzettel kapcsolatos dilemmák végiggondolása az egyes családokon túlmutató elvárás.

Bár mindig léteztek soknyelvű helyi közösségek, több vallású települések, és mindig voltak megkülönböztetések, a plurális társadalom fogalma viszonylag későn, 1939-ben jelent meg (J. S. Furnivall), a társadalmi megosztottság fokának és a sajátos társadalmi megosztottság egy adott ország politikai rezsimjére gyakorolt hatásának azonosítására dolgozták ki. A kulturális pluralizmus fogalmával³⁵ az egymástól eltérő kulturális jegyekkel jellemezhető csoportok egy társadalmon belüli együttélését jellemezzük. A pluralizmus értéként arra utal, hogy a vallásos, etnikai, nyelvi, faji csoportok létét elismerik, és azok egy közösségen belüli együtt létezését méltósággal kezelik.

A felsorolt kérdések közül a nyelvhasználatra vonatkozó kiemelten fontos jelen kutatás vonatkozásában. A nyelvvel kapcsolatban a reális/ideális cél csakis az lehet, hogy a család kétnyelvűként működjön. A gyermekek ilyen helyzetben általában anyanyelvet és apanyelvet is beszélnek. Mivel a nyelv területén sok inger éri őket, több, mint az egy nyelvben élő társaikat, előfordulhat, hogy később kezdenek el beszélni, de többnyire már két nyelven. A házaspár egymás iránti szeretetének és tiszteletének a megnyilvánulása, ha nem nyomják el a kisebbségi, a helyi világban kevésbé beszélt nyelvet, és nem veszik el a nyelv adta plusz esélyt, s a vele járó örömet sem a házastárstól, sem a gyermektől. A nyelv átadásában egyébként az anya szerepe meghatározó, de nem elhanyagolható jelentőségű, hogy az államnyelv kinek a nyelve. Ideális az, ha mindkét nyelv mondókáit és dalait magáévá teheti a gyermek.

³⁵ Kulturális pluralizmus: az a jelenség, amikor egy nagy társadalmon belül különböző kultúrájú, szubkultúrájú csoportok élnek együtt az egyenrangúság elve alapján. A kulturális pluralizmusban az etnikai kultúrák teljesen szabadon létezhetnek egymás mellett, miközben részt vesznek a tágabb társadalom gazdasági és politikai életében. (Colțescu, Pató, Atanasescu, Vesalon, 2005) Éppen a teljes szabadság kérdése vezet el alapvető dilemmákhoz és a kettős beszédhez: a politika és a közigazgatás teljesen pozitívan viszonyul a fogalomhoz, kisebbségi oldalon sok esetben etikátlan maszatolásként élik meg.

A nyelv tanult világképünk lenyomata is egyben. Gondolkodásunk jelen van a nyelvben, leképezzük benne a világhoz való viszonyulásunkat. A gondolkodás, a gondolatok megjelenésének, a gondolatok közlésének, az emberi cselekvésnek, általában az emberi létnek a legmeghatározóbb eszköze, közege és eleme a nyelv. A nyelv segítségével sajátítjuk el a kultúrát, ismerjük meg környezetünket, általa válnunk emberré. Nyelv és gondolkodás kölcsönösen meghatározzák egymást. (Havas 1997, 16) Ebből az következik, hogy egy másik nyelvvel nemcsak szavakat, de gondolkodásmódot is váltunk. Már nem nyelvi kérdés, hogy tudunk-e egy másik nyelven ugyanolyan gondolatokat átadni a társunknak, mint az anyanyelven? És el kell fogadni, hogy a gyerekeknek csak az egyik nyelve lesz a magyar. Szakmai berkekben arról is vita van, hogy a vegyes házasságok keretében az etnikai szocializáció miként vizsgálható optimálisan.

A vegyes házasság az etnikai mivolttal kapcsolatos választások és döntések sorozata. Ez a gyermek vonatkozásában kezdődik a névadással, a templomi kereszttelővel,³⁶ folytatódik az iskolaválasztással, a csoportos foglalkozásokkal (cserkészlet), a kultúrával kapcsolatos választásokkal (néptánc, énekkar). Ezek a döntések jelzések, és a közvetlen környezet érti, miről van szó. Ezek, mivel az apa vagy az anya hovatartozása melletti döntések, ritkán vannak, aligha lehetnek teljes egyensúlyban, szinte mindenütt kialakul valamilyen eltolódás az egyik vagy a másik irányba. Vannak egymást kizáró alternatívák (iskolaválasztás) és vannak plurális lehetőségek, amikor mindkét szülő értékvilága jelen lehet (családi nyelvhasználat). Régióként változó a kialakuló helyi gyakorlat, szórványban a többségi nyelv és kultúra dominanciája figyelhető meg, miközben a székely tömbmegyékben kiegyensúlyozott a helyzet.

A vegyes házasságok szerepe jelentős a kisebbségek nyelvi-kulturális asszimilációjában. A kérdés kikerülhetetlen, hiszen a vegyes

³⁶ Vannak hagyományosan román egyházak (ortodox, görögkeleti) és vannak magyar egyházak (református, unitárius), a római katolikus történelmi magyar egyház Erdélyben.

házasságok esetében szinte kizárt, hogy mindkét fél egyformán két-nyelvű legyen, hogy a többségi fél is kommunikációs szempontból jól beszélje a kisebbség nyelvét. Fordítva a kérdés nem fogalmazódik meg, hiszen minden kisebbségének érdeke a többségi nyelv minél jobb ismerete. Vagyis a házasságok közös nyelve az esetek döntő többségében a többségi nyelv. Ez még nem asszimiláció, csak a lehetősége annak, amennyiben a többségi házastárs elzárkózik a kisebbségi társ nyelvének megtanulásától. A tökéletes nyelvtudást nem várják el, de a hajlandóságot, a szándékot igen. A házasságok minden esetben egy többlépcsős skála valamelyik rubrikájába illeszthetőek. Az egyik véglet a magyar-magyar házasság, a következő kategóriában az egyik családtag magyar, a másik nem. Következik a kiegyensúlyozott középnek is nevezhető helyzet, amikor egy szülő egy nyelvet is jelent. Ha mindkét szülő vegyes családból származik, akkor a környezet hatása sokkal erősebb lehet. Újabb lépés a román identifikáció irányába, amikor az egyik szülő vegyes, a másik kizárólag román. És a másik véglet, amikor mindkét szülő román. Magyar környezetben egy ilyen család gyermeke is megtanulhat magyarul, de erre Temesváron aligha találni példát.

Az erdélyi demográfiai vizsgálatok a vegyes házasságot tekintik az asszimiláció egyik alapvető okának. Ismert és elfogadott értelmezés, hogy a vegyes házasságok egyrészt hidat képeznek a különböző etnikai csoportok között, de ugyanakkor a csoporthatárok elmosódásához is vezetnek. Ugyanis a vegyes családokból származó utódok kis eséllyel fognak kizárólagosan egyik, vagy másik etnikummal azonosulni. Az asszimilációs elmélet hívei szerint a vegyes házasságok esetében az egyik fél – az esetek döntő többségében a kisebbségi – elveszíti nemzeti identitását, a családban pedig a partnere nemzeti identitása fog dominálni (Gyurgyík 1998). Az asszimiláló fél elhagyja saját vallását, nyelvét és egyes esetekben már nem is tekint magára a kisebbség tagjaként.

Az asszimiláció jelensége több szempontból kíván kiemelt figyelmet. A vegyes házasságok jelentős része asszimilációs léthelyzet,

kivált vagy olykor csak lezár egy folyamatot. Több értelmezése létezik. Sokszor idézett Szilágyi N. Sándor definíciója, aki szerint az „asszimiláció olyan folyamat, amelynek eredménye egy nyelvi, etnikai vagy felekezeti kritériumok szerint meghatározott populáció lélekszámának (nem számarányának!) és/vagy reprodukciójának egy másik, ugyanolyan kritériumok szerint meghatározott populáció javára történő csökkenése. Ennek megfelelően tehát beszélhetünk nyelvi, etnikai, illetve felekezeti asszimilációról, ezek egymásra is tevődhetnek, de külön-külön is elfordulhatnak.” (Szilágyi N. 2002, 80) Szilágyi szerint az asszimiláció nem egyed-, hanem populációsintű folyamat, tipikusan nyelvi-kulturális asszimilációról szokás beszélni.

Milton Gordon klasszikus (1964) asszimilációelmélete, a strukturális asszimiláció a társadalmi mobilitáshoz kapcsolódik, csoportszinten nem értelmezhető, csak az egyén szintjén tételjezi. Azt fogalmazza meg, hogy az idegen/kisebbségi tudatosan választja a befogadó társadalom intézményeit, klubjait, ezekbe belép, ezeket preferálja, minnek következtében referenciacsoportot vált. A strukturális asszimiláció az egyén számára társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális előnyöket kínál. (Gordon 1964)

Mivel az asszimiláció a szórványhelyzet egyik kísérőjelensége, tegyük alaposabb vizsgálat tárgyává. Az etnikai asszimiláció az etnikai identitás megváltozását jelenti, illetve a közösség szintjén azt, hogy a lélekszám fogy, nincs elegendő természetes utánpótlás, a közösség etnikai és kulturális értelemben nem reprodukálódik. Az asszimilációs folyamat társadalmi csoportok közötti olyan interakció, amelynek kezdete a kulturális csere, a végpontja pedig a csoportok fúziója, a kisebbségi csoport beolvadása a többségibe. Az asszimilációs folyamat több szakaszban megy végbe, ezek azonban nem teljesen függetlenek egymástól. Az asszimiláció során ható tényezők három csoportba oszthatók: általános/országos, lokális/térségi tényezők és a közvetlen környezet. Az általános/országos tényezők egyrészt a politikai intézmények, kormányzati politika, jogok és kötelezettségek, másrészt társadalmi értékek, politikai kultúra. A lokális tényezők ösz-

szetevői: a demográfiai helyzet (mekkora a helyi etnikai kisebbség, demográfiai értelemben képes-e létrehozni-fenntartani saját oktatási/kulturális intézményeit, ha ez helyben nem biztosítható, a térségi település-struktúra mennyiben teszi lehetővé térségi intézmények kialakítását és fenntartását), másodsorban a helyi kisebbségi elit léte a meghatározó (létezik-e olyan helyi, szórványban civil struktúra, amely számára a közösségépítés, a kulturális igényekre adandó pozitív válasz önmagában is, közösségi ethoszként is fontos), harmadsorban pedig a helyi etnikumközi hagyományok vannak jelentős hatással az asszimilációra. A harmadik szint a közvetlen környezet, ennek kiemelt fontosságú tényezője a család (származás), az etnikai szempontból egyenmű vagy vegyes házasság. Ugyanakkor befolyásolja az asszimilációt a családmodell, az életmód, a baráti kör, a munkahelyi kapcsolatok, illetve az életpálya-lehetőségek. Az asszimiláció folyamatjellegének elfogadása mellett szükséges az elemzés során a szinkronikus és a diakronikus szempontok érvényesítése, hiszen miként a nyelv, az asszimiláció is kettős természetű. A mindenkori jelenben létező adott helyzet (egyidejű – szinkrón) vizsgálata az asszimilációs helyzet strukturális jellemvonásaira vonatkozik, és feltételezi a folyamat szakaszainak, szerkezeti egységeinek az elkülönítését. A diakronikus perspektíva a szakaszok közötti átmenet, a változás (egyidejű hasonulás és elkülönböződés) természetét leíró elemzést jelenti. Bodó Barna 2012-es dolgozatában bemutat egy asszimilációs modellt, amely a Gordon-féle strukturális asszimilációtól lényegileg különbözik, ez az asszimiláció strukturális elmélete. Értelmezésében a kisebbségek kettős világban élnek, nemzeti identitásuk két társadalmi dimenzió mentén alakul ki. A konfliktus forrása, hogy a politikai és a kulturális határok nem esnek egybe, vagyis a két csoport-hovatartozás szükségszerűen elválik: kulturálisan az anyaországhoz kötődnek, politikai értelemben pedig egy más állam (magyar szóhasználat: az utódállam) polgárai. Ebben a kontextusban az asszimiláció azt mutatja meg, hogy az utódállami politikát a kisebbségi miként internalizálja, életvezetésében ezek a hatások miként jelentkeznek. (Bodó 2011)

Egyes szerzőknél előfordul a természetesen asszimiláció kifejezés is, amely arra kíván utalni, hogy nem politikai kényszer(intézkedés) áll a folyamat mögött. Ezt azért lehet és kell megkérdőjelezni, mert például az olyan iskolarendszer, amely nincs tekintettel a kisebbségek térbeli elhelyezkedésére, a helyi demográfiai viszonyokra, vagyis nem teremti meg a kisebbségi nyelvű tanulás lehetőségét minden település lakói számára, általánosan, az nem tekinthető természetesnek. Romániában is vannak olyan helyi kisebbségi csoportok, akik számára környezetükben nincs elérhető anyanyelvi iskola. Természetes az, ha mindenki anyanyelvén tanulhat – főleg akkor, ha ez alkotmányos jog is egyben.

Ladancsik doktori tézisében (2020) külön alfejezetet szentel a társadalmi kohéziós elméletnek. Az elmélet modern verziója a vegyes házasságkötések társadalomban betöltött szerepére koncentrálna. „Az asszimilációs elmélet főként a kisebbség szempontjából értelmezi a jelenséget, viszont a vegyes házasságkötéseknek a többségi társadalom szempontjából is komoly jelentősége lehet. A társadalmi kohéziós elmélet az adott térség, vagy ország egésze szemszögéből próbálja értelmezni a heterogám házasságokat. A társadalmi kohézió hívei szerint a vegyes házasságkötések kiváló indikátorai a csoportközi viszonyoknak. Ha kevés a nemzetek közötti házasság és a csoporttagok szinte kizárólag a csoporton belül választanak partnert maguknak, az a társadalom zártságára és a csoportok elzárkózására utal [...] ha a határok elmosódnak, akkor az előítéletek és a diszkrimináció mértéke is jelentősen csökken. Maga társadalmi kohézió pedig a társadalmi csoportok összetartozása és egymás közötti szolidaritása.” (Ladancsik 2020, 50-51.)

A vegyes házasságok elemzésére más elméletek is szolgálnak (etnikai határátlépések vizsgálata, vegyes házasságok és az etnikai rétegződések kérdése, a vegyes házasságok vizsgálata racionális döntésméleti modellben, illetve integracionista megközelítésben), ezekre nem térünk ki, ugyanis kutatási célunk nem a párválasztás és/vagy a vegyes házasságok vizsgálata, hanem az ilyen házasságban született

gyermekek iskolaválasztása és nyelvhasználata. Az elméleti modellek szintjén megfigyelhető „gazdagság” ismeretében meglepőnek tűnhet egy amerikai szociológusnak, a vegyes házasságok egyik elhivatott kutatójának, Matthijs Kalmijnnek a megjegyzése, hogy a vegyes házasságokról viszonylag keveset tudnak (2010). Amerikában a Kárpát-medencei helyzetnél bonyolultabb képlettel kell számolni. Kalmijn F. V. Tubergennel együtt összehasonlító perspektívát dolgoztak ki 94 USA-beli etnikai csoport házassági választásának elemzésére, keresték a csoportok közötti határok jegeit és tényezőit. Megjegyzésük arra utal, hogy a vegyes házasságok kérdését az eddigieknél alaposabban, módszeresebben kell tanulmányozni.

Ladancsik Tibor egy, a témát elemző összefoglaló dolgozata (2018) külön kiemelendő, módszertani kitekintést nyújt, amennyiben egy rövid bevezetőt követően bemutatja a Kárpát-medence magyar közösségeivel kapcsolatos vegyes házasság-kutatásokat. Bevezetőjének egyik fontos állítása: a vegyes házasságok működésének megértéséhez a folyamatot mindkét fél szempontjából szükséges megvizsgálni. És jelzi azt, amit román vonatkozásban mi is megfogalmaztunk: szerb oldalon a kérdésnek kevés avatott kutatója van, olyan, aki számára a téma elsődleges volna. A továbbiakban Ladancsik dolgozata alapján mutatjuk be a vegyes házassággal kapcsolatos magyar kutatások helyzetét.

A vegyes házasságokról szóló egyik legkorábbi tanulmányt Csűrös Miklós (1938) írta. A tanulmány a két világháború között született, és Csűrös elsősorban a korabeli román demográfiai adatokat elemezte. Szerinte a magyar nőket alaptalanul vádolta a román közvélemény „férfirablással”, miszerint a magyar nők a jobb anyagi boldogulásuk érdekében választanának román házastársat. Ladancsik megjegyzi, Csűrös 80 évvel ezelőtt írt tanulmánya megfelel a mai szakmai kritériumoknak is. Ladancsik szemlézi Varga E. Árpád 1996-os dolgozatát, aki elsősorban az 1977-es és az 1992-es népszámlálás adatait elemzi, következtetése: a vegyes házasságok nagy mértékben elősegítik az asszimilációt. Horváth István 2004-es tanulmányában statisztikai

szempontból vizsgálja a vegyes házasságokat. Szerinte a vegyes házasságok strukturálisan és szociokulturálisan is meghatározottak. Strukturális szempontból arról a valószínűségről van szó, hogy valaki a párválasztási preferenciáinak megfelelő partnert találjon. Erdélyben a szlovákiai helyzethez képest alacsonyabb a vegyes házasságok aránya.

Gyurgyík László vegyes házasságokról írt átfogó tanulmánya mérőföldkőnek tekinthető a téma szakirodalmában, bár jelzi, hogy az 1940-es és 1950-es évek adatai nem megbízhatóak. Az asszimilációs álláspontot képviseli. Fontosak az egyes nemzetiségek vegyes házassági adatainak összehasonlító adatsorai. Két észrevétele érdemel figyelmet: a vegyes házasságok nagyobb arányban végződnek válással, mint a monogám házasságok, ugyanakkor ezekben a házasságokban kevesebb gyermek születik.

A szerb-magyar házasságokat Arday Lajos (1991) az 1910–1981 közötti népszámlálási adatok alapján vizsgálja. Egyik következtetése, hogy a vegyes házasságokban született gyerekek nagy valószínűséggel jugoszlávok lettek. A jugoszláv hatalom kisebbségellenes politikája jelentősen sújtotta a németeket és a magyarokat – az utóbbi volt az egyik leggyorsabban fogyó kisebbség. Biacsi Antal a délvidéki demográfiai folyamatoknak szentelt könyvében (1994) foglalkozik a vegyes házasságok kérdésével is. Észrevétele, hogy a vegyes házasságokban első sorban az apa az, aki tovább örökíti a nemzetiségét. Az adatokból kiderül továbbá, hogy jóval több magyar nő köt vegyes házasságot, mint magyar férfi. Mirnics Károly a vegyes házasságokról szóló tanulmányában (1994) az 1981-es népszámlálás adataira épít. Megállapítja, hogy magyar anya és szerb apa esetében a gyerekek 75%-a volt szerb nemzetiségű, 11% jugoszláv, és mindössze 14% volt a magyar nemzetiségű gyerekek aránya. Véleménye szerint a vegyes házasságok jelenlegi formájukban a magyarság asszimilációját segítik elő, aminek a fő oka a kisebbségi oktatás rossz állapota. Sebők László (2003) tanulmányában a magyarok mellett más nemzetiségek vegyes házasságait is elemzi. Adatai alapján Jugoszláviára vonatkozóan a következőket állapítja meg: a vegyes házasságok aránya a kilencvenes évekig nőtt, a Vajdaságban

nagyobb mértékben, mint az ország déli részén. A szocialista Jugoszláviában a vegyes házasságokból születő gyerekeket sokszor jugoszlávnak jelentették be. Ha az etnikumok közti távolság nagy volt, akkor a gyereket nagyobb valószínűséggel definiálták jugoszlávnak.

Hódi Sándor (2004) könyvében elsősorban a vajdasági családokról ír, és a pszichológia felől közelíti meg a témát, azonban a szerb-magyar vegyes házasságokról is ír. Az asszimilációs nézőpontot követi, véleménye szerint a vegyes házasságok felgyorsítják a magyarság fogyását. Szerinte nem a vegyes házasságokban van a hiba, hiszen azok a nemzetek közeledését szolgálják. A bajt az okozza, hogy az alacsonyabb presztízzsel rendelkező fél feladja a nemzeti identitását és nyelvét, majd identitást cserél. Vékás János (2004) németül megjelent munkájában az összes vajdasági – így a magyar-szerb – vegyes házasságokról is ír. Azt találja, hogy a gyermektelen családok 83%-a homogám, és csak 17%-uk tekinthető etnikailag vegyesnek.

Tóth Ágnes–Vékás János (2008) a szerb-magyar vegyes házasságokat Magyarországon vizsgálták. A magyarországi helyzet jelentősen eltér a Szerbiában tapasztalhatótól, ugyanis a magyarországi szerbség lélekszámában kicsi, területileg szétszórtnak élnek, egyetlen településen sem képeznek még relatív többséget sem. Ebből adódóan az asszimiláció előrehaladottabb állapotában vannak.

Már utaltunk arra, hogy a vegyes házasságokat Göncz László (2003) a beolvadás „melegágyának” tekinti és erre a Muravidék példáját hozza fel. Göncz azt a következtetést vonja le, hogy a vegyes házasságok a magyarság lélekszámának csökkenését, és nemzettudatának gyengülését eredményezték a Muravidéken.

Ladancsik bemutatja Hoóz István (2002) tanulmányát is, melyben a jelenséget az 1920-1990-es évek között vizsgálja. Szerinte a vallásilag vegyes házasságok nagyon ritkák voltak a tizenkilencedik századot megelőzően. A nemzeti endogámia megőrzése érdekében a nősülni kívánó fiatalok távoli településekre is elutaztak, hogy megfelelő partnert találjanak maguknak. Az idő múltával a kisebbségi magyarság körében évről évre nőtt a vegyes házasságok aránya. Ami az egyén

számára előnyt jelent, az a közössége számára hátránnyá válhat. Hoó az számos statisztikai adattal támasztja alá a kisebbségi magyarság vegyes házasságkötéseinek asszimilációs voltát.

Ladancsik összegzése azért is fontos, mert több kutató álláspontját összesíti. Szerinte a kisebbségi magyarság kutatóinak egybehangzó véleménye: a vegyes házasságok a magyarság fogyását eredményezik. Többnyire nem a házassággal vált valaki identitást, hanem a házasságból születő gyerekek lesznek a többségi nemzet tagjai, és ezáltal a magyarok száma csökken.

Ladancsik bemutatott dolgozata nem említi, de nem feledkezhetünk el Kárpátaljáról, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Főiskolán folyó kutatásokról. Karmacsi Zoltán az etnikailag vegyes házasságokkal foglalkozó kutatásának következtetései illeszkednek a már bemutatott dolgozatok konklúzióihoz: bár vannak családok, amelyekben létezik a nyelvek közötti munkamegosztás, a legtöbb nyelvhasználati színtérhez az orosz vagy az ukrán nyelv köthető. A többségében magyarok lakta környezetben felnövekvő kétnyelvű gyermekek az ukrán nyelvet könnyen képesek kezelni, fordított esetben, szórványban magyarul keresik a szavakat, elakadnak mondatok. (Karmacsi 2005, 147–148) A nyelvcsere fő okai nem nyelvi, hanem a csoport életét meghatározó társadalmi, politikai tényezők – idézi Karmacsi Haugent (1972).

Magyarok Bánságban és Temesváron: számok és trendek

Az erdélyi magyarság említett demográfiai szétfejlődése, a tömb-, front- és szórványhelyzet különbözősége okán szükséges a helyi magyar jövő kérdésének a felvetése, ugyanis erre a dilemmára mindig helyben is kell választ megfogalmazni. Az utóbbi évek demográfiai folyamatai azt mutatják, hogy a temes(vár)i önmagukat magyarnak vallók egyre kevésbé képesek az etnokulturális reprodukcióra, egyre kisebb az esély külső, anyaországi vagy tömbvidéki támogatás nélkül magyarságuk megőrzésére. A kérdések gyökere a gyermek, ugyanis látni kell, hogy a (fél)magyar gyermekek jelentős része olyan környezetben nő fel, ahol nem magyarként szocializálódik.

Mivel a kutatás során Temesváron elemezzük a vegyes házasságok kérdését, nézzük meg, hogyan alakult a város lakossága az utóbbi fél évszázadban.³⁷

³⁷ Mivel a dolgozat szövegezése után közzéttek a 2022-es népszámlálás adatait, erről szükségesnek tartjuk az alábbi lényegi információk közlését. A népszámlálás során az ország 19,05 milliós népességének 4,8%-át egyáltalán nem érték el. A román OSI (románul INS) közleménye szerint 914 ezer személy nem töltötte ki a kérdőívet, illetve számlalóbiztosok sem keresték meg őket. Körülbelül egymillió ember bizonyos adatait adminisztratív és statisztikai adatbázisokból emelték át. Azt nem jelzi egyértelműen a közlemény szövege, hogy ez a két csoport azonos-e. A teljes mértékben adatbázisokból átemelt lakosságnál biztosan hiányzik a nemzetiség, anyanyelv és vallás, mert ezeket a román állam közigazgatása 2006 óta nem tartja nyilván. A népszámlálás után publikált végső népességből csak 16,55 milliónak ismert az etnikuma, az anyanyelve és a vallása. A mintegy 16,569 millió lakosból, akiknek a nemzetisége ismert, 1 002 151 személyt regisztráltak magyarként. Minden népszámlálással növekszik azoknak a száma, akik nem magyar nemzetiségűként, de magyar anyanyelvűként határozzák meg magukat. A 2022-es népszámlálás keresztábrái alapján 32 ezer roma etnikumú, de magyar anyanyelvű, illetve 24,6 ezer román etnikumú, de magyar anyanyelvű állampolgárt regisztráltak. 36 ezerrel több személy mondta azt, hogy magyar az anyanyelve, mint ahányat magyar nemzetiségűként regisztráltak. Végezetül a népszámlálás végleges, településszintű eredményei alapján, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem

3. táblázat: *Temesvár lakossága etnikai bontásban (népszámlálási adatok)*

	1977	1992	2002	2011
Összlakosság	269 353	334 115	317 660	319 279
Román	191 742 (71,2%)	274 511 (82,2%)	271 677 (85,6%)	259 754 (89,4%)
Magyar	36 724 (13,6%)	31 785 (9,5%)	24 287 (7,6%)	15 564 (5,4%)
Roma	1 109 (0,4%)	2 668 (0,8%)	3 062 (1,0%)	2 145 (0,7%)
Német	28 429 (10,6%)	13 206 (4,0%)	7 157 (2,3%)	4 193 (1,4%)
Egyéb etnikum	11 344 (4,2%)	11 919 (3,6%)	11 349 (3,6%)	8 944 (3,1%)
<i>Nincs adat</i>	5	26	128	28 679 ³⁸

Forrás: <https://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/temesvar/2674>. (2022. 07.15.)

A magyar etnokulturális reprodukció szempontjából a vegyes házasság problematikus, mert az etnikai szocializáció modelljei kiegyenlítetlenek. A vegyes házasságban élő magyar szülőknek – román házastársaikhoz viszonyítva – jelentős mértékben kisebb az esélyük, hogy saját kulturális jellemzőiket, identitásukat gyermekeire átörökítsék. Ennek egyik oka, hogy a román intézményrendszer többség és kisebbség között hatalmi szempontból aszimmetrikus viszonyt rögzít, ami áthatja a mindennapok etnikumközi viszonyait, és a családi viszonyokban is megmutatkozik. Szórványban a kulturális intézmények a helyi többség szolgálatában állnak, a kisebbség egyfajta társadalmi

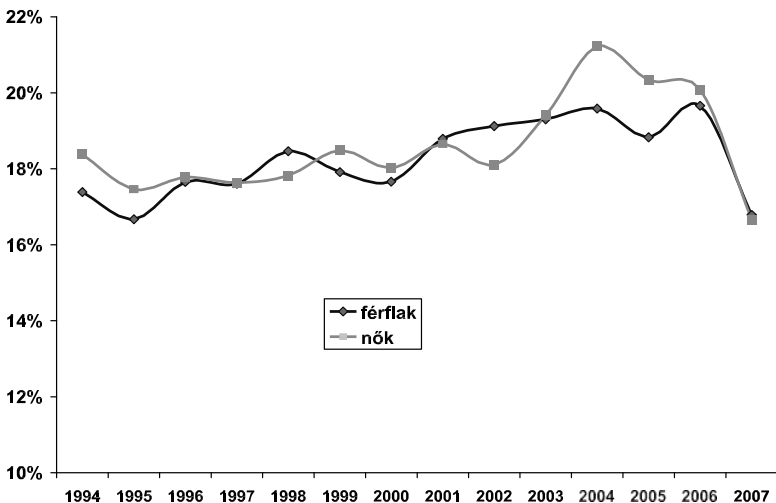
demográfusai szerint az becslhető, hogy 2021. december 1-jén mintegy 1,1 millió magyar élt Románia területén. Az OSI által közölt adathoz viszonyítva a különbség 100 ezer személy, a közölt eredmény 10%-a.

³⁸ Az etnikai hovatartozásra vonatkozó hiányzó adatok rendkívül nagy számának magyarázata: megyei szinten kb. 10 ezer lakos esetében nem írták be a nemzeti hovatartozást. Ezek értelemszerűen elsősorban kisebbségiek, alighanem magyarok és romák. Mivel utólagosan kiegészítették, pontosabban felpótolták a népszámlálásból származó adatokat adónyilvántartásból átvett adatokkal, itt az etnikai hovatartozásról nincsenek információk.

díszítőelemként jelenik meg, színesíti a szociális helyzetet ünnepek, fesztiválok alkalmával, vagyis a „kirakatban” van jelen, itt számít.

Az alábbi grafikon azt mutatja, hogy 1994 és 2007 között mekkora volt Erdélyben a román-magyar vegyes házasságok aránya.

2. ábra: *A vegyes házasságok aránya az erdélyi magyarok között*

Forrás: Kiss Tamás (2010) a román Országos Statisztikai Intézet adatai alapján.

A Temes vidéke szórvány, ahol igen magas, a grafikon által mutatott értéket többszörösen meghaladó a vegyes házasságok aránya. A vegyes házasságokra eltérő számadatokat kapunk, ha az összes házastársból vesszük külön azokat, akik vegyes házasságban élnek, illetve, ha a homogén és heterogén házasságokat viszonyítjuk egymáshoz. Varga E. Árpád a következő eredményre jutott. „1992-ben az összesen 819 482 magyar nemzetiségű házastársból 105 818-an (12,9%) éltek vegyes házasságban (50 677 férj, 55 141 feleség). Ennél jóval magasabb értéket kapunk, ha a vegyes házasságok számát a nemzetiség tagjai által kötött összes házassághoz (azaz a homogén és a heterogén házasságok együtteséhez) viszonyítjuk. A homogén magyar

házasságok száma 356.832 volt, emellett, mint láttuk, 105 818 magyar férfi, illetve nő élt vegyes házasságban. Összesen 462 650 a ‘magyar jellegű’ házasság, amelyekből a heterogén házasságok aránya 22,8 százalék.” (Varga 1996, 87)

A 2011-es népszámlálás adatbázisa a férj nemzetisége szerint adja meg a házasságok számát. A román férj és magyar feleség a román házasságok között szerepel, a magyar férj és a román feleség a magyar házasságok között. Ahhoz, hogy az összes, magyar házastársból is álló házasságok reális számát megkapjuk, figyelembe kell vennünk a homogén magyar, és a heterogén (feleség vagy férj) házasságokat is.

Az alábbi táblázat foglalja össze a helyzetet:

4. táblázat: *Magyarok homogén és heterogén házasságai 2011-ben*

Házasság jellege	Magyar-magyar (homogén)		Férj román Feleség magyar		Férj magyar Feleség román		Házasság összesen
	szám	%	szám	%	szám	%	
	269264	78,6	36854	10,57	36434	10,64	342552

Forrás: Összeállította Bodó Barna, az OSI adatai alapján.

Ha a kapott eredményt összehasonlítjuk a fenti grafikon adataival, akkor a 21,4%-os vegyes házassági arányszám jóval nagyobb a grafikon 2007-es, kb. 16,3%-os értékénél. Ekkora növekedés 4 év alatt nehezen képzelhető el. A különbség abból adódhat, hogy a 2011-es népszámlálási adatokat utólag kiegészítették, és a korrekció során bevettek hiányoznak az etnikai hovatartozással, házassággal kapcsolatos adatok. A férfiak és nők vegyes házassági hajlandósága alig különbözik, hiszen a nők 420-as többlete 1,15 százalékpontos pluszt jelent. Megállapítható, hogy román–magyar vonatkozásban a heterogámia trendjei állandósultak. A házassági szokások viszonylagos állandósága mellett a regionális különbségekre kell odafigyelni, amelyek

nagymértékben függenek a magyarok adott régió, településen belüli arányától.

A vegyes házasságok Temes megyei szintű adatait nem sikerült megszerezni, ezért Kiss Tamás elemzésére hivatkozom, akinek a számításai szerint az exogámia növekszik a szórványban, mivel „Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben, Temes, Arad megyékben valószínűleg nincs meg a saját etnikumon belüli interakcióknak az a kritikus sűrűsége, amely az endogámiával kapcsolatos normák plauzibilitását szavatolná.” (Kiss 2010, 236) Egy másik dolgozatban azt olvassuk, hogy Székelyföldön 4,3% a vegyes házasságot kötők aránya, Dél-Erdélyben ez 44,2%, a Bánságban pedig meghaladja az 50%-ot. (Kiss–Barna 2012)

Az etnokulturális reprodukció és a nyelvi szocializáció kiemelt színtere a család, kérdés, hogy az etnikailag vegyes családokon belül milyen mértékű kisebbségi szempontból a kulturális reprodukció. Egy ilyen elemzés azért is fontos, mivel egy lényeges viszonyítási alapot adottnak tekinthetünk. Az utóbbi két (1992-es és 2002-es) népszámlálás közölt adatai alapján kiszámítható, milyen mértékű a vegyes családokon belüli kategoriális reprodukció.

Jelzés értékű, hogy a magyar-román és román-magyar vegyes családokban milyen mértékben jegyzik a gyerekeket a magyar, illetve a másik fél nemzetiségi hovatartozására. A vegyes házasságban született gyermekek nemzetiségét a szülők jelentik be. Az 1992-es népszámlálás eredményei alapján Varga E. Árpád megállapította: a magyar jelleget vegyes házasságokban a gyerekeket hozzávetőleg 30%-ban a magyar fél, 70%-ban pedig a másik fél (zömében román) nemzeti kötődésére jegyzik be. (Varga E. 1998). A 2002-es népszámlálás adatai is hasonló arányokat mutattak. A 2011-es népszámlálás vonatkozó adatait az alábbi táblázat tartalmazza.

5. táblázat: *Gyermekek bejelentett nemzetisége*

Gyermekek összesen	Gyermek nemzetisége		Gyermek nemzetisége		Gyermek összesen	
	Magyar apa, román anya		Román apa, magyar anya			
	Magyar	Román	Román	Magyar	Magyar	Román
39414	6438	13586	13820	5570	12008	27406
%					30,46	69,54

Forrás: Összeállította Bodó Barna az OSI adatai alapján

Ami a korábbi népszámlálásokkal kapcsolatos elemzések adataiból nem volt ismert, a 2011-es adatokból világosan látszik: akár a férj, akár a feleség a román házastárs, a gyermekek nemzetiségi besorolása hasonló arányokat mutat – alig van különbség a román apák javára.

Mivel ez a megoszlás a népszámlálások viszonylatában stabilnak mutatkozik, feltételezhető, hogy a kapott arány a korábbi, illetve a 2011-et követő korosztályokra is jellemző. Vagyis feltehető, hogy a magyar jellegű vegyes házasságból származók (hozzávetőleg) 30%-a azonosul (formálisan) a magyar és 70%-a román nemzetiségi kategóriával. Ez még nem jelenti a vallott és vállalt identitások hasonló arányát, hiszen azt igen sok tényező befolyásolja – itt a szülői szándék nyilvánul meg. Ez a helyi arányszám. Ugyanis más régiók adataival összevetve kiderül, hogy minél nagyobb a magyarság aránya az illető megyében, annál nagyobb arányban jelölik magyarnak a gyereket. (Székelyföldön 40-50% százalék között mozog ez az arány.)

Ugyanakkor feltételezhető, hogy a nem magyar nemzeti kategóriával azonosuló exogám páros leszármazottja kisebb eséllyel tanul meg magyarul, mint a magyar kategóriával azonosuló. Vagyis amennyiben a magyar jellegű etnokulturális reprodukció megtörténik a formális kategóriális identifikáció szintjén, akkor inkább valószínűsíthető, hogy megvalósul a kulturális gyakorlatok (nyelvi készségek) szintjén is.

Az etnikai viszonyok alakulása településtípusok szerint eltérő. Az urbánus és a rurális népesség megmaradása, illetve fogyása eltérő jellegzetességeket mutat. Temesváron a magyarság apadása 2002-2011 között meghaladta a 30%-ot, a legnagyobb a magyarok által történelmileg lakott nagyvárosok között. Ugyanakkor éppen itt volt a legkisebb a román népelem csökkenése, vagyis a migráció szinte kiegyenlíti a románok esetében is létező reprodukciós veszteséget. Ez pedig a románság arányszámának és etnikai nyomásának a növekedését idézi elő. Elemzések azt mutatják, hogy (nagy)városi közegben az asszimiláció erőteljesebb, a népesség fogyása nagyobb. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy a szórványterületek urbanizáltsági foka nagyobb, mint az erdélyi magyarságé általában. Temes megye urbanizáltsági foka 1992 és 2002 között alig változott, a megye magyarságának kétharmada él városban, és a fele Temesváron. Az említett évtizedben a magyarság részaránya a megye lakosságában így alakult: 1992: 9,0%, 2002: 7,6%, 2011: 5,4%. A Temes megyei fogyásnál az apadás csak a dél-bánsági Krassó-Szörény megyében nagyobb mértékű, ahol gyakorlatilag felszámolódtak a helyi magyar közösségek, a megyében tíz éve nincs magyar elemi iskola. Temesvár magyar népességének a fogyása kevéssel, de meghaladja a megyei negatív változást.

Templom és iskola – iskola és templom

A kutatás kontextusa, a temesvári körülmények jobb megértése szükségessé teszi egyrészt a temesvári oktatás, másrészt a helyi egyházak bemutatását. Egyszerű volna átemelni egy bemutató füzetből/kötetből a legfontosabb információkat – de ilyen nincs. Mind a helyi oktatás, mind a helyi egyházi világ rendkívül komplex.

Oktatási helyzet

Már a 15. századtól kezdődően Temesvár a Bánság szellemi központja.³⁹ Több magániskola működött, de abban az időben nem létezett szervezett oktatás. Azt a protestáns iskolát, amelyik 1520-ban Lippán kezdte meg működését, és amelyben Szegedi Kiss István, a jeles reformátor is oktatott 1548–52 között, 1534 után Petrovics Péter előbb lippai, majd temesvári várkapitány Temesvárra hozta át. A török uralom (1552–1716) alatt a kulturális élet lehanyatlott, a világi és egyházi teendők ellátásában a városon időnként áthaladó szerzetesek próbáltak segíteni. 1553-ban a városban még működött a kálvinista gimnázium.

Iskolával kapcsolatos hír, hogy 1570-ben az oszmán hatóságok jóváhagyásával Temesváron működött egy magyar tannyelvű iskola, Karádi Pál unitárius püspök irányításával. Szintén a török uralom alatt, 1582. március 8-án temesvári katolikusok magyar nyelven folyamodtak a római pápához, katolikus papot és tanítót kérve a magyar gyerekeknek, aláíró Hertzeg István bíró és hat más személy. A korabeli nyelvi viszonyokra utaló hír, hogy 1657-ben Temesváron született Osman aga, a temesvári beglerbég ismert krónikása, gyerekként megtanult szerbül, románul és magyarul, ami nagyon segítette őt

³⁹ A bemutatás könyvészeti háttéranyaga egy helytörténeti kronológia: Bodó Barna (szerk.) *Helytörténeti kronológia*. Arad, Temesvár, Lugos – Románia. Békéscsaba, Gyula, Szeged – Magyarország. Szórvány Alapítvány, Temesvár. 2009.

tevékenységében. A török iga alóli felszabadulás után a jezsuiták indították el az oktatást, 1718-ban megnyitották az első elemi iskolát a Várban. A jezsuiták 1726-ban alapították meg az első középiskolát, a három osztályból álló latin nyelvű jezsuita gymnasiumot. 1757 az első nem latin iskola létrejöttének éve: ekkortól működött a belvárosi görögkeleti szerb népiskola egy tanító vezetése alatt. 1758-ban a mai Erzsébetvárosban beindult a négy osztállyal működő görögkeleti román iskola. 1763-ban ebből alakult meg a jezsuiták újabb iskolája, a „Gymnasium Societatis Jesu”, amely 1778-ban a jezsuita rend felszámolásakor szűnt meg. A német tannyelvű katolikus iskola, bécsi minta alapján, 1775-ben alakult meg. 1784-től a mai Gyárvárosban is beindult egy illír⁴⁰ iskola. Az oktatás ügye az 1780-as évektől állami felügyeletet kapott, és folyamatosan alakultak elemi iskolák, polgári iskolák, iparos-tanonciskolák.

A 1806/1807-es tanévtől Kőszeghy László püspöki vikárius, a későbbi római katolikus püspök megalapította a katolikus Papnevelő Intézetet. Lonovics József római katolikus püspök 1836-ban terjesztette elő javaslatát, miszerint Temesváron szükség van több tagozattal

⁴⁰ Az *illírek* az ókorban az Adriai-tenger keleti partvidékén élt indoeurópai nép vagy egymással közeli rokonságban lévő indoeurópai nyelvet beszélő népcsoport volt. A Római Birodalom megjelenése előtt a Balkán területén a hellének és trákok mellett ők alkották a legnagyobb népcsoportot. Távolról sem egy kulturálisan vagy politikailag egységes tömegről kell gondolkodni, inkább barbár törzsek, majd antik rabszolgatartó államocskák összefüggő láncolatáról. Az illíreket aztán elmosta a népvándorlás és főleg a Balkán szláv inváziója a 7. században. Nevük szinte 1000 évre feledésbe merült, hogy majd a felvilágosodás és a romantika hozza újra divatba. Az ébredő horvát nacionalisták is kezdetben az illírek utódaiként aposztrofálták magukat és a velük akkor még rokonnak érzett környező délszláv népeket. Végül az albán nacionalizmus karolta fel tartósan az illír eredet elméletét, miután egy svéd nyelvész, egy bizonyos Johann Erich Thunmann a 18. század utolsó harmadában írni kezdett az albán nyelv illír eredetéről, amihez aztán az albanológia osztrák, magyar és német úttörői is csatlakoztak. Az elmúlt évek tömeges genetikai vizsgálatainak eredményei szerint az illírek génjei jelen vannak a mai Horvátország, Szerbia és Bosznia-Hercegovina lakosainak DNS-ében is, tehát nem csak az albánok az illírek genetikai örökösei a Balkánon.

működő főiskola létesítésére.⁴¹ Az 1841/42-es iskolai évben a bölcsészeti szak beindulásával megalakult a Papnevelő Intézet épületében működő Lyceum⁴², majd az 1845/46-os tanévben a Jogakadémiát is megnyitották. A főiskolát a forradalom leverése után a császári hatóságok bezárták. 1862-ben a Királyi Tanács elrendelte, hogy a népiskolák egyházi iskolákká alakuljanak.

Pár szót az 1990 utáni helyzetről. Kiss Ferenc tanfelügyelő oktatástörténeti dolgozatából (2015) idézek. Az iskolahálózat legfontosabb eleme a tanuló. A demográfiai válság erősen kihatott a tanulólétszám alakulására, az eltelt 25 évben a tanulók létszáma jelentősen csökkent. Míg 1990-ben közel 2000 tanuló járt magyar iskolába, ez a szám 2015-ben 826-ra apadt. Hozzá kell tenni, hogy a román iskolába járó tanulók száma szintén kb. a felére csökkent ugyanezen huszonöt év alatt.

A megyében az 1990/1991-es tanévben 18 iskolában volt magyar nyelvű oktatás. Elindult és ma is működik a temesvári Gerhardinum Római Katolikus Líceum (1992). 2015-ben a magyar iskolában tanulók aránya: 60% temesvári, 40% vidéki. Az 1990–1991-es tanévben 22 óvoda működött. Ezek közül 7 óvoda volt Temesváron (egyetlen napközis), a 2014–2015-ös tanévben 23 óvodában volt magyar nyelvű oktatás, ebből 10 Temesváron. Később a szám összevonással csökkent. Az óvodások létszáma apadt a legkevésbé az elemzett időszakban, ez a szám általában 500–600 között ingadozott. Időközben az összes temesvári óvoda magyar csoportja átalakult napközissé. A korábbi 10-es sz. Óvoda 2012-től kizárólag magyar nyelvű intézmény és a temesvári Bartók Béla Elméleti Líceumhoz tartozik.

⁴¹ Stevan Bugarski négy nyelvű (román, magyar, szerb, német) monográfiája 2008-ban jelent meg a Szórvány Alapítvány gondozásában: Stevan Bugarski: *Lyceum Temesvariense / Temesvári Líceum / Das Temeswarer Lyzeum / Liceul Timișorean / Temišvarski Licej*. Temesvár, 2008.

⁴² Egyetemi rangot és nevet azon intézmények kaphattak, ahol legalább három karon/tagozaton volt képzés, a temesvári főiskola nem jutott el ideig, a harmadik kar beindítása előtt a bécsi hatalom bezáratta a magyar nyelven oktató főiskolát.

Az elemi és az általános iskolai oktatás terén lényeges változások voltak, többnyire negatív irányban. Temesváron megszűnik három, 1990 előtt is működő magyar tagozat, és a vidéki iskolák közül is több. Az első osztályosok száma 1992 és 1998 között 100 tanulóval csökkent. Az ötödik osztály esetében folyamatos volt a fogyás, 2015-ben az volt prognosztizálható, hogy az elkövetkező években 50-70 tanuló lesz évfolyamonként – a helyzet valamennyire stabilizálódott. Biztató jelek is vannak: 2015/2016-os tanévben magyar előkészítő osztály indul a Gerhardinum Római Katolikus Líceumban, a Bartók Béla Elméleti Líceumban 2009-től alternatív, Lépésről lépésre oktatási forma is működik. A 2014–2015-ös tanévben az alábbi elemi és általános (0-8 osztály) iskolák működtek magyar nyelvű oktatással: Temesváron a Bartók Béla Elméleti Líceum (előkészítő–XII. oszt.) és a Gerhardinum Római Katolikus Líceum, román és magyar tagozattal. A líceumi oktatás ugyanezre a két intézményre épül, Temesvár központtal. Szakiskolai képzések 1990 után kísérletként indultak (villa-mossági, autó, építőipar) egyik sem bírta egy generációnál (4 évnél) tovább. Szakképzésként életképesnek a Bartók Béla Elméleti Líceumban létrehozott közgazdasági osztály bizonyult, ez 1991-ben indult és ma is működik. A 2015/2016-os tanévben az alábbi líceumi osztályok működnek magyar nyelven: teológiai szak a Gerhardinum Római Katolikus Líceumban, két-két fél osztály matematika-informatika + természettudomány, illetve közgazdaság + társadalomtudomány szak a Bartók Béla Elméleti Líceumban.

A leglátványosabb fejlődés az utóbbi két és fél évtized alatt az infrastruktúra terén történt. Szinte minden magyar iskola és óvoda felújult, illetve új bútorzatot kapott. Javult a taneszköz- és tankönyvel-látás, a modern didaktikai eszközökkel való felszereltség. A legnagyobb beruházás a Bartók Béla Elméleti Líceumban történt, a teljes felújításra és a manzárdtető megépítésére 2008–2010 között került

sor.⁴³ A Bartók Béla Líceum 2010-től iskolabuszt működtet a városi, illetve az újmósnaicei és az újszentesi tanulók számára.

A 2022/23-as tanévben Temesvár magyar iskolai kínálata a következő. Bartók Béla Elméleti Líceumban két előkészítő osztály, ebből egy hagyományos és egy lépésről lépésre; két ötödik osztály; két kilencedik osztály két-két fél osztállyal (informatika + biológia-kémia és társadalomtudomány + közgazdaság). Gerhardinum Római Katolikus Teológiai Líceumban egy előkészítő osztály, egy ötödik osztály, egy kilencedik osztály, római katolikus teológiai profillal. Mindenik felfutó osztály.

Egyházi intézmények, templomok Temesváron

A városban egy érsekség (román ortodox), két püspökség (római katolikus és szerb ortodox) és egy görögkatolikus vikariátus működik. Jelentősnek mondható Temesvár reformátussága, illetve szép múltja van az evangélikus egyháznak. A városban nincs unitárius templom. A továbbiakban a történelmi magyar egyházakról szólnak.

A római katolikus egyház történetét illetően néhány adat, évszámokhoz rendelve.⁴⁴

1030 – (Szent) István király megalapítja a csanádi egyházmegyét, első püspöke Gellért.

1552 – Temesvárt elfoglalják a törökök, ami a keresztény egyházi létesítmények, épületek és intézmények pusztulását, valamint a hívek elhurcolását és megölését eredményezte. A 164 évig tartó török hódoltságot csupán néhány templom és közösség élte túl. Szent Gellért utódai sem tartózkodhattak többé a püspökség területén, a csanádi

⁴³ 1990 után jött létre a bentlakás, indult 25 hellyel, ma ennek kétszerese. 2021-ben indult be a líceum saját étkezdéje.

⁴⁴ A Temesvári Római Katolikus Egyházmegye honlapja: <https://gerhardinum.ro/hu/rolunk/a-temesvari-romai-katolikus-egyhazmegye/> (meglátogatva 2022. 08. 15.)

egyházmegye élére történő főpásztori kinevezés pusztán cím maradt, amelyet a Magyarország északi és nyugati részén élő prépostok viseltek. A törökök csupán a ferences és a jezsuita szerzeteseket tűrték meg, mert egyfajta derviseket láttak bennük.

1716 – Temesvár várából kiűzik a törököt. A császáriak győzelmével az egész Délvidék Temesi Bánság néven osztrák katonai kormányzóság lett, a bécsi kormány irányítása alá tartozott. A csanádi egyházmegye püspöki székhelye Szeged, Nádasdy László főpásztor itt hozza létre a székeskáptalant. Régi plébániákat újraalapítanak, számos újat is létrehoznak. A jezsuita szerzetesek és a ferences szerzetesek tevékenyen részt vesznek az egyházmegye lelki életében.

1732 – Adalbert von Falkenstein főpásztor idejében a püspöki székhelyet Temesvárra helyezik. Nyolc esztendővel később, 1740-ben a székeskáptalan is ide költözik.

1739 – Telepítések kezdődnek, többnyire német nyelvű római katolikusok érkeznek, de jönnek bolgár anyanyelvű, ugyancsak római katolikus vallású hívek is. A bolgár telepesekkel együtt érkezik Nicolaus Stanislavich főpásztor, egykori ferences szerzetes, aki a csanádi egyházmegye megüresedett püspöki székét 1739–1750 között foglalja el.

1754 – Franz Anton von Engl zu Wagrain püspök bemutatja az első szentmisét az akkor csupán részben felépült székesegyházban.

1806 – Kőszeghy László püspök megnyitja a csanádi egyházmegye új korszakának első papi szemináriumát. Ugyancsak Kőszeghy püspök szenteli fel 1804-ben az immár teljesen felépített temesvári dómot, a püspöki székesegyházat.

1841 – Lonovics József püspök Temesváron megalapítja a Bölcsészeti és Jogi Akadémiát (Lyceum). Célja egyetem (ehhez három fakultásra volt szükség) létrehozatala volt, az 1848-49-es események miatt nem sikerült.

1857 – Temesváron is megkezdik tevékenységüket a Notre Dame Szegény Iskolanővérek.

1919 – A trianoni békeszerződés értelmében a kiterjedt egyházmegye három részre szakad. 33 plébánia és Szeged városa Magyarországnak marad, ahol 1923-tól az utolsó megyés püspök, dr. Glattfelder Gyula csanádi főpásztorként tevékenykedik tovább. Ez a terület 1982-től a szeged-csanádi egyházmegye elnevezést viseli. Az ősi csanádi egyházmegye másik részét 64 plébániával és Nagybecskerek (Zrenjanin) központtal a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolják. Ez a terület lesz 1988-ban a Zrenjanin egyházmegye. Az ősi püspökség legnagyobb részét 163 plébániával és Temesvár központtal a Román Királyság kapja.

1923 – A csanádi egyházmegye romániai részén 1923. február 17-én Temesvár központtal Apostoli Kormányzóságot állítanak fel. Ugyanebben az évben Glattfelder püspök, az utolsó csanádi főpásztor végleg elhagyja Temesvárt.

1930 – A Temesvári Apostoli Kormányzóságot egyházmegyei rangra emelik. A temesvári egyházmegye első főpásztora dr. Pacha Ágoston, lebedo-i címzetes püspök.

1948 – A kommunista hatalom megfosztja a temesvári egyházmegyét rangjától. Ez évtől esperességeként folytathatja tevékenységét.

1954 – Három évi börtön és súlyos szenvedés után elhunyt dr. Pacha Ágoston püspök. Utódai, Plesz József, Frigyer Iván, Kernweisz Konrád és Ferdinand Hauptmann ordináriusi tisztségben irányítják az egyházmegyét.

1990 – A temesvári egyházmegye visszanyeri rangját. Közel negyven évi széküresedés után Kräuter Sebestyén személyében az egyházmegyének új megyés püspöke van.

1999 – A temesvári egyházmegye irányítását Szent Gellért 90. utódeként Roos Márton megyés püspök veszi át.

2018 – A Temesvári Egyházmegye vezetését Pál József Csaba megyés püspök veszi át, aki Szent Gellért 91. utóda a püspöki székben, Románia területén a negyedik.

Temesváron 8 római katolikus plébánia működik: Belváros, Gyárváros, Erzsébetváros, Józsefváros, Mehala (Ferencváros),

Újkissoda, Szabadfalu és bolgár plébánia. Templom több van, minde-
nekelőtt a székesegyház, a temesváriak Dómtemploma. Továbbá a
Piarista templom (Belváros) és a városhoz csatolt külterületi részek
templomai: besenyőtelepi (Ókissoda), vöröscsárdai, rónáci katolikus
templomok, illetve az Irgalmasrendiek belvárosi templomát átengedik
a görögkatolikus egyháznak.

A temesközi protestantizmus kezdeteiről Szekernyés János írt
összefoglalót (2017). Ebből a dolgozatról és egy másik Szekernyés-
írásból (2014) származnak az alábbi információk. A 16. század első
felében a Temesköz a protestantizmus előretolt bástyájának számított.
Az ide került Brandenburgi György (1484–1543) őrgróf már 1523-
ban nyíltan Luther Márton tanainak követői és terjesztői közé tarto-
zott. Egyházfenntartó kegyúrként az őrgróf Torontál és Temes vár-
megyékben fekvő kiterjedt birtokain is jórészt az egyházreform törek-
véseinek elkötelezett papokat alkalmazott, példáját több temesközi
nagybirtokos főnemesi família követte. A magyar reformáció egyik
legbuzgóbb pártfogója kétségtelenül a temesi ispán Perényi Péter, aki
messzemenően és nagylelkűen támogatta a reformáció tanait hirdető
prédikátorokat, tollforgatókat. Délvidéken az ország keleti felének
legbefolyásosabb főura, Petrovics Péter már 1531-től, lippai várpa-
rancsnokká történt kinevezése esztendejétől a megújított hit követő-
jévé szegődött. A hatalma alatt levő részeken – a temesvári és a lippai
vártartományban – élhetett, terjedhetett zavartalanul a protestantiz-
mus. Temesvárott a vár szívében emelkedő Szent György-templomot
és a Nagy-Palánk városrészben épült Szent Katalin-templomot való-
színűleg felváltva használták a hitújítók és a római katolikusok.

Az egykori Csanád egyházmegye területén létrejött gyülekezetek
egyházkerületté szerveződtek, tisztázták és rögzítették az egyházi
igazgatás rendjét, s egyúttal – a szászokat megelőzve – szuperinten-
denst is választottak Gönczi Máté személyében, akit az evangélium
szerint megreformált egyház első magyar püspökeként tart számon az
egyháztörténet. Petrovics Péternek köszönhetően került Temesvárra
Szegedi Kis István, aki előbbi hathatós anyagi és erkölcsi támogatásá-

val rangos oktatási intézményt szervezett 1548 táján Temesvárott. Temesvár Szegedi Kis István tevékenysége révén a protestantizmus jelentős szellemi és vallási központjává lett. Mire a wittenbergi tanok megszilárdították állásaikat Dél-Magyarországon, már nyomukba ért a reformáció második, helvét hulláma is. A nagy műveltségű Szegedi Kis István teológusként nagyon korán a protestantizmus svájci irányához csatlakozott. A historikusok Petrovics Pétert tartják Magyarország legelső kálvinista főúranak. A református egyházi élet és szervezet kiépítését és megszilárdítását a Temesközben megakadályozták a bekövetkező történelmi események. A Petrovics utáni várkapitány, Losonczy István Szegedit sok más igazhitűvel elűzte innen. A Temesközben is a magyarság jelentkező, a közvetlen vészhelyzetben megszilárduló nemzeti érzése jelentős mértékben a protestantizmus helvét irányának felvételével harmonizált és azonosult.

Hosszú időt következően, a Temesi Bánság területének visszacsatolása Magyarországhoz és a vármegye-rendszer 1779-es visszaállítása után, a felvilágosodással ideig-óráig rokonszenvező II. József 1781. október 25-én kiadott türelmi rendelete teszi lehetővé a protestánsok újbóli megtelepedését a Maros és az Al-Duna közén.

A lutheránusok és a kálvinisták 1824. november 28-án alakítják meg Temesvár egyesült protestáns eklézsiáját. Már alakuláskor elkezdődött a gyűjtés, az adakozás a templomépítési alapra. A temesvári evangelico-reformata egyesült eklézsia közössége 1831-ben 280 lutheránusból és 54 reformátusból állott. A telekvásárlást követően az egyháztagok hozzáálltak a legszükségesebb egyházi épületek fölhúzásához. A templom alapkövének ünnepélyes letétele 1831. május 5-én volt. A 600 férőhelyesre tervezett imaházon, a parókián és az elemi iskolán kívül a lelkész, a tanító, az eklézsiái jegyző és az egyházfi lakásait foglalta magába az épületegyüttes. A paplakot s a falai közt kiképzett imatermet 1832. november 4-én fejezték be és avatták fel.

1870-ben megejtett népszámlálás adatai szerint Temesvár városának 32 223 fős lakosságából 1120 vallotta magát ágostai hitvallású evangélikusnak, 629 reformátusnak és 2 unitáriusnak. Temesvár re-

formátusai körében a valós és vélt sérelmek, súrlódások, nézetkülönbségek hatására az 1880-as évek második felében élénk mozgalom indult, amely a lutheránusoktól való elszakadást és külön eklézsia alakítását tűzte céljául. Temesvár önálló református gyülekezete 1890. december 28-án alakult meg a vármegyeház dísztermében, ahol 1891. január 1-én az első istentiszteletet is tartották.

1898-ban a temesvári református egyházközség presbitériuma meghívja Szabolcska Mihályt a lelkészi állásra. A beiktatási szertartás a főreálgimnázium dísztermében történik, amely a református egyház ideiglenes imaterme. Tizenegy éven át ad otthont a református híveknek a Szerb (ma Gh. Lazăr) utcai iskola, míg 1902-ben felépül a templomház: ennek egy része templomul szolgál, a másik rész bérlakásait kiadják, hogy anyagilag erősítsék az eklézsiaát. A **Mária téri református templom** történelmi helyszín, itt szolgált Tőkés László, az a lelkész, aki ellent mert mondani a kommunista diktatúra kiszolgálóinak, és aki kiváltója volt **1989-ben** a kommunista rendszert megdőntő **népfelkelésnek**. A templom a **bérház első emeletén** található.

Temesváron négy református egyházközség létezik: a belvárosi (Mária téri), a gyárvárosi (Új Ezredév), az újkissodai és a vöröscsárdai. A gyárvárosi és az újkissodai imaházakban működött 1990 előtt, a Gyárvárosban a Makovecz-tervezte csodálatos református központ épült fel, Újkissodán csinos templomot építtetett a tavaly nyugdíjba vonult lelkész. Vöröscsárdán református imaház szolgálja a híveket.

Belvárosi Szent Katalin plébániatemplom

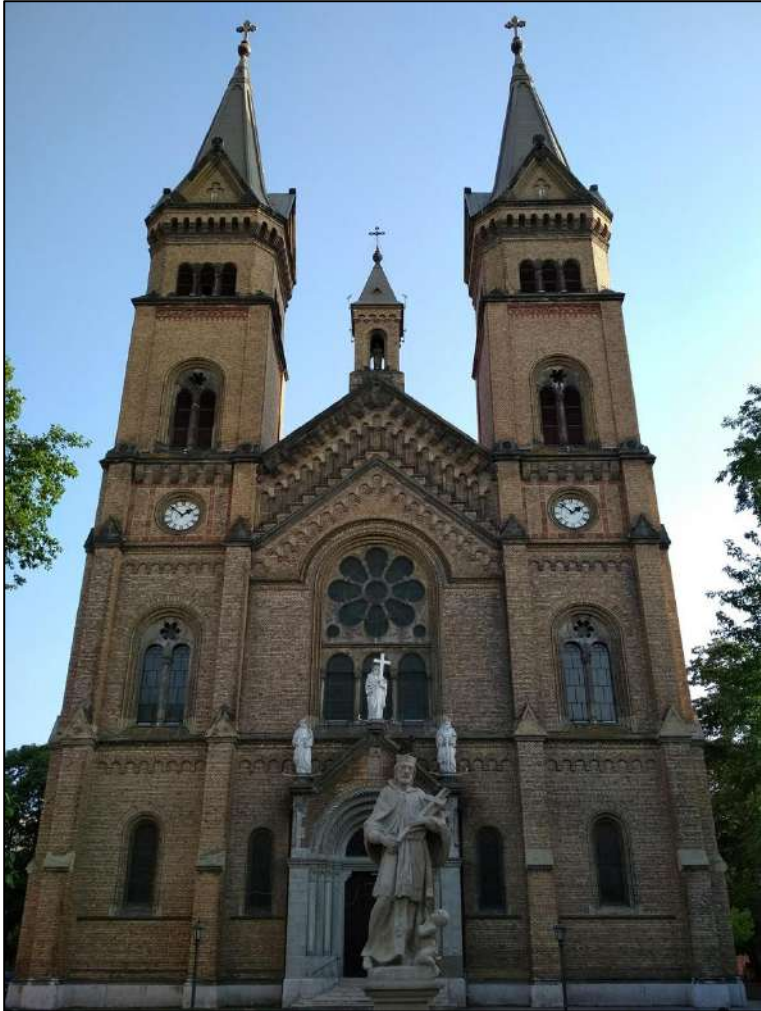
Belvárosi Szent Katalin plébániatemplom

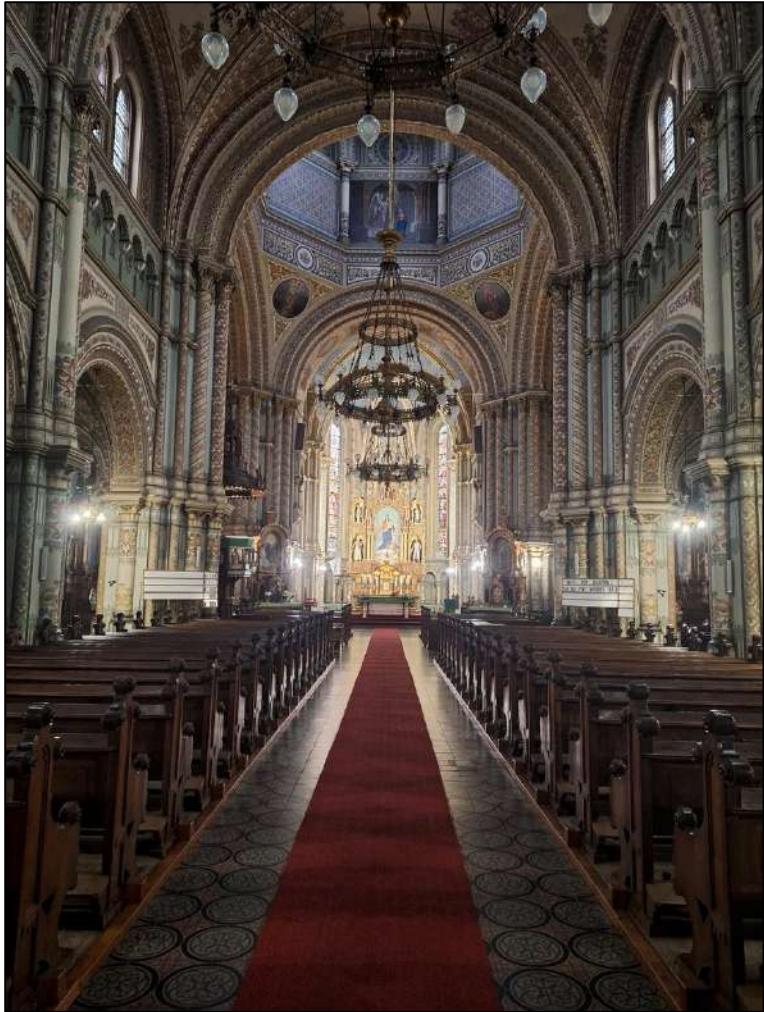
Józsefvárosi Szent József plébániatemplom

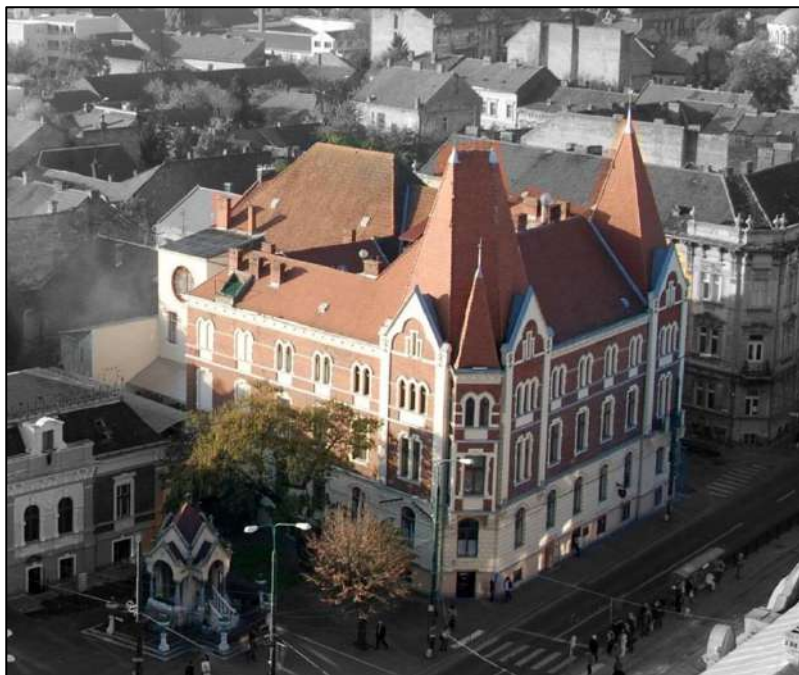
Józsefvárosi Szent József plébániatemplom

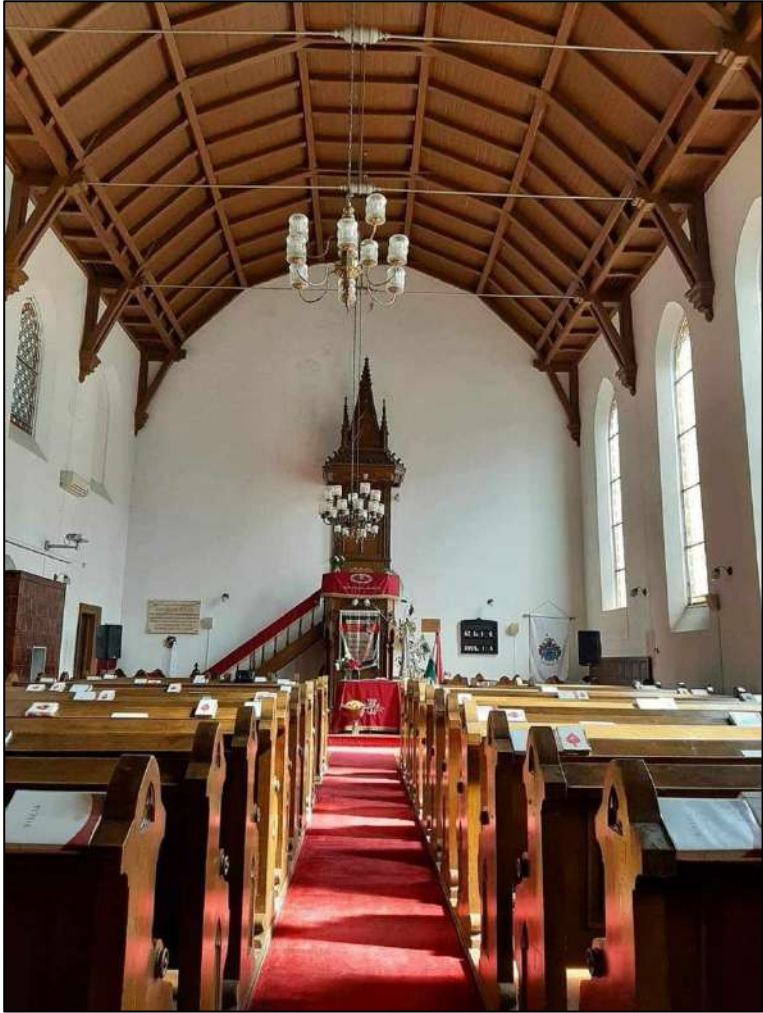
Gyárvárosi Millenniumi plébániatemplom

Gyárvárosi Millenniumi plébániatemplom

Belvárosi református templom és bérpalota

Belvárosi református templom

Új Ezredév református templom

Új Ezredév református templom

Református templom, Újkissoda

Református templom, Újkissoda

Temesvári szellem, bánsági tolerancia

Kutatásunkban abból a szakirodalomban dokumentált tételből indulunk ki, hogy „az etnikailag vegyes házasságokra vonatkozó adatok, adatsorok hasznosíthatósága messze túlmutat az (etno-)demográfiai elemzéseken, és az etnikai identitásra, interetnikus viszonyokra, párválasztási szokásokra vonatkozó kutatások fontos kiinduló tényeiként, vagy járulékos információiként szolgálhatnak. Ugyanis az etnikailag vegyes házasság, egyszerre strukturális és szocio-kulturális meghatározottságú jelenség.” (Horváth 2004, 235) A szakirodalom szerint statisztikailag leírható annak a valószínűsége, hogy valaki párválasztási elképzeléseinek megfelelő, azonos etnikumú párt találjon magának. Csakhogy egy ilyen választás soktényezős folyamat, befolyásolják az értékrend, identitás, csoportkohézió, közösségi normák, a helyi hagyományok, az etnikai csoportok közötti kapcsolatok. Ezek közül van, amit nehéz mérni, de megjelennek a napi kommunikációban és szabályozzák az etnokulturális nyitottság-zártság mértékét.

Temesváron a közélet visszatérő és erősen mediatizált témája a temesvári szellem és a bánsági tolerancia. Erről álláspontját Bodó Barna esszéiben fogalmazta meg. (Bodó 2003, 59-76) Bánság 1716-os létrejöttét követően, másfél évszázad alatt Európa egyik magas modernizációs potenciállal rendelkező, rendkívül dinamikus térségévé vált, ennek megfelelő szívóhatással. A semmiből került – gazdasági téren legalábbis – Európa élvonalába. Ütközési zónaként hozták létre katonai érdekek szerint, a köztes lét azonban gazdaságilag meghatározta fejlődését. Rengeteg hatás – mindenekelőtt gazdasági – jelenik meg, ezeket felfogja, és a hatások megfelelő társadalmi közvetítéssel, a 19. század elejére már a kultúrában is megmutatkoztak. A 18. század második felében a Bánságban leginkább talán az amerikaihoz hasonlítható honfoglalás zajlik. Közösségi önismeretünk adósága, hogy miközben a Bánság önfejlődésének sajátos útját járta, nem teremtődött meg az a – helyi – szellemi potenciál, amely ezt a különöst értelmezni kívánta-tudta volna. S ez nem véletlen: a Bánságnak

a nemzeti diskurzus számára nincs külön tartalma, semleges azon értelmező vonulat esetében, amely a politikai afirmáció tárgyául és eszközéül pátriáját választván, megtalálja a keresett emancipatorikus tartalmat. Erdély egészen más eset: a magyarság önnön történelmének folytonosság-megtartójaként venné birtokába; a románság hozzá köti, általa azonosítja nemzetletének egyik konstitutív tényezőjét. A Bánságtudat nem ebben az értelemben létezik. Talán nem véletlen, hogy az itt élő románság száján él a többi etnikum által sem tagadott énkép: „Mégiscsak a Bánság az első!” (Tot Banatu-i frunceal) Gazdasági alapon megfogalmazódott értékítélet ez, jelzi a tényt, miszerint a múlt század végére a Bánsággal számoltak Európában mindenütt, ahol gazdasági kérdések kerültek terítékre. Polgárosító civilizációs nyomás azonosítható itt, eredője viszont nem kulturális, hanem gazdasági jellegű. Az itteni közösségek hagyománykészlete egészen másként alakult, mint bármelyik szomszédos kistájon. Az elvándorlás érzelmi- leg is eltávolít. A kezdeti szociális-gazdasági nekifeszülések, minek okán az érkeettek az új térségben is további helyváltoztatásokra kényszerültek, amikor a jelen akaratlanul is túldimenzionálódik, szóval mindez nem kedvez a kulturális hagyományok átörökítésének. A némettség⁴⁵ három nagy 18. századi idevándorlási hullámát szimplistán-jellemzően egy-egy kifejezéssel illetik a német elemzők: 1. Tod (halál), 2. Not (szükség), 3. Brot (kenyér). A siker csak a harmadik szakaszt követően mutatkozott meg. Lényeges és minden népességmozgás

⁴⁵ 1692 és 1786 között mintegy 150 000 fő telepedett le Temesvár környékén. A szervezett betelepítés 1718 után kezdődött, miután Ausztria átvette az Oszmán Birodalomtól a Bánságot (is). Kezdetben a bécsi udvar politikájának megfelelően csak római katolikus hitűeket engedtek ide telepedni. Aminek egyik oka minden bizonnyal a kuruc mozgalom volt. A vallásra vonatkozó korlátozást II. József alatt törölték el. A telepések többsége Frankföldről, Bajorországból, Ausztriából-Bohémiából, Elzászból, Lotaringiából, Luxemburgból, Badenből és Pfalz régióból érkezett – vagyis csak kisebb részüik származott az egykori Elő-Ausztria sváb régióiból. A telepéseket mégis sváboknak hívták. Talán mert többségük a svábföldi Ulmban szállt hajóra, úgynevezett ulmi dereglyéken szállították őket le a Dunán a mai vajdasági Apatinig, onnan gyalog folytatták útjukat új hazájukba.

jellemzője: minél kevesebbet őriz meg a közösségi emlékezet az elődök kulturális készletéből, az otthontudat annál inkább anyagi meghatározottságúvá válik. Felértékelődik a gazdasági teljesítmény, mint örökérvényű folyamat, a szellemi meghatározottság rovására. Jó értelemben vett pragmatizmus válik uralkodóvá, amely nem tagadja a kultúra fontosságát, de a helyzetnek megfelelően nem következik be mindent átfogó eszményítése. Erre vezethető vissza a térség mindvégig, pontosabban az 1970-es évekig meghatározó szerepű etnikumának, a németségnek azon gyakorlata, hogy látszólag engedve a politikai kényszernek, a kiegyezés után, az 1920-as években, majd pedig az államszocializmus kezdeti éveiben, viszonylag simulni próbált a kor etnoszocializációs gyakorlatához.

Ne feledjük, a Bánság napjainkban is belső vándorlási célterület. Miközben az ország nagyvárosainak a lakossága csökken (Jászvásár/Iași lakossága 1992-ben 344 ezer fő, 2011-ben 290 ezer, a Konstancáé ugyanezen években 350 ezer és 283 ezer) Temesvár lakossága gyakorlatilag szintet tart (1992-ben 334 ezer, 2011-ben 319 ezer), ami azt jelenti, hogy mivel innen is a más térségekre jellemző mértékben mennek külföldre dolgozni vállalkozó szelleműek, a távozó népettséget Románia más térségeiből ide költözők pótolják. Vagyis a város etnikai értelemben egyre inkább román: a romák kivételével minden helyi kisebbség lélekszáma jelentős mértékben csökken: leginkább a németeké (1977: 28429, 2011: 4193, de a magyaroké (1977: 36724, 2011: 15564⁴⁶) és a szerbeké (1977: 6776, 2011: 4843) is.

⁴⁶ A 2022-es népszámlálás Temesvárra megadott népességszámát (251 ezer fő) nem fogadja el a helyi közigazgatás, ugyanis a város üzemeltetési költségei semmilyen változást nem mutatnak a korábbi helyzethez képest, amikor a várost hivatalosan 319 ezer fő lakta, illetve a lakosságnyilvántartás 309 ezer főt tart számon. Ezen a népszámláláson, a hivatalos adatok szerint Temesváron 8313 fő vallotta magát magyarnak, a megye 650 ezer lakosából pedig 21285-en. A magyar beiskolázási adatok – az utóbbi 10 évben a magyar iskolába járók száma nem csökkent, ellenkezőleg, kevéssel emelkedett – ezt nem igazolják. A helyi magyarság lélekszáma 2023-ban bizonyosan meghaladja a 10 ezer főt.

Temesben az etnikai kapcsolatok közismerten békések. Az etnikai konfliktusok kiváltója többnyire a szülőfölddel kapcsolatos álláspontok mássága. Az őshonosság kérdése feszültség forrása, illetve azon előjogok, amelyeket a (korábbi) jelenlét okán egyik vagy másik csoport önmaga számára megkövetel. A Bánságban az újkori történelem origója 1716, ami ez előtt, a törökkor előtt volt, nem fűzhető, csak bizonyos erőszakoltság árán, egyazon logikai-történelmi láncre. Konfliktus kiobbantása, ezen érvrendszer bevezetésével, a bánágiak között aligha sikerülne. Nem hat itt az etnikai konfliktusok másik oka sem, hogy egyik vagy másik közösség szülőföldjét elfoglalták, kisajátították, elorozták. A Bánság modern történelme a német dominancia jegyében indult, s a sorra következő szerb⁴⁷, magyar majd román domináns korokra egyformán jellemző, hogy vezető szerepük kezdetén nem mondhatták magukénak a demográfiai túlsúlyt. Különbségek léteznek az etnikumközi kapcsolatok rendszerében nem csupán tájegységek szerint, de abban az értelemben is, hogy mely etnikumok egymás közötti viszonyát vizsgáljuk. A románság és a magyarság, mint jeleztük, egyaránt szimbolikus értéket tulajdonít Erdélynek, ezen a vonalon ezek a közösségek sokkal erősebben mobilizálhatóak, mint Erdély más etnikumai, illetve bánági nyelvtestvéreik. Aminek egyik oka a Bánság etnikai-vallási sokfélesége (nyolc kisebbségnek⁴⁸ élnek itt viszonylag jelentős számban képviselői).

⁴⁷ Az 1848-49-es szabadságharc leverése után az osztrák közigazgatás létrehozta a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven az új regionális közigazgatási egységet, a szerb felkelők által kikiáltott Szerb Vajdaság egy részének és a hajdani Temesi Bánság területeinek egyesítésével. A területből egy osztrák örökös tartományt akartak létrehozni, német nyelvű, római katolikus lakossággal. A közigazgatás hivatalos nyelve a német volt, de számos szerb befolyásos személy jutott hivatalhoz. A sajátos régió 1860-ban, az októberi diploma rendelkezései révén szűnt meg.

⁴⁸ A Bánság kisebbségei: magyarok, németek, szerbek, bolgárok, szlovákok, horvátok, csehek, ukránok – napjainkban a magyarok után a legjelentősebb kisebbség), továbbá a románok – akik közül sokan vagy nem vallják meg etnikai hovatartozásukat vagy románnak jelentik be magukat.

A sokféle tapasztalat, a sokirányú kontaktus – a belső differenciáltság – nem kedvez az előítéleteket megmerevítő mentalitás kialakulásának. A Bánság helyzete ezen a téren is sajátos. Jugoszlávia és Magyarország szomszédságában, s mert az együttélés, ha nem is az általános többnyelvűséget, de a más közösségek nyelvének valamelyes megértését elősegítette, itt csaknem általános volt a három-négy-öt tévéállomás követése akkor, amikor a központi román tévé napi két órát sugárzott, jórészt a kondukátort/diktátort éltető műsorokat. A Bánságban két és fél évszázadon át az etnokulturális másságok egymásmellettsége határozta meg a mindennapokat, és amennyiben ezt az utóbbi idők totalitarista keretei megengedték, a helyi nyilvánosság szféráját is. A közösségek, illetve tagjaik etnikai mivoltukkal kapcsolatos önzonossági deficitüket, amennyiben megélték, más területekről vett energiákkal egyenlítették ki. Az etnosz kontra polgár ellentételezettségéből rendre ez utóbbi jegyei váltak meghatározóvá. Csak-hogy időközben a helyi népesség alakulása megváltoztatta a kereteket.

Napjainkban Temesvárt a többnyelvűség jobbára közösségi emlék, a többségi románok talán még kevésbé beszélnek egyik vagy másik itteni etnikum nyelvét, mint amennyire egyik kisebbség a másikat. Az utóbbi negyedszázad alatt Temesvár utcáiról – a négynyelvűség⁴⁹ nem az egész Bánságra, hanem Temesvárra volt jellemző – kikopott a német és a magyar, a szerbet már korábbról kevesebben beszéltek. A nyelvismeret természetesen elválasztandó a toleranciától, a más nyelvet beszélő, eltérő kultúrájú közösség megtűrésétől, illetve elfogadásától. Csakhogy a tolerancia fogalmának használata eleve gondot okoz, még akkor is, ha a meglétét állapítják meg és pozitívan hivatkoznak rá. Ugyanis a tolerancia alárendeltségi viszonyt tételez: egy elfogadót és egy elfogadottat, megtűrt és megtűrtet.

Egyik szerzőnk⁵⁰ véleménye szerint a közbeszédben gyakran előforduló, dicsőítően idézett temesvári tolerancia csak bizonyos kontex-

⁴⁹ Temesvári szólás volt a monarchia idején: a városban a kutyák is négy nyelven ugatnak.

⁵⁰ Bodó Barna.

tusban tekinthető pozitív jelenségnek. A tolerancia kifejezés világosan érzékelteti, hogy az egyik fél tolerál, a másik fél pedig a tolerált, akit előbbi részeltet valamiben. Aki toleranciát gyakorol, vagyis a másik fél részére valamit lehetővé tesz, megenged, még jól is érezheti magát, amennyiben nem kívánja észrevenni, hogy ez a viszony az egyik fél számára alárendeltséget jelent, kiszolgáltatott a domináns fél jóakarátának. Következésképpen az etnikai kapcsolatok terén nem toleranciára van/volna szükség, hanem elfogadásra, az emberi másság és az emberek közötti egyenlőség tudomásul vételére. A toleranciáról szóló esszéjét Bodó Barna az alábbi sorokkal fejezi be: „A városban és általában a megyében a nemzeti csoportok közötti kapcsolat, transzkulturális diskurzus valóban emlékeztet a reformkori egyházi toleranciára, amennyiben a többség úgy tekinti, a kisebbségek vonatkozásában joga van megengedő politikát gyakorolni. Csakhogy olykor a politikai-kulturális dominancia jegyében félresöpri még az olyan indítványokat is, amelyek értéke és értelme szimbolikus. A temesvári önkormányzati testület magyar képviselői kérték 1999-ben, hogy a városhatárt jelző táblát helyezték ki az itt hagyományos három nagy etnikai csoport, a magyarok, a németek és a szerbek nyelvén is. A javaslat mellett 24-ből egyetlen román városatya szavazott.⁵¹ Az 1989-es politikai fordulat elindítója közismerten egy magyar ember és szűkebb közössége, ennek ellenére a forradalomnak minősített eseményre való emlékezésekkor magyar képviselő központi szerepet nem kap.⁵² A helyi jó etnikumközi kapcsolatokra folyamatos hivatkozás – szólam, nincs valóságtartalma. Mi ennek a magyarázata? Mivel a térségben a kisebbségek helyzete történelmi okokból államjogi

⁵¹ A négy nyelvű városi névtáblák akkor kerültek ki a városba vezető főutak mellé, amikor Temesvár beadta pályázatát az Európa Kulturális Fővárosa pályázatra – vagyis érdeke fűződött a jó kapcsolat bizonyításához.

⁵² Az 1989-es temesvári felkelés emlékét több civil szerveződés ápolja, az egyik (ALTAR) tíz köztéri emlékmű állításával kívánja az utókor számára megőrizni, illetve felidézni az eseménysort és hősi áldozatait. A kisebbségi áldozatoknak is szenteltek egy emlékművet, erre viszont semmilyen kisebbségi felirat nem került a román mellé.

konnotációkat kap, elkerülhetetlenül hat a területcentrikusság Bibó által leírt eszméje. (Bibó 1997, 51) A nagypolitikában meghatározó eszme hatása a helyi politikában is egyre nyilvánvalóbb – paradox módon. A többség képviselője egyre inkább egy másik nemzet képviselőjét látja a helyi kisebbséghez tartozó egyénben, és az országgal létező politikai kapcsolat meghatározza helyi viszonyulásait. A helyzet paradox továbbá, mert a sokat emlegetett regionalizáció korában éppen az ellentétes hatásra kellene számítani. Az ezredvégi Temesváron a kisebbség díszlet. Olyan elem, amely színessé, érdekessé teszi a képet, de az eseményeket vajmi kevésbé befolyásolja, valós szerepet nem szánnak neki. Ha a kisebbségi semmiféle extra igénnyel nem zavarja a többségit, szépen elvan magában, akkor a többségi még dicsekedni is képes azzal, mily szép az együttlét.” (Bodó 2003, 55)

Statisztikai adatok: házasságkötések és keresztelők

A kutatás egyik céljaként azt fogalmazzuk meg, hogy Temesvár két, magyarok által nagyobb mértékben lakott városrészében (Józsefváros, Gyárváros – ahol erős templomi közösségek léteznek) felmérjük az egyházi (katolikus és református) anyakönyvek alapján, 1990 óta hány vegyes házasság kötött, továbbá azt is, hány keresztelőre került sor. Folytatásként a kapott képet interjúzással kívántuk elmélyíteni és pontosítani.

A kutatási terv szerint két városrészben végeztük volna a kutatást – ezen változtattunk a kutatás közben kapott visszajelzések okán. A papok az esketés helyszínét illetően jelezték, hogy nem annyira az számít, hogy a városrészben mennyi az egyháztag és hányan járnak templomba, hanem olyan pragmatikus szempont például, hogy a házasulandók a nagyobb, díszes templomot keresik, az imateremben történő esketést inkább elkerülik. Illetve akkor választják (lásd Újkissoda) ha van egy kialakult, területileg elkülönülő egyházközség (korábbi városi külterület). Végül kiterjesztettük az adatfelvételi kört az eredetileg tervezett templomok mellett további két templomra. A következő katolikus templomokban néztük meg az anyakönyveket: józsefvárosi plébániatemplom, gyárvárosi plébániatemplom, belvárosi plébániatemplom. A reformátusoknál a belvárosi mellett bevettük a közben elkészült gyárvárosi Új Ezredév templomot⁵³ és az újkissodai új református templomot⁵⁴.

A házassági adatokat az egyházi anyakönyvekből kigyűjtöttük és adatbázisba rendeztük. A kapott jelzést visszaigazolták a begyűjtött adatok. A gyárvárosi református lelkész elmesélte, volt olyan igény, hogy a fiatalokat ő eskesse, de ne a ma már nem létező gyárvárosi református imateremben, hanem a belvárosi református templomban.

⁵³ A ma már impozáns református központ egyik melléképületében 2009 óta tartanak istentiszteletet, akkor adták fel az addigi imatermet. A templomot 2019-ben avatták fel.

⁵⁴ Az új templom felavatására 2016-ban került sor.

Szóbeli közlések, egyházi vélemények szerint Temesváron a házasságok kétharmada etnikailag vegyes, miközben a szakirodalomban 50% körüli a vegyes házasságok aránya.⁵⁵

Előzetes megjegyzésként utalni kell arra, hogy semmilyen információval nem rendelkezünk arról, hogy hány vegyes házasságot kötnek ortodox és görögkatolikus templomokban. Vélhetően legalább annyit, mint a katolikus és református templomokban együttesen. Erre abból is lehet következtetni, hogy milyen a város vallásfelekezeti megoszlása.

6. táblázat: *Temesvár vallásfelekezeti megoszlása (2011-es népszámlálás)*

	Személy	Arány (%)
Ortodox	239 441	82,8%
Római katolikus	22 692	7,8%
Református	4 159	1,4%
Pünkösdista	6 540	2,3%
Görögkatolikus	3 662	1,3%
Baptista	3 943	1,4%
Adventista	633	0,2%
Unitárius	84	0,0%
Jehova tanúi	441	0,2%
Evangélikus-lutheránus	204	0,1%
Egyéb	5 969	2,1%
Felekezeten kívüliek és ateisták	1 477	0,5%
<i>nincs adat</i>	30 034	

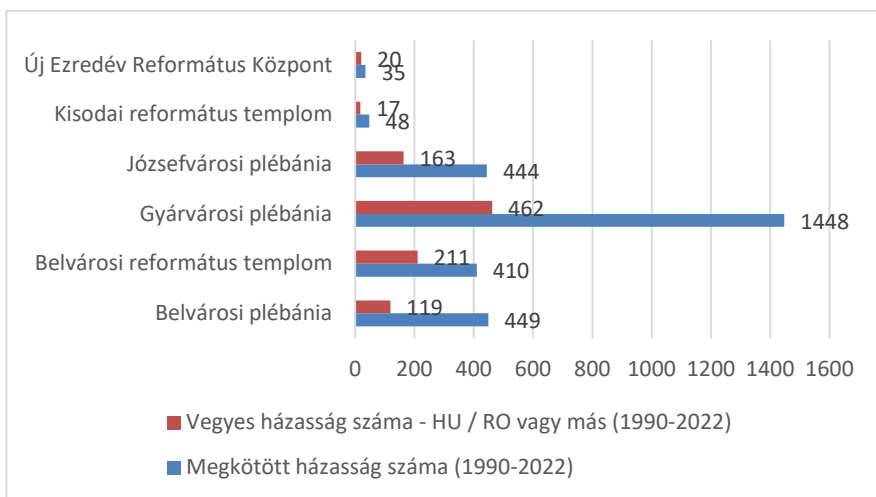
Forrás: <http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/temesvar/2674> (2022. 11. 20.)

Ha figyelembe vesszük, hogy a város lakosságának 89,4%-a román, és 82,8%-a ortodox, abból az következik, hogy a románság 92,6%-a ortodox. A nagy számok törvénye szerint a vegyes házasságot kötő románoknak is a többsége ortodox templomban tesz házast.

⁵⁵ Kiss Tamás és Barna Gergő az *Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében* című, már idézett 2011-es népszámlálási tanulmányából kiderül, Székelyföldön 4,3 százalék a vegyes házasságot kötők aránya, Dél-Erdélyben ez 44,2 százalék, a Bánságban pedig meghaladja az 50 százalékot.

sági fogadalmat – a kétharmados-háromnegyedes arány valószínűsíthető az utóbbi egyház javára. Ortodox templomban nem kívántunk kutatni, ugyanis elutasításra lehetett számítani. Az ortodox egyház elvben kizárja az ortodox és nem ortodox hívők közötti házasságot (Nagy Ortodox Szinódus döntése, Kréta, 2016). Az ilyen hívők közötti házasságokat kivételes esetekként kezeli az ortodox egyház.⁵⁶ A gyakorlatban, hallgatólágosan mindkét házasuló felet ortodoxnak tekinti, illetve a nem ortodox házastárs felekezeti hovatartozásától eltekint. A korábban is létező, de a krétai szinódus által frissen megerősített döntés ismeretében a vegyes házasságokra vonatkozó információkat illetően ortodox templomokat nem kerestünk meg.

3. ábra: Házasságkötések száma a kiválasztott templomokban (1990–2022)

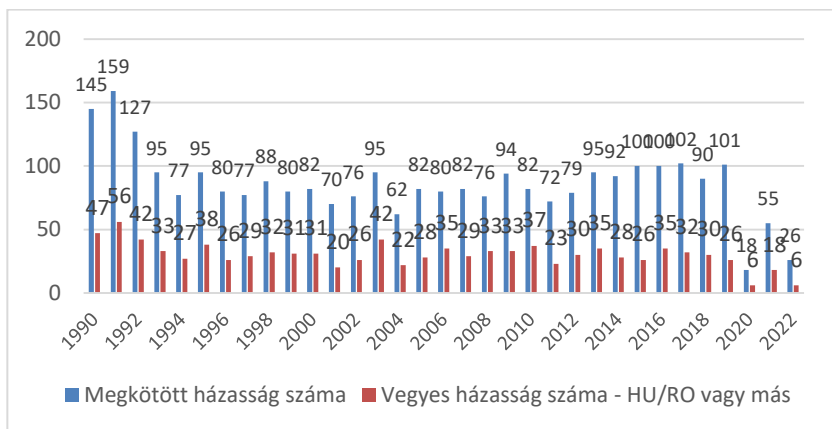

Forrás: A kutatási adatok alapján készítette Incze Erika.

⁵⁶ Lásd: Despre Sfântul și Marele Sinod din Creta, 16/26 iunie 2016. (A Szent és Nagy Szinódusról, Kréta, 2016. június 16-26.) https://basilica.ro/wp-content/uploads/2017/08/Despre-Sfantul-si-Marele-Sinod-din-Creta.pdf?__cf_chl_tk=61K1PUZqRMN6DiNyXTITDBk6GIYxQUPR7JsOcHem1jgU-1670576266-0-gaNycGzNB6U. (2022.11.20.)

A rendszerváltó idők kezdetétől a kiválasztott temesvári templomokban összesen 2834 házasságot kötöttek, ezek közül vegyes házasság volt 992. A katolikus templomokban összesen 2341, a reformátusokban 493 házasság kötött. A vegyes házasságok közül katolikus templomban kötöttek 744-et, reformátusban 248-at. Ha a 2011-es népszámlálási adatokat vesszük alapul, és kivonjuk Temesvár magyar lakosainak számából a reformátusokat⁵⁷, akkor a temesvári magyar katolikusok lélekszáma (10 ezer között lehet) jóval meghaladja a reformátusokét (4159), az arányszám kb. 2,5. A kiválasztott templomokat figyelembe véve, a mintában az arány háromszoros, ami reálisnak tűnik, amennyiben a református templomok közül csak egy külvárosi (Vöröscsárda) imaház nem szerepelt a kutatásban, miközben a városban működő katolikus plébániák közül háromban nem történt adatfelvétel.⁵⁸

4. ábra – Házasságkötések a kiválasztott templomokban összesen, 1990-2022

Forrás: Készítette Incze Erika.

⁵⁷ Temesváron van magyar baptista gyülekezet, honlapjukon a gyülekezethez tartozók lélekszámáról nincs adat.

⁵⁸ A bolgár katolikus plébánia kutatásunk szempontjából nem releváns.

A rendszerváltó évek kezdetén nagyobb volt a házassági kedv, az adatok szerint jelentősen meghaladta a következő években tapasztaltat. A csökkenés okaként az akkori rekordinfláció (1993-ban 256%-os volt) hatására kell gyanakodni, ekkor és részben emiatt indult el a román polgárok nyugati országokba történő intenzív vándorlása. A következő években beállt egy szint, s ez csak a covid-járvány alatt változott meg.

Néhány észrevétel. A házastársak nemzeti hovatartozását névelemzéssel állapítottuk meg. Ismeretesek az eljárás korlátai, ugyanis nem képes kezelni a kivételeket.⁵⁹ A hagyományosan román család és keresztnév esetében nem lehet tévedni. Volt néhány olasz név és keresztnév, több spanyol, meg volt kínai is. Összesen 26 személy került a más kategóriába, ez a vizsgált esetek 1,9%.

Az alábbi táblázatban összefoglaltuk a vőlegények és a menyasszonyok nemzeti hovatartozását.

7. táblázat: *Vőlegények és menyasszonyok nemzeti hovatartozása*

Házasságkötés helye	Vőlegény nemzetisége			Menyasszony nemzetisége		
	Magyar	Román	Más	Magyar	Román	Más
Józsefvárosi plébánia	92	68	3	71	92	-
Gyárvárosi plébánia	278	173	11	184	278	-
Belvárosi plébánia	56	58	5	63	52	4
Belvárosi ref. templom	136	73	2	75	135	1
Új Ezredév ref. templom	11	9	-	9	11	-
Újkissodai ref. templom	14	3	-	3	14	-
Összesen	587	384	21	405	582	5

Forrás: Készítette Incze Erika.

⁵⁹ Van egy férj a meginterjúvult szülők között, akinek a családneve román, de magyarnak tekinti magát. Ha a családnév román, a keresztnév szintén hagyományosan román (Traian, Lucian stb.), akkor a tévedés esélye minimális. Tévedés akkor fordulhat elő, ha a keresztnév mindkét nyelvben létezik (János/Ion, György/Gheorghe stb.). Mivel az egyházi anyakönyvbe mindenkinek a neve úgy kerül be, ahogyan az illető önmagát megnevezi – a névelemzés eredménye mégis elfogadható.

Külön megnéztük a vőlegény és a menyasszony születési helyét. A kapott eredmények alapján kialakított kategóriák: bánsági/temesvári, erdélyi, óromániai, külföldi. Az eredményt az alábbi táblázat mutatja.

8. táblázat. *Vőlegények és menyasszonyok származási helye*

	Vőlegény		Menyasszony		Összesen
	Szám	%	Szám	%	
Bánság	617	62,2	622	62,7	1239
Erdély	73	7,4	62	6,3	135
Órománia	73	7,4	93	9,4	166
Külföld ⁶⁰	18	1,8	4	0,4	22

Forrás: Készítette Incze Erika.

A minta összességében a vegyes házasságok aránya 35%. Ez nem zárja ki, hogy a házasulandó temesvári magyarok mintegy 50%-a vagy ennél is nagyobb arányban kötnek vegyes házasságot, miként az a szakirodalomban szerepel. A különbözetet az ortodox templomokban kell keresni, amire nincs rálátásunk – a jelzett ok miatt.

A katolikus és református templomok közötti különbség szembeötlő. Több a katolikus Temesváron, ugyanakkor a római katolikus több etnikumot befogadó egyház, ez is egyik oka lehet annak, hogy többen választják a katolikus esketési szertartást. Azt már említettük, fontos tényező a templom jellege és helye. A Millenniumi templom esetében ez lehet a kiemelkedően magas esetszám magyarázata. A gyárvárosi református gyülekezet 1999 óta létezik, de a templomot 2019-ben avatták, amely szép és impozáns, de jött a covid. Itt objektív okokból alacsony a házasságkötések száma. A covid hatása (2020, 2021) egyes templomoknál megmutatkozik (józsefvárosi plébánia,

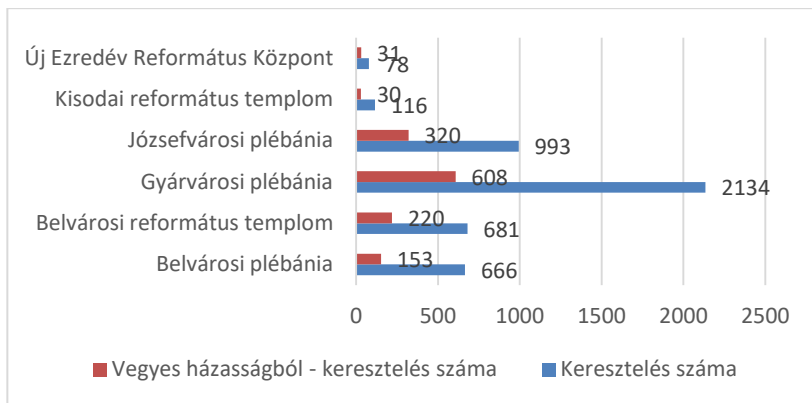
⁶⁰ A vegyes házasságok esetében 26 nem román-magyar házasságot találtunk. Ezek közül 22 esetben külföldi az egyik házastárs, a különbözetet helyi német vagy bolgár házastársak adják.

belvárosi református templom, újkissodai templom), de van kivétel is: ez a Millenniumi templom, ahol 2021-ben 40 házasságra került sor.

A vegyes házasságok esetében nem csupán a más nemzetiségű házastárs elfogadásáról van szó, hanem ennek a rokonságát, a család nyelvhasználatát, hagyományait is illik elfogadni – ha nincs így, akkor az illető házasság kevésbé harmonikus és könnyebben felbomlik. Feltételeztük, hogy jobban elfogadják a más etnikumú házastársat azok, akiknek környezetében hagyományosan élnek másajkúak – vagyis a bánáságiak és az erdélyiek. Ez a kérdés az interjúzás során jelenik meg ismét. Számítani lehetett a helyi származású házastársak magas arányszámára, és arra is, hogy a vőlegények és menyasszonyok származási helyét illetően nem lesznek jelentős különbségek. Két kivételt érdemes kiemelni: a lányok nagyobb mértékben léptek külföldiekkel házasságra, illetve a bánásági fiatal emberek nagyobb mértékben választottak óromániai menyasszonyt, mint a menyasszonyok vőlegényt.

A kutatás során az egyik központi kérdés, hogy a vegyes házasságok esetében mekkora eséllyel lesz kétnyelvű a gyermek, mennyire lesz kiegyensúlyozottan kétnyelvű a család. Ezért vizsgáljuk a kereszteleseket is. És létezik egy további, igaz másodlagos, szempont is. A gyermekek kereszteleési helye azért is fontos, mert az esküvő helyének a kiválasztásába a házasulandók szülei is beleszólhatnak, de a kereszteleés templomáról már a szülők döntenek. Feltételeztük, hogy a családok szívesen viszik a kisbabát oda megkeresztelni, ahol maguk is esküdtek. Kérdés, változik-e az arányszám, vagyis a magyar családba született gyermekek és a vegyes házasságból származóak kereszteleési arányai változnak-e az esküvők esetében tapasztalt arányokhoz képest.

5. ábra: Keresztelők a kiválasztott templomokban, 1992-2020

Forrás: A kutatási adatok alapján készítette Incze Erika.

Temesváron a vizsgált időszakban és az említett templomokban 4668 keresztelőre került sor. Ez a szám jelentős mértékben, 60%-kal meghaladja a házasságkötések számát (2834). Erre két magyarázat lehetséges: vagy nagy számban jöttek ezekbe a templomokba kereszteltetni olyanok, akik nem itt esküdtek, vagy pedig a különbözetet a családonkénti nagyobb, az 1 gyermeket jelentős mértékben meghaladó gyermekáldás adja. Lehetnek olyan keresztelőre jelentkezett családok, akiknek nem itt volt az esküvőjük, vagyis a keresztelő számukra nem visszatérés a korábban már kiválasztott templomba.⁶¹ Nem tudjuk, hogy a kiválasztott templomokban házasulók közül hány családban van több gyerek, lehetett több keresztelő. Nincs pontos adat arról, hogy a magyar családokban általában hány gyermek születik.⁶²

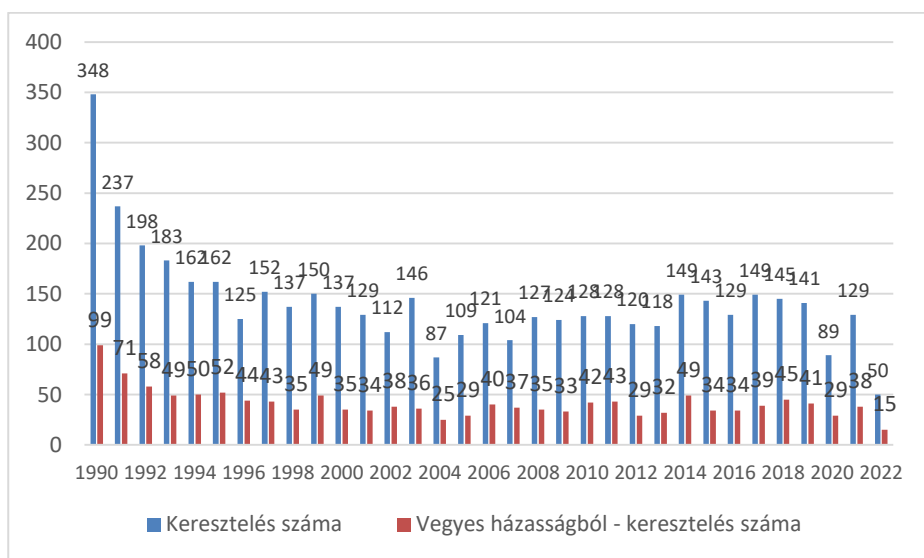
⁶¹ Meg kell jegyeznünk, arra nem vállalkoztunk, hogy a házasulandók neveit összevessük az egyháztagok jegyzékével és kiszámoljuk, hányan választották ugyanazt a templomot mindkét szertartás helyszínéül.

⁶² Temesvár polgármesteri hivatalától kikértünk nyilvános adatokat: született gyermekek száma 2010-től, a temesvári családok száma ebben az időszakban. A kutatás lezárásáig nem kaptuk meg a választ, bár ígéret volt.

Ismert, hogy Bánságban történelmileg alacsony, pontosabban itt már a Monarchia idején a legalacsonyabb volt a gyermekszám. (Harrach 2013) Az 1992-es népszámlálás adatai alapján Veres Valér kiszámolta, hogy Romániában vegyes családok száma összesen 94 413, és ezek közül összesen 65 032 családnak van gyermeke. Vagyis a családok kétharmadában született gyermek. Ennek alapján valószínűsíthető, hogy a keresztelesek megnövekedett számának (egyik) oka olyanok megjelenése, akik máshol kötöttek házasságot.

A kiválasztott templomokban a keresztelezők száma az alábbiak szerint alakult.

6. ábra: *Keresztelezők vegyes, illetve magyar-magyar családokban (1990-2022)*⁶³

Forrás: Készítette Incze Erika.

⁶³ Az adatfelvétel szeptemberben történt, vagyis a 2022-es évből 9 hónap adatait tartalmazza a grafikon.

Összehasonlítva a magyar-magyar házasságok, illetve a vegyes házasságok keresztelőit, jelentős különbség mutatkozik. Feltételezvé, hogy a magyar-magyar családok és a vegyes etnikumú családok tempomhoz fűződő viszonya időben nem változik, úgy tűnik, a magyar-magyar családokban több gyermek születik, mint a vegyes házasságokban: a magyar-magyar családoknál a keresztelők száma viszonyítva az esküvőkéhez 1,8-as arányt ad, miközben a vegyes családokban a megfelelő arány 1,37.

A szülőknek gyermekükkel kapcsolatos szándékairól is jelez valamit a névválasztás. A névválasztást mutatja az alábbi táblázat.

9. táblázat: *Névválasztás magyar-román házasságokban*

Név	Magyar	Román	Más	Összesen
Szám szerint	608	743	11	1362
Arányszám (%)	44,5	54,6	8	100

Forrás: Készítette Incze Erika.

Érdeemes ezeket a számokat összevetni a szülők nemzetiségével.

10. táblázat: *Szülők nemzetisége vegyes házasságok esetén*

Szülők	Magyar		Román		Más		Összesen
	szám	%	szám	%	szám	%	
Apa	753	55,3	584	42,9	25	1,8	1362 (100)
Anya	608	44,6	743	54,6	11	0,8	1362 (100)

Forrás: Készítette Incze Erika.

A névválasztásban a román oldal kisebb mérvű dominanciája figyelhető meg. A magyar szülők esetében a férfiak vannak kevéssel többen. Kiegyensúlyozottságról beszélhetnénk, de a név önmagában igen keveset jelent a későbbi nyelvi-etnikai folyamatokat illetően.

Magyar óvodák és óvónők

Köznap tapasztalat: a vegyes családok szórványban az esetek többségében nem kétnyelvűek. Illetve, ha létezik valamilyen fokú kétnyelvűség, általában távol áll a kiegyensúlyozottságtól. Ezért a kérdés, mit lehetne tenni annak érdekében, hogy minél több családban jöjjön létre kiegyensúlyozott kétnyelvűség. Ugyanis a román államnyelv és a kisebbségi magyar nyelv társadalmi státusza különbözik, egy sor intézkedés, paragrafus és a társadalmi gyakorlat a román nyelv jelentőségét növeli, de a kiegyensúlyozott kétnyelvűségről mégsem szabadna lemondani. Nem szabad hagyni, hogy intézményeink a hétköznapi gyakorlat próbáján megbukjanak vagy torzulást szenvedjenek. A kérdés: mennyire magyar ma Temesváron a magyar óvoda? A magyar óvoda a magyar gyermekekért van. Mit kell tenni azért, hogy az eredeti cél ne módosuljon? Ugyanakkor a kiegyensúlyozott kétnyelvűség eszménye szempontjából alapvető, hogy minél több vegyes házasságban született gyermek részesüljön magyar óvodai oktatásban – ami visszafordít a korábbi kérdéshez: mit tehetünk akkor, ha a vegyes család gyermeke egy nyelvé, egyedül a társadalmilag domináns románt beszéli?

Temesváron közbeszéd tárgya, hogy a városban a magyar óvodákba felvesznek magyarul nem tudó román gyermekeket is. Olyan jelenség ez, amelyre nincs hivatalos magyarázat, másrészt kérdés, hogy ennek a jelenségnek csak negatív kihatása van-e, avagy elindíthat pozitív folyamatot is.

A kutatás keretében megkerestünk, interjút készítettünk óvónőkkel is: miként látják ők a helyzetet? Ki a felelős a gyermekek beíratásával kapcsolatos visszás helyzetért? Okként feltételezhető: kevés, vagy túlsúfolt a román óvoda, illetve a magyar óvodában jobb a körülmények.⁶⁴ Kérdés: ki és miként avatkozhat be? A jelenség meg-

⁶⁴ Erre igenis volt példa, a Temes megyei Nagyszentmiklóson évekig a magyar óvoda volt a legjobb körülményeket nyújtó, magyarországi támogatásnak köszönhetően. És óvodai támogatások Magyarországról az utóbbi években folyamatosan érkeznek.

ismerésén túl fogalmazódnak meg további kérdések. Mit lehet tenni azért, hogy: 1) a vegyes házasságból származó gyermekeket szüleik magyar óvodába írassák – hiszen a többségi nyelvet és kultúrát mindenképpen elsajátítják; 2) a (jobb esetben) kétnyelvű (és nem kizárólag román nyelvű) családban kialakult kommunikáció ne oltsa ki az óvodai tevékenység pozitív hatásait. Itt magyarázatra lehet szükség.

Aki veszi a fáradságot, és mondjuk a világhálón rákeres az óvoda és az anyanyelv kapcsolatára, megtudhatja, miért fontos az óvoda, miért nem szabad az óvodai döntéseket nemtörődöm módon kezelni. Ismert és elfogadott: az óvoda nem a szülőkért van, nem őket mentesíti bizonyos nevelési terhek alól, hanem kiemelt szerepe van az anyanyelvi nevelésben, hiszen a 3-6 éves kor a legintenzívebb időszaka a beszédfejlődésnek. Cél a gyermek már meglévő (anya)nyelvi képességeinek differenciált, egyénre szabott fejlesztése. A(z anya)nyelv ismeretét és gyakorlatát az óvodában kell elkezdni, az itt elsajátított ismeretek képezik az alapot. A gyermek számára a nyelv kapocs is egyben, amely a szeretett személyekhez, a családjához köti. A kommunikációs készségek alakulása attól is függ, hogy a kisgyermek találkozik-e számára érthetetlen nyelvi akadályokkal.

A kétnyelvű családokban a kérdést nem kellene úgy elintézni, hogy óvodában kap egy kis magyar tudást a gyermek, az iskola már komoly dolog, megy a románba. Az volna a jó és örömdetes, ha mindkét szülő motiválná saját nyelvének megőrzésére a gyermeküket. Ha bármelyik szülő lemond arról, hogy a saját nyelvét megtanítsa, a gyermeke jogait csorbítja. Nem tudhatja, mit hoz a jövő. A gyermeket az óvodába azért vigyük, hogy a képességeit, készségeit fejlesszék, felkészítsék az iskolára, megszilárdítsák benne anyanyelvi ismereteit, bővítsék szókincsét. Az óvodával kapcsolatos döntés éppolyan fontos és komoly, mint az iskolaválasztás kérdése. Aki kényelmi szempontok alapján vagy lelkiismereti okokból íratja magyar óvodába a vegyes családba született gyereket, az nem gondolta végig a helyzetet és a nyelvtanulás kontextusát. Ha nem segíti a nyelvtanulásban, nem törődik a kicsivel, rosszat tesz a gyermekének, de ezen túl egy óvodai

csoport nyelvi világát sérti meg. A gyermeknek akkor lesz fontos az óvoda nyelve, ha látja, apa és anya számára is fontos.

Az óvónőkkel készített interjúk a vázolt dilemmák feloldásának céljával készültek. Öt óvónőt kerestünk meg ugyanannyi óvodából. Nem mentünk el mind a nyolc temesvári óvodába, ugyanis a Bartók Béla Líceum melletti, illetve a Gerhardinum Katolikus Líceum melletti óvodákról ismert, hogy a gyermekek „egyenes ágon” folytatják az iskolát, ritka az a kivétel, aki nem magyar iskolába iratkozik. Kérdéseinkre azokban a magyar óvodákban kerestük a választ, ahonnan magyar iskolába kevesen, kivételes esetben senki nem iratkozik. Vagyis a magyar óvoda ezen esetekben nem a magyar iskolára készít fel – legalábbis ezt mutatja a létező gyakorlat.

A megkeresett óvónők mindenike szakképzett, legalább 15 éve dolgozik óvodában. Mindenik óvónő csoportja magyar, és mivel ezek nyelvi alapon szerveződnek, együtt van a kis-, a közép- és a nagycsoport. A gyermekek száma 15 és 21 között mozog. Egyik óvodában sincs tiszta magyar csoport, mindenikben vannak román gyermekek, ezek aránya van, ahol 30%, de többnyire az arány 50% körül mozog.

Ugyanazzal az itt is látható kérdéssorral kerestünk meg minden óvónőt.

1. *Azt hallani, hogy vannak a csoportban magyarok, vannak vegyes házasságból valók és vannak románok. Ez igaz?*

„Az idén 21 gyerek van, nagycsoportos 2, kiscsoportos 9, a többi közép. 6 gyerek tiszta magyar, 6 gyerek vegyes, 9 román. Olyan 5 éve jönnek román gyerekek, sok a gyerek a román óvodai csoportokban, itt kevesebb, azért jönnek ide.” (SM)

„18 gyerek. 2 vegyes házasságból, 5 magyar, és ebből csak 3 tud magyarul – szomorú, hogy anyuka magyar, de a gyerekei nem tudnak egy szót sem magyarul, nagymama is magyar, és nem akarják magyar iskolába adni.” (MA)

„Most 15-en vannak, volt korábban 21 is. Már vagy két éve a gyerekek több mint fele vegyes házasságból jön, korábban olyan egyharmada volt. Most meg 8 gyerek a 15-ből, tehát 8 gyerek vegyes házasságból jött.” (BK)

2. *Beiratkozáskor megkérdezi valaki a szülőt, hogy tud-e a gyerek magyarul?*

„Magyar csoportként szerepelünk, de a valóságban vegyes. Kérik a szülők, mert nincsen hely a román csoportban, és később rájönnek, hogy nekik ez jó, mert kevesebb gyerek, jobban tudunk velük foglalkozni. Mi csak arra ébredünk fel, hogy idehozza a szülő és rájövünk, hogy tiszta román. Sajnos nem tőlünk, óvónóktól függ. Nekünk a beiratkozásra nincsen rálátásunk, ez a líceum titkárságán⁶⁵ történik. Néha megkérdik a szülőt, tudja-e, hogy a tevékenységek magyarul folynak, magyar a csoport. Igen semmi gond, jól jön, hogy a gyerek tanul még egy nyelvet. Mese, jól hangzik.” (SM)

„Idehozzák és tiszta román. Régen csak magyar gyerekek jöttek. Igaz, őket meg kellett keresni, járni házról-házra. Aztán kezdtek jönni a vegyes házások, most meg románok is. De nem kell családokhoz járni...” (OI)

„Hát van ugye a beiratkozási kérvényen több opció, bejelölik a magyar csoportot is, hogy szeretnék a szülők. Nem a magyar nyelvért teszik. És egyszer arra ébredtünk, hogy itt van ez a probléma, jönnek hozzánk olyan gyerekek, akiknek nem maradt hely a román csoportban.” (BG)

⁶⁵ Az óvodák nem önálló jogi személyek, egy-egy iskolához vannak rendelve adminisztratív szempontból. A beiratkozások az iskolák titkárságán történnek.

3. *Csak a helyhiány számít, nincs más oka, hogy a magyar óvodát választják olyanok, akik nem tudnak magyarul?*

„Van, aki itt lakik a szomszédban, áttotyog a gyerek, és van, aki tényleg úgy gondolja, tanuljon meg a gyerek magyarul.” (SM)

„Meg szoktuk kérdezni, hogy mi a szándékuk, és olyan választ kapunk, hogy akarják, hogy megtanulja a magyar nyelvet is. Itt, az óvodában. Ilyenkor elcsodálkozunk azon, hogy a magyar anyanyelvű szülőknek 3 éven keresztül ez miért nem jutott eszébe, hogy ne úgy hozza ide a gyereket, hogy egyáltalán nem beszél magyarul.” (BK)

„Volt egy érdekes esetünk két éve, az apuka magyarországi, az anyuka meg román, és hát gondolkozott az anyuka, hogy hát óvoda után, az iskolában tud-e majd segíteni vagy nem, aztán voltunk látogatóba a Bartók líceumban és a gyerek eldöntötte, hogy a Bartókba fog menni és oda is ment.” (OI)

4. *Magyar nyelvűek a foglalkozások?*

„Próbálkozunk, hogy a tevékenységeket magyarul tartsuk meg, amennyiben lehet magyarul, de sajnos nem lehet, ha többen nem beszélnek magyarul. Tehát megtanulják a kötelezőt, a versikét, az éneket magyarul. Aztán egy-két kulcsszót, hogy na most megyük kezét mosni, játékot összeszedni, ezt megértik. De magyarul nem lehet velük beszélgetni. A szüleik románok, nem csoda.” (SM)

„Hát magyarul megtanulunk egy éneket... Magyarul szólunk, akinek van hajlamossága, az meg-megszólal, de általában ugyanazt elmondom magyarul is, románul is. A kicsik, a 3 évesek fogékonnyak. De az 5 éves, akit az idén irattak be, attól nem várhatom el, hogy számoljon magyarul és mondja az évszakokat... Ez nem a Bartók óvoda, az más...” (MA)

5. *Hogyan beszélnek az oviban a gyermekek egymás között?*

„Románul. De általában ki szoktak alakulni kis csapatok és a magyarok, akkor magyarul, s ha vegyesen vannak, akkor románul. Tehát a domináns nyelv a román. De a román gyerekek, akik már 3 éves kortól hozzánk kerülnek, ott már látszik, hogy fejlődés van, néha halljuk játék közben, hogy egy-egy magyar szót kimondanak.” (SM)

„Románul játszanak, mivel elég, hogy van 4-5 olyan gyerek, aki nem beszél magyarul. S akkor a többi ugye, aki tud magyarul is, mégis románul játszik, mert úgy tudnak értekezni. Időnként figyelmeztetjük őket, hogy hogyan beszélünk az oviban, azért jöttünk ide, hogy megtanuljunk magyarul, hogy próbáljunk meg magyarul beszélni, de elfelejtik.” (BG)

6. *Általában milyen szintű a magyar nyelvismert?*

„Változó. Van 2-3 gyerek, aki nem tud, páran nagyon keveset tudnak, van 3, aki ért. Ezek igazából kétnyelvűek lennének, de úgy, hogy az anyuka is kétnyelvű volt már. Apuka román és otthon nem beszéltek magyarul a gyerekekkel, csak a nagytata beszél magyarul a gyerekekkel. Közbejött a covid is, a nagyszülőkkel se találkoztak annyit, hogy védjék a nagyszülőket... Hogyha otthon nem beszélnek magyarul a gyerekekkel, akkor nincs motivációja. Mert van itt egy kislány, akinek az anyukája román, és ő akarja, hogy a gyerek magyar iskolába menjen tovább, a gyerek is akarja, hogy az apja nyelvét megtanulja, és azt mondja, hogy apa, én veled magyarul akarok beszélni. Ő a magyart csak töri, de felfogja, hogy az az apjának a nyelve, és ha valakit szeret, akkor érte tanulja meg azt a nyelvet. Sokat számít a motiváció. De ha moldovai román az apa, aki soha nem hallott magyar szót... Van egy család, Kínából jöttek vissza, ott oltyán az apuka, aki Kína előtt hallani sem akart arról, hogy magyarul. Kína után, ahol angol volt az óvoda, már elfogadja. Lehet, az is számít, hogy ezek a romá-

nok nincsenek hozzászokva ahhoz, hogy legyenek magyarok is közöttük.” (BK)

„Van, akin érzik, hogy otthon is két nyelvet beszélnek a családban és van, ahol a család nyelve a román, lehet vegyes család is, és a gyermek úgy jön, hogy vagy ért magyarul vagy nem, egyre inkább nem. Teljesen kétnyelvű nincs, hogy a románt és a magyart egyformán jól beszélje. Most vagy 3-4, aki a két nyelvet valamennyire beszéli... Nehezebb esetek azok, amikor a családban a magyar fél nem hajlandó besegíteni, mert azt mindenkinek elmondjuk, hogy rendben van, idehozza a gyermeket és hogy itt van a gyermek 8 órán keresztül, de az nem elég, otthonról is kell a segítség. Meg szoktuk kérni, hogyha eddig nem beszélt magyarul a gyerekkel, akkor beszéljen, a rajzfilmeknek a szinkronját állítsák át magyarra, ajánlunk magyar meséskönyveket.” (BG)

7. *Toborozzák a gyerekeket?*

„Ott van a temesvaros.ro oldal, ez egy honlap, ott fent vagyunk mi is. Jött egy apuka a minap, érdeklődött, hogy majd jövőre, amikor a kicsi akkora lesz, jönne...” (BG)

„Én amióta itt vagyok nem nagyon volt szükség a mi óvodánkba toborozni. Azért indítottuk be a Manó klubot, hogy már kicsi korban megtaláljuk azokat a szülőket, akár vegyes házasságból valók, jöjjenek oda. És voltak a Manó klubban még covid előtt, és úgy találták meg a magyar óvodát, úgy találták meg a magyar közösséget.” (OI)

„Van ez a Gólyahír program, most már vagy 5-6 éve. A Rákóczi Szövetség indította be, hogy minden gyerek, akinek csak az egyik szülője magyar, kap babanaplót, kitöltenek egy adatlapot, ahol megvan a gyereknek a neve, a szülők neve, elérhetőség, telefonszám. Az óvodából felhívják sorra azokat, akik ott voltak a Gólyahír listán, és akikről nem tudtak semmit, hogy akkor most hol vannak.” (BK)

8. *Van-e különbség, mennyire számít a magyar óvoda melletti döntésben, hogy az anyuka vagy az apuka magyar?*

„Hát is-is. A tavaly volt egy esetünk, amikor az apuka magyar volt, az anyuka román és az anyuka volt az, aki magyar iskolába szerette volna, hogy tovább tanuljon a gyerek, és nem az apuka, aki magyar anyanyelvű volt.” (SM)

„Ott van a Robika esete, ő is most jött az idén, tökéletesen beszél a magyar nyelvet, és az apuka magyar, de az anyuka eleve elfogadta, hogy az apuka beszéljen magyarul a gyerekkel, az anyuka románul. Mindkét esetre van jó és rossz példa. Apuka vagy anyuka... Nem látok különbséget, esete válogatja.” (BK)

9. *Iskolaválasztás, beszélnek róla?*

„Ahol tiszta magyar, tehát magyar szülőkkel, ők általában hajlanak arra, hogy magyar, bejelentik, úgy mennek tovább, hogy magyar iskola. A vegyes házasságnál meg kell győzni őket, ilyenkor kb. a fele a magyart választja. Jönnek az iskolák, bemutatják a lehetőséget, toborzás-féle, a két magyar iskola szokott, román iskola nem. Statisztikát nem készíték, hogy mennyi megy ide meg oda.” (SM)

„Hát vegyes házasságok esetében én szoktam puhatolózni, hogy lássuk, hogyan is állunk. Tapasztaltam, hogy volt olyan szülő, aki azt mondta az elején, hogy ők csak az óvodát magyarul, aztán mégis beiratkoztak a Bartókba. Vegyes házasság volt, meggondolták magukat, mert milyen jól megtanult a gyerek. Addig nem beszélt vele otthon az apuka magyarul, de amikor magyar óvodába került, elkezdett vele magyarul beszélni, és amire iskolába kellett menni, olyan jól megtanult, hogy merték a Bartókba adni és az anyuka is nyitott volt.” (BK)

„Függ attól is, hogy én, az óvónő mennyire vagyok nyitott arra, hogy erről beszélgessek a szülővel, anélkül, hogy kijelentsem, magyar iskolába kell járni és kész. Meghallgatni őket és ne úgy állj hozzá, hogy állandóan nyomást gyakorolsz rá, hanem néha, amikor előjön a téma, beszélgetünk, vagy megosztasz egy-egy jó fészbuk-cikket, amit olvastál, vagy meghívod a WhatsApp csoportba, ilyen indirekt módon jobban tudsz hatni, hiszen most már az internet világában élünk. Ami még sokat segített, amikor volt egy-egy szülő, aki nem tudta mit csináljon, nem tudta, hogy helyt fog-e majd állni, tud-e majd segíteni, akkor mondtam, megadok egy elérhetőséget olyan szülőtől, aki ezen már átesett, próbálok olyan anyukát keresni, aki nagyjából hasonló helyzetben lehet. Sokat számít, ha lát egy konkrét esetet, hogy ez lehetséges, működik.” (OI)

Összefoglalásképpen pár kijelentés:

A magyar óvodákba beíratott román gyerekek kérdése rendezetlen. Van, ahol az óvónő talál megoldást, de többnyire nem. A gond rendszer-szintű, a megoldásnak is annak kell lennie. A beíratás jogát aligha lehet korlátozni, de a nyelvismeretet ellenőrizni kellene. Az óvoda életét változtatja meg, az óvodai oktatás lényegét kérdőjelezi meg a csoportba bekerülő, magyarul semmit nem tudó gyerek – akivel szintén foglalkozni kell, mert beírták.

Ki kell találni valamilyen programot, szakmai támogatást, hogy az óvónők módszeresen és szakszerűen kezelhessék a nyelvismeret hiányának a kérdését. Ilyen kezdeményezés volt a temesvári Integratio Alapítvány 2017-18-as tananyagfejlesztő projektje A magyar nyelvtudás és nyelvi kompetenciák fejlesztése vegyesházasságból származó óvodások és kisiskolások számára címmel. Kidolgoztak egy útmutatót, melyben szórványtelepüléseken dolgozó tanítók és óvónők tapasztalatát, jó gyakorlatait teszik elérhetővé mindazok számára, akik munkájuk során beleütköznek a kétnyelvűség problémájába. Arról nincs információnk, hogy a projekt keretében elkészült tananyagot miként kezelik más megyék tanfe-

lügyelőségei, mennyire és miként emelik be a szórvány megyékben dolgozó óvodapedagógusok munkájába.

A szülőkkel való kapcsolat kérdését módszeresen végig kell gondolni, nemcsak román szülők, de vegyes házasság esetén is. A szülőkkel meg kell értetni, hogy a gyerek nem egy csomag, amit letesznek az óvodában, majd program végeztével visszakapják. A gyerekek nyújtandó támogatás a leckék elkészítésében szintén jelentős mértékben átalakult, a szülők tájékozottsága nem megfelelő. Külön foglalkozásokra van szükség, Temesváron van ilyen, a Manó klub – egyre többen ismerik. Együttműködésre van szükség egyrészt az iskolákkal a beiratkozásokat illetően, másrészt a szülőkkel és a magyar iskolákkal – jelzik az óvónők, ami van, de ez nem elégséges. Minden bizonnyal a tanfelügyelőségnek kellene kezelnie a kérdést.

A vegyes házasságok kérdésével szórványban külön foglalkozni kell. Nem várható el, hogy a nyelvileg vegyes párok kapcsolatok esetében felmerülő kérdésekre tájékozatlan házastársak jó vagy elfogadható válaszokat egyedül találjanak meg. A pedagógusok szövetsége indíthatna kommunikációs kampányt.

Az óvónőkkel kapcsolatos elemzés elején megfogalmazott kérdések komplex válasz kidolgozását teszik szükségessé, meglátásunk szerint ennek egyik központi eleme a kommunikáció. A közbeszédben a vegyes házassághoz tapadó téves értelmezések lebontása lehetne az első cél, s ezzel párhuzamosan annak elfogadtatása, hogy mentalitásváltásra van szükség ezen a téren is, mint megannyi más kérdésben. A tanfelügyelőség részéről, mint szakmai felügyeletről nemcsak nyitottságra van szükség, de bizonyos megoldás-keresésekben kezdeményező félnek kellene lennie.

Az óvodák mutatják Temesvár fejlődését térben és időben. A legrégebbi óvoda, a szép szecessziós 12. számú (tervezője Székely László városi főépítész), a 8. számú korábban iskola volt, átadták az óvodának, amikor 1990 után új iskola épült. A 2. sz. Kissoda városrész központi tere közelében egy átalakított épületben található. A 11. számút 1990 előtt építették óvodának, minden követelménynek megfelel. Valamennyi óvoda láthatóan jól felszerelt, és valamennyi viszonylag könnyen elérhető közszállítással is.

2. sz. Óvoda
(Temesvár, Kissoda)

8. sz. Óvoda
(Temesvár, Vöröscsárda)

11. sz. Óvoda
(Temesvár, Belváros)

12. sz. Óvoda

Tervezte: Székely László (1877–1934) a magyarországi szecesszió egyik mestere, Temesvár főépítésze (1903–1922)

A kiegyensúlyozott kétnyelvűség esélyei

A kutatás központi eleme az interjú adatfelvétel. Strukturált interjúkat készítettünk, ugyanazokat a kérdéseket tettük fel minden megkérdezettnek. Mindenkiel előzetesen közöltük, hogy a kutatás célja annak elemzése, kialakulhat-e és milyen mértékben a vegyes családokban kiegyensúlyozott nyelvhasználat. Ha szükségesnek látszott, az interjú során kiegészítő kérdéseket tettünk fel. Minden kiválasztott beszélgetőtárssal anyanyelvén készült az interjú. A megkeresetteknek javasoltuk, találkozzunk egy civil szervezet irodájában. Aki erre valamilyen okból nem tudott/akart vállalkozni, azzal telefonon készült az interjú. Minden esetben utólag lejegyeztük benyomásainkat, a megkérdezett az interjúhoz hogyan viszonyult (odafigyelés, fogalmazás, magabiztosság).

Az interjúalanyokat eredetileg az anyakönyvekből kinyert adatok alapján összeállított adatbázisból kívántuk kiválasztani meghatározott szempontok szerint: legyen azonos számú férfi és nő, (közel) azonos számú román és magyar, illetve különböző életkorú gyermekek szülei legyenek a mintában. Erre az irányított, diverzifikált kiválasztásra nem kerülhetett sor, ugyanis az Európai Unió adatvédelmi előírásai miatt a templomokban a szülők elérhetőségi adatait nem kaptuk meg. Ezért óvónőket és ismerős tanárokat kértünk meg arra, hogy amennyiben ismernek olyan vegyes házasságban élő személyeket, akiknek iskolás korú gyermekei vannak, segítsenek őket elérni. Ez abból állt, hogy az illetők felhívták a célszemélyeket, és amennyiben a válasz pozitív volt, akkor sor került az interjúra. Néhány esetben az előzetes pozitív hozzáállás megváltozott, és az interjút nem sikerült elkészíteni.

Összesen 46 interjú készült, a megkérdezettek közül bánági 28, erdélyi 17 (ide soroltuk a 4 aradit is) illetve egy magyarországi (Budapest). Több a nő (28, férfi 18), túlsúlyban vannak a magyar házastár-

sak (30), továbbá interjút vállalt 6 román és 10 félmagyar-félromán⁶⁶ szülő. A kapott arányokat akár jelzésnek is tekinthetjük, vagyis a nőket és a magyar házastársakat érinti érzékenyebben a vizsgált kérdés. Az életkori megoszlás: 35 alatti 5, 36-40 év közötti 16, 40 felett 24 és 1 szülő 61 éves. A feldolgozás során voltak olyan kérdések, amelyeket összevontunk.

1. *Melyik volt gyermekkorában otthon a családi nyelv: a magyar vagy a román?*

„Magyarul, mindenki magyar volt otthon, csak a rendőrök vagy katonatisztek voltak románok.” (Erdélyi magyar férfi)

„Románul a családban és baráti körben, bár voltak a körünkben magyarok is, az apám tudott magyarul.” (Erdélyi román nő)

„Végig román iskolába jártam, a családban románul beszélünk, nem tudom miért.” (Temesvári magyar férfi)

„Otthon magyarul beszélünk, hát olyan 4. osztályos koromtól lettek román barátaim is, addig alapvetően nem is ismertem a román nyelvet, a paradicsomnak azt mondtam, hogy porodics és kb. ennyi volt.” (Erdélyi magyar nő)

„Amikor csak magunk közt voltunk, magyarul, de másképp, ha voltak ott románok is, akkor románul.” (Erdélyi félromán nő)

„Családban magyarul, baráti körben magyarul is, románul is. Ha a magyart nem tanulod meg kicsi korodban, később sokkal nehezebb.” (Erdélyi magyar nő)

⁶⁶ Félrománnak tekintjük azt, akinek az apja román. Félmagyar, akinek az apja magyar. Háromnegyedmagyar az, akinek egyik szülege félmagyar, a másik magyar, hasonló a háromnegyedromán értelmezése is.

2. *A családban ma van domináns nyelv? Egyformán beszélnek mindkét nyelvet? A román fél mennyire fogadja el a magyar nyelvet?*

„A családban románul beszélünk.” (Temesvári magyar férfi)

„Temesváron született a férjem, a szülei románok județul Mehedinț-ből⁶⁷. Ért egy pár szót, de azt mondja, nem bírja megtanulni a magyart, na most mit csináljak vele... A férjemnek semmi problémája nincsen a magyar nyelvvel, sőt még akarja. Például apósom beszél magyarul, megtanult a munkahelyéről, nem perfektül, de megtanult.” (Temesvári magyar nő)

„Hát a feleségem szülei románok, szerintem nem találkoztak előttem magyar emberrel... Sokat ért, de csak úgy né beszél pár szót. Most már el vagyunk válva. Mivel az egyetem alatt is sok magyar között volt, ezt-azt megtanult. Neki nincs problémája ilyenrel hála Istennek. Ilyen nyelvi szempontból toleráns volt.” (Erdélyi magyar férfi)

„A feleségem apja magyar s az anyja román. Beszél, igen, ért jól, nem perfektül, de lehet vele beszélni. A magyar nyelv nem zavarja.” (Bánsági magyar férfi)

„Alapvetően tud pár szót magyarul, de nem beszél, tehát érti, de nem tudja kimondani az A betűt, O-t mond helyette... Megérti, nem zavarja, de hát ez volt a mi egységünk idézőjelben mondva, hogy a gyerekekkel én magyarul beszélék, ő románul.” (Erdélyi magyar nő)

„Pesten természetesen magyarul. Itt az élettársammal vegyesen, a kicsi még 10 éves, vele otthon én magyarul az élettársam meg románul beszél.” (Magyarországi magyar férfi)

„Megy a román is, a magyar is, ha románok vannak jelen, akkor románul beszélünk. Egyszerű mondatokat el tudok mondani magyarul, tanultam a családban, igyekszem. Nem megy jól a nyelv-

⁶⁷ Mehedinț megye, a Duna mentén, felerészt Olténia, felerészt Bánság – a lakosok erős román öntudattal.

tan, nehéz nyelv. A férjem magyar, nem használja nagyon a magyart, otthon is inkább románul beszél.” (Erdélyi román nő)

„16 éve vagyunk együtt, töri a magyart, nem tud beszélni folyékonyan, de egy ilyen közönséges beszélgetésben meg tudja értetni magát, csak egy kicsit nehezebben. Nincs semmi akadály, én magyarul beszélek a két gyerekkel, sőt ő is megtanult valamennyire közben, úgy tanult meg, hogy beszélünk otthon magyarul a gyerekekkel.” (Erdélyi magyar nő)

„Most a szüleimről beszélek. Anyám román, ért magyarul, a családban otthon magyarul és románul is beszéltek, és voltak német barátai is, a szüleim németül is tudtak. Mindketten jól beszéltek magyarul, a nagytatám Bécsben és Budapesten is tanult. A családkban kétnyelvűség volt 5 éves koromig, román iskolába írtattak és az iskola miatt a román nyelv lett a domináns. A férjem erdélyi román családból származik, Temesváron gyermekeskedett, egyáltalán nem beszél magyarul, nem is ért.” (Temesvári félromán nő)

„A nagyszülőkkel és anyámmal magyarul az apámmal románul beszéltem. Gyerekkoromban, ha magyarul beszéltek hozzám én románul feleltem. Iskola közben a román nyelv lemaradt, aztán egyetem, munka, minden románul és az utóbbi 15 évben alig beszéltem magyarul. Ez így váltakozott.” (Temesvári félmagyar férfi.)

„Magyar az anyanyelvem, óvoda, iskola magyarul, egyetem románul. A férjem Râmnicu Vâlceából való, románok. Valamit ért, de beszélni nem. Majd meglátjuk, mi lesz. Hát kétnyelvű a gyerek, én csak magyarul beszélek vele, ezt megbeszéltük, hogy ez a jó, s akkor ez így rendben van. Nem tudom, hogy érzi magát a férjem, amikor a magyart hallja, de... nem foglalkoztam ezzel...” (Erdélyi magyar nő)

„A feleségem 13 éve jár magyar kurzusra, ért most már mindent a kurzusok után, és beszél is nehezen, de szerintem elég jól beszél,

hogy ezt a nyelvet ő felnőttként tanulta. A tévét is érti, ha nem beszélnek gyorsan.” (Temesvári magyar férfi)

„A férjem megszokta, ha úgy vesszük, ő is magyar, csak nem tud magyarul beszélni.” (Erdélyi magyar nő)

3. *A gyermek mennyire ismeri mindkét szülőnek a nyelvét? Hogyan, kitől tanulja az egyik vagy a másik nyelvet? Mennyire kétnyelvű? Mennyire tudatos a családban a nyelvhasználat?*

„A férjem anyukája félmagyar, vagyis az anyukájának az anyukája magyar és az anyukájának az apukája román volt, az apukája meg román. Nem beszél egyáltalán magyarul, a testvére beszél magyarul, az anyukája beszél magyarul, a nagymamája beszél magyarul, de ő nem beszél. El vagyunk válva, nem lakunk együtt, de ha a kisfiam a volt férjem szüleihez megy, akkor ők beszélnek vele magyarul, s a férjemnek nincsen semmi baja ezzel, csak nem tud magyarul.” (Erdélyi félmagyar nő)

„Romániában lakunk és minden munka románul van, első sorban kell tudni románul. De ha tudsz egy nyelvet az ország nyelvén kívül, akkor az egy plusz.” (Temesvári magyar férfi)

„Amikor a gyerek tud néhány magyar szót s úgy beszél, hogy töri össze a nyelvét, az fájdalmas. Akkor arra gondolok, hogy inkább akkor ne beszélne, minthogy így csinálja, de ez mindenkinek a saját élete...” (Temesvári félromán férfi)

„Fontos a magyar nyelv, sajnálom, hogy nem tanultam meg magyarul rendesen... Most, hogy elváltunk a férjemmel, románul beszélünk szinte mindig. Vannak családi ismerősök, barátok is magyarok, ezek az óvodai kapcsolatokból alakultak ki. Megismerkedtünk és tartjuk a kapcsolatot. A gyerekek barátai is többségben románok, néhány iskolás gyerek magyar, de ott is vannak egyes házasságból valók. A román nyelv dominál. De kétnyelvűek

a gyerekek, beszélnek magyarul. És biztos fejlődni fognak a magyar nyelvben, erre szükségük is van.” (Temesvári félromán nő)

„A román nagymama nem is akarta, hogy a nagyobbik lányom megtanuljon magyarul. A férjem is így volt nevelve, csak a román, az édesanyja nagy bánsági román, nem is beszél más nyelvet. Ha nem mentünk volna ki Kínába, akkor szerintem nem lett volna benne abban, hogy a lányok megtanuljanak magyarul. Amikor megszületett az első lányom, akkor elkezdtem vele baba korában magyarul beszélni, hát rám szólt a férjem, hogy azért beszéljek románul, mert ő nem érti. Azt gondoltam, hogy majd mindennek eljön az ideje és ráhagytam. Aztán megjött a második lányunk és kimentünk 4 évre Kínába, a lányok nagyjából áttértek az angolra és kínaira és akkor látta a férjem, hogy az iskolában minden más nyelven beszélnek, de otthon vele úgyis románul, s amikor hazajöttünk azt mondta a férjem, hogy csináljam ahogy gondolom. És akkor a kicsit beírtam magyar óvodába és a nagyot Bartókba első osztályba.” (Temesvári félmagyar nő)

„Folyamatosan két nyelvet használunk a családban, együtt lakunk a nagyszülőkkel és a férjem és a nagyszülők a gyerekekkel magyarul beszélnek. Ez plusz esélyt ad az életben. Intelligens gyerekek, miért ne tanuljanak meg minél többet? Románul tökéletesen tudnak és a magyar is mind jobban megy mindkettőnek. A gyerekeknek vannak magyar barátaik. Minden gyerek a saját nyelvét használja, és értik egymást.” (Temesvári román nő)

„Szerintem fontos az anyanyelv, fontos, mint akármilyen nyelv. Szerintem mind a két nyelvet anyanyelvi szinten beszélnek.” (Temesvári magyar férfi)

„Amióta megvan a gyerek azóta, tehát én kitartóan beszélek vele magyarul, s az iskolában is magyarul beszélnek. Én azt gondolom, hogy a gyermekem úgy kell tudjon magyarul legalább, mint én, és románul, mint az édesapja. Mi így indultunk neki a családi életnek, kötelező módon mind a két nyelvet nagyon jól kell tudja,

mindkettőt anyanyelvi szinten. Részt vett magyar országos szavalóversenyen, érti ugye... Kétnyelvű a könyvtára, ugyanúgy olvas románul, mint magyarul, másodpercek alatt átvált egyik nyelvről a másikra.” (Erdélyi magyar nő)

„A férjem természetesen románul, én pedig magyarul. A családban románul beszélünk, ha mindenki jelen van. Igen, fontos a magyar, igen fontosnak tartottam, tartom, ezért is tanítottam meg. A lányom tökéletesen beszél mindkét nyelvet.” (Temesvári magyar nő)

„Úgy gondolom a kétnyelvűség pozitívum a szellemi fejlődés szempontjából, egy kognitív plusz ezeknek a gyerekeknek, sokkal rugalmasabb a gondolkodásuk.” (Temesvári magyar nő)

„17 és 19 évesek a gyermekeim, velem magyarul az édesanyjukkal románul, egymás közt 3 nyelven beszélnek, mikor magyarul, mikor románul, mikor angolul. A fiamon láttam, hogy úgy 14 éves korra igazán erős volt a magyarsága, aztán kezdett felhígulni. Az osztályban csak magyarul beszélnek, de szünetekbe románul, akkor szóltam... Nem értette, mi ez, magyarkodásnak vette. Ha hazajöttek barátokkal mondtam, beszéljenek magyarul, s akkor nem értették ezt az oldalát a dolgoknak. Most már büszke a fiam a magyarságára, megérett, meg keresi is ezt az oldalt, az értékeket. A lányom meg mindig odafigyelt, ha például születnapot tartott, akkor külön szervezte, lett kettő, ezeknek és azoknak.” (Erdélyi magyar férfi)

„A kislányom a tökéletes példája a kétnyelvűségnek, mindkét nyelvet nagyon jól beszél, soha nem keveri ezt a két nyelvet. Én nagyon kitartó voltam, sohasem szólaltam meg, soha nem intéztem hozzá románul egyetlen egy mondatot sem, és ez a kitartás a kulcsa annak, hogy tényleg tökéletesen beszél mind a két nyelvet. Óriási szókincse van, ez azért van, mert mind a ketten egyformán sokat olvasunk neki úgy magyarul mint románul, és mind a két nyelvi közösségben otthonosan mozog.” (Temesvári magyar nő)

4. *A gyermek jövőjét illetően meghatározó szokott lenni az iskolaválasztás. Milyen iskolát választottak, miért?*

„A magyar óvodai csoport közel volt, hát a gyerek a magyar csoportba ment. De a román nyelv volt a domináns az óvodában is. Iskola. Felmerült, hogy a gyereknek nem lesz, aki segítsen. Hallottam az after schoolról, hogy kaphatunk segítséget, de a férjemet ez nem nyugtatta meg. Románba írtunk. De nagyon szeretném, már a nagytata iránti tiszteletből is, hogy tudjon magyarul. Remélem, hogy magánúton képes lesz a gyereken a magyar nyelvet tovább vinni, magánórákat veszek a gyereknek, talán táborokba el tudom küldeni a magyar nyelvért.” (Temesvári félmagyar nő)

„Fontos a magyar nyelv, természetesen azért járnak magyar óvodába, iskolába. Azért fontos, mert a kultúránk része és sajnálnám, hogy ne sajátítsák el ezt a nyelvet és a vele járó kultúrát. Itt a lakóhelyünkhöz közel nincs magyar iskola, nem könnyű. Az iskolaválasztást mi döntöttük el a családban, nem beszélünk senkivel.” (Temesvári magyar férfi)

„Azt hiszem a Gerhardinum lesz, ahova mennek majd iskolába, magyar osztályba, én úgy szeretném. A férjem azt mondja vigyem, ahova akarom. Mellettünk van a román iskola, lehetne, de nem. Na azt most én sem tudom, hogy hova fogok visszamenni gyermeknevelési után dolgozni, de szinte el van döntve...” (Temesvári magyar nő)

„A gyerekek magyar iskolába tanulnak és egyre többet beszélek velük magyarul. Amikor átmennek Magyarországra, a lányom egyből átvált és mondja, anyu itt én már csak magyarul beszélek. Büszkeség, ha tudsz egy nyelvet pluszban, pláne a magyart. Sokan azt mondják, hogy nehéz, nekem nagyon könnyűnek tűnik. Fontosnak fontos, de nem mondhatom, hogy nem élhetek le egy életet a magyar nyelv nélkül. Ezt azért is mondom, mert 2005 után alig beszéltem magyarul. Iskolaválasztás: egymással megbeszéltük,

néztünk román iskolákat is, végül a Bartókba adtuk a gyerekeket.”
(Temesvári félromán férfi)

„Én szeretném, hogy tovább vigyék a magyar vonalat. Kell a magyar iskola. Ahol lakunk, külváros, nincs magyar iskola, kiválasztottuk a Bartók líceumot. Ezt így eldöntöttük, nem kérdeztünk meg senkit, a kicsi is magyar iskolába fog menni.” (Erdélyi magyar férfi)

„Magyar óvoda, magyar iskola. Nem volt vita, abban egyet értettünk, hova menjenek a gyerekek. Egyedül a szülői értekezletből szeretett volna többet érteni, de nagyjából megértette azt is, hogy akkor nem magyar iskola, ha ott is románul beszélünk. Valamilyen szempontból lehet, hogy személyesen nem is esett jól neki, de úgy elfogadta ezeket a dolgokat.” (Erdélyi magyar férfi)

„Ha magyar környezetben lennénk, ahol helyben többségében a magyarok lennének, lehet, hogy román iskolába küldtük volna, hogy ne legyen neki egyik nyelvből se hátránya. Így pedig, hogy teljesen román környezetben vagyunk, mindenképpen magyar iskolába kell kerülni.” (Erdélyi magyar nő)

„Hát mégiscsak az anyanyelv és illik megtanulni, írni meg olvasni, és plusz egy nyelv, ami valamikor segíti őket az életbe, tehát ezért. A nagyobbik már negyedikes a magyar iskolába, a kicsi még csak 4 éves, még keveri a két nyelvet, de meg tudja különböztetni... Mi döntöttük el a férjemmel, hogy a kicsi is a Bartókba fog menni.” (Erdélyi magyar nő)

„Mi döntöttünk, de beszéltünk mással is. Először arra gondoltunk, hogy adjuk románba, azután az óvodában volt egy bemutató az iskoláról, hogy mi van az iskolában. S akkor mondtuk, hogy jobb lenne a Bartókban mert több minden van ott. Ahogy bemutatták az iskolát, hogy elmagyarázták és feleltek minden kérdésre, az sokat számított, mi akkor határoztuk el, hogy mi legyen.”
(Temesvári magyar nő)

5. *A magyar iskola előnyösebb vagy hátrányosabb. Hogyan kell dönteni?*

„Mind a ketten ezen voltunk, hogy magyar iskolába fog menni. Hogy meddig nem tudom, ameddig ő választja. A líceumot biztosan így végzi be, utána az egyetemet nem tudom, hogyan. Most a Bartókba jár. Nem hátrányosabb, dehogy.” (Erdélyi magyar nő)

„Van, aki a gyereket azért viszi el, mert a román közegben jobban fog érvényesülni. Ezt mindenki maga dönti el. De szerintem fontos, hogy legyen egy magyar nyelvi alapod, mert a román azt úgyis, menetközben megtanulod. Szerintem nincs olyan fiatal, aki Temesváron ne tanulna meg románul.” (Erdélyi magyar férfi)

„Még voltak ilyen külső hatások, hogy jaj mit fogsz csinálni, a házi feladatban nem fogsz tudni segíteni a gyerekidnek, jöttek ezek a román részről, mondták a feleségemnek. Aztán én mondtam, hogy bevállalom, hogy vigyázok arra, hogy legyen jelen, mint házi feladat felelős.” (Erdélyi magyar férfi)

„Voltunk egy bemutatón is, ahol bemutatták az iskolát. Nem látom, miért lenne hátrányosabb. A Bartókban megvan a közösség, és ha kell, hát én is, és a technológián⁶⁸ keresztül édesanyám is be tud segíteni a gyerekeknek a tanulásba.” (Temesvári félromán férfi)

„Elvégeztem a gyógyszerészeti egyetemet, és nekem nagyon nehéz volt, mert minden románul volt, de talán a gyerekem csinálhat egy egyetemet⁶⁹ Kolozsváron vagy Magyarországon. Tehát azért akarom, gondolok továbbra, mert nem muszáj feltétlenül Temesváron csinálni egy egyetemet, s akkor nem hiszem, hogy hátrányos, mert tanulják a román is, meg a magyart is. De egyelőre szeretném azért a magyar iskolába, jaaa... nem is tudom...” (Temesvári magyar nő)

⁶⁸ Utalás az online technikára.

⁶⁹ Tükörfordítás románból: faci facultatea – egyetemet végzel.

„Az óvodát és az iskolát is magyarul járták. Ha például országos vetélkedők vannak, akkor tudja megméretetni magát, a Bartókban alapjaiban véve nincs nagyon vetélytárs, olyan, mint a sportoló, aki egyedül szalad. Érzem, hogy szakmailag nem a csúcs, de közösségépítésként látom, hogy emberközelebbi, mint sok román iskola, mert látom a barátaim körében, hogy mik történnek. Úgyhogy ilyen szempontból nagyon meg vagyok elégedve.” (Erdélyi magyar férfi)

„Ez nehéz kérdés, attól függ, hogy milyen szempontból. A tanulási szint az szerintem nem fényes a többihez képest, mármint a román iskolákhoz képest, ha vennénk a top iskolákat, akkor szerintem nem fényes. De román iskolák is vannak, amelyek szerintem sokkal gyengébbek, mint ez a szint. Szerintem a sulis rendben van.” (Temesvári magyar férfi)

„Mint magyar az ember azt akarja, hogy magyarba menjen a gyermeke, de én nem is tudom, mennyire volt hasznom abból, hogy magyar iskolába jártam. Talán annyi, hogy tudok helyesen írni, beszélni, de amúgy nem használtam sehol. Meg annyi, hogy a magyar nyelvet tanultuk, meg az irodalmat, de ezt nem nagyon használtam fel... Azt gondoltuk, hogy a magyar iskola nem biztos, hogy a javára válik, hogy csak a nyelv miatt egy gyenge osztályba járjon. Én is például magyarba jártam az egészet s aztán az egyetemen jól megkínlódtam a nyelvkülönbség miatti problémákkal. Most a gyerek román iskolába jár. Ha a közelbe lett volna egy jó színvonalú magyar iskola, akkor lehet oda ment volna.” (Bánási magyar férfi)

„Elég sok kérdés merül fel bennem a magyar iskolával kapcsolatban. Itt tanítók ebben az iskolában, természetesen elfogult vagyok, ami a magyar iskolát illeti, szubjektív a véleményem. Úgy gondolom, hogy egy nagyon kicsi és zárt közösségről van szó. Az az igazság, hogy túlbecsüljük a diákjainkat is, magunkat is, az iskolánkat is. Nem lehet rálátásunk arra, hogy a román iskolákban mi folyik, de

természetesen minőségi oktatás, biztos vagyok benne, hogy a városban sok más iskolában is folyik.” (Temesvári magyar nő)

„4 éves koráig nem beszélt velem magyarul, románul válaszolt, mert a park, ahova kijártunk, ott a gyerekek 100%-a románul beszélt. Románul válaszolt nekem, de az óvodában magyarul szólt az óvónénihez.” (Erdélyi magyar nő)

„Ha a magyar szó nem jut eszébe hirtelen, akkor belekever egy román szót, de próbálom kijavítani, ezért gondolom, hogy az iskola sokat segít. Nekem is néha lapszusom van, nem jut minden eszembe, igen mindkét nyelvet tudni kell. Vannak magyar szomszédok, ahol van 3 gyerek, együtt játszanak, s van, amelyik gyermek nem beszéli a román nyelvet, de ez szerintem nem oké, kimész egy parkba, kell tudj beszélni minden gyerekkel, én azért akarom, hogy tanuljanak.” (Erdélyi magyar nő)

„Beszédhibás a gyermekünk, keveri a nyelveket. Az orvos tanácsolta, csak egy nyelvet beszéljünk vele, és a románt választottuk. A Józsefvárosba járunk a katolikus templomba, hetente, havonta, mikor, hogy. Járt magyar óvodába, ez viszont bekavart, kifejlődött egy olyan, hogy három nyelven kezdett egyszerre beszélni, románul, magyarul, angolul. Egyelőre várunk...” (Erdélyi magyar nő)

6. *Barátok, a helyi környezet. Templomba járás?*

„Katolikus templomba, én katolikus vagyok, a gyermek is, a férjem ortodox, de nem egy vallásos ember. Ha elmegyünk a nagymamához, akkor lehet elmegyünk ortodox templomba is, de inkább magyar templomba járunk.” (Erdélyi magyar nő)

„Itt Temesváron, fiatal voltam és lemondtam a katolikusról, úgy sajnáltam, de akkor nem mondta senki, hogy mehetnék más paphoz is, aki nem kéri tőlem ezt, hogy lemondjak, de na ez volt akkor. Ortodox templomban esküdtünk, kérte a férjem családja, én

most is a katolikus templomba megyek, tartom a katolikus ünnepeket meg mindent. Csak a férjemért mentem az ortodoxhoz, de már nem járunk oda, ő sem, én sem.” (Temesvári félromán nő)

„Nem járunk templomba. Ilyen baráti környezetünk se nagyon van.” (Budapesti magyar férfi)

„Nem járunk templomba.” (Temesvári magyar férfi)

„Katolikus templomba a Bălcescu téren elmegyünk nagyon ritkán, de csak ha valami esemény van, karácsony, húsvét, amikor magyarul és románul is szoktak lenni a szertartások.” (Temesvári román nő)

„Amióta a gyerekek a Gerhardinumba járnak, többször elmentek a Piarista-templomba⁷⁰ nemcsak az iskolába, hanem misére is.” (Temesvári román nő)

„Én szoktam menni, nem olyan gyakran, a reformátusokhoz. A legtöbbször meghallgatom az istentiszteletet otthon online, mert most már ilyen divat is van.” (Erdélyi magyar nő)

„Katolikus templomban esküdtünk, a Bălcescu téren, arra gondoltunk, hogy csináljunk román-magyar misét, szép volt. Végül nemcsak ott esküdtünk, de a gyerekeket ugyanott kereszteltük.” (Bánsági magyar nő)

„A feleségem baptista, ő a baptistákhoz jár, én a reformátusokhoz, van, amikor külön-külön van, amikor együtt megyünk el, egyszer ide majd a másik oldalra is. A lányom általában a feleségemmel megy, a fiam velem, vagy van olyan is, hogy mind a kettő velem, vagy mind a kettő vele, van amikor baptistába, van amikor reformátusba.” (Erdélyi magyar férfi)

„Itt Temesváron a mostani Bălcescu, a valamikori Lahovári téren. Itt volt egy jó közösség, jó erős karizmája volt az itteni

⁷⁰ A Piarista-templom és a Gerhardinum épülete részei az egykori Piarista Kollégium együttesének.

papbácsinak, szerették a gyerekek, jártak katolikus táborokba, iskolatársak is ide jártak, barátok is itt voltak, itt bémálkoztak. Ebbe a katolikus templomba hát jártunk rendszeren, de a gyerekek most már nincsenek itthon, Angliában tanulnak, ott végeznek művészeti kollégiumot.” (Erdélyi magyar férfi)

„Én katolikus vagyok, a feleségem ortodox, volt egy kis hercehurca, anyósom ő nagyon az ortodoxot tartotta megfelelőnek, úgyhogy én engedtem, ortodox templomban esküdtünk a Dacia negyedben. Ennyi volt, ünnepek alkalmával katolikus templomba járunk.” (Temesvári félromán férfi)

„Román templomban esküdtünk, Temesváron, kicsike ortodox templomban a piața Crucii⁷¹ mellett, nem zavart engemet, én továbbra is katolikus vagyok. A gyerekek ortodoxot űtána. Hogy most a kicsikével még nem, de a nagyobbal be-bementünk, mikor melyikbe, katolikusba, ortodoxba, nem zavar engem.” (Temesvári magyar nő)

„Oh, anyósom tartott hozzá⁷², hogy román templomban esküdjünk meg a gyerekek legyenek ortodoxok, meg minden. Nem járunk templomba.” (Temesvári félromán nő)

7. *Kulturális beállítódás, érdeklődés, részvétel magyar közösségi eseményeken, programokon. Média-fogyasztás.*

„Programok... Hát nem nagyon megyünk, mert általában elég foglaltak vagyunk. Sokszor valami közbejön, hogy nem nagyon tudunk eljutni. A fiam nem nagyon szeret járni ilyen dolgokra, s akkor nem forszíroztuk. Hát van magyar tévénk, de nem nagyon tévézünk, sajtót, szóval újságot pedig nem.” (Bánsági magyar férfi)

⁷¹ Kereszt tér, Erzsébetvárosban.

⁷² Tükörfordítás románból, értelme: nagyon akarta.

„Amióta kezdődött ez a pandémia nem annyira voltunk, mostantól majd meglássuk. A tévébe mit ööö..., YouTube-on a gyerek meséket.” (Temesvári magyar nő)

„Nem nagyon voltunk, de mostan voltunk a Magyar Napokon⁷³, nem nagyon tudtam, hogy eddig is voltak, de most találtam ott egy pár barátokat, akik magyarok és ők még mennek. Nem nagyon nézek tévét, nekem mindegy, hogy románul vagy magyarul, ha épp érdekel, de úgy nem nagyon.” (Erdélyi háromnegyedmagyar nő)

„Nem gyakran, de szoktunk, elmegyünk ilyen programokra. Magyarul meséket olvasunk, én magyarul s az apjuk románul és szoktuk nézni a magyar tévét is.” (Erdélyi magyar nő)

„Igen, a Magyar Napokra kimegyünk, ha az számít... Nagyjából ez, azon kívül szerintem nem, a feleségem nem, mert ő román. Hát az internetről keveset olvasok, de nagyon nem. Tévét nem nézünk, nincs tévénk, nincs kábeltévénk, de például a Netflixet vagy ezeket nézzük, van úgy, hogy magyar szinkronnal.” (Temesvári magyar férfi)

„Régebb a magyart, a tévét a gyerekek nem nagyon szerették, mert nem értették, most kezdek egyre többet olvasni nekik és akkor na. Szerintem ez idő kérdése, és lassan-lassan rendben lesz. Az utóbbi időben sokat fejlődtek.” (Temesvári félromán férfi)

„Ritkán eljárunk, igen, Magyar Napok ilyesmi. Keveset olvasunk magyar sajtót, tévét nem nagyon nézünk, inkább csak a gyerekekkel.” (Temesvári magyar férfi)

„Egyedül vagyok mióta elváltunk, és három gyermek, ugye, a nagy fejezi a líceumot, a kicsi még óvadás. Nincs időm, kellene igen, templomba is kellene. Magyar tévét nem néznek, csak na-

⁷³ Temesvári Magyar Napok – három- vagy négynapos folyamatos rendezvénytársorozat. 2023-ben rendezték meg VIII.-at, többszáz párhuzamos programmal, koncertekkel, gasztro utcával.

gyon ritkán. A YouTube-on egy-egy magyar mesét megnéznek.”
(Temesvári háromnegyedromán nő)

„Járunk a Játsszóházba a gyerekekkel, a nagyobbik benne van a tánccsoportban is, jár oda táncolni. Voltunk a Temesvári Magyar Napokon, táncolt is. Az iskolából viszik őket színházba, bábszínházba. Sajtót nem olvasunk, magyar tévét egyelőre rajzfilmeket. Minden este olvasunk nekik esti mesét, én románul és magyarul, a férjem románul.” (Temesvári félromán nő)

„Amikor van időnk nézzük a tévét, úgy a magyart, mint a román. De ritkán nézünk tévét, inkább olvasunk, de nem feltétlenül magyar sajtót.” (Erdélyi magyar férfi)

„Nem nagyon nézünk tévét. A telefonon mindent néz, sajnos, inkább románul, azt állandóan. Most már nagyon kezd elegend lenni belőle, megpróbálom leszoktatni róla.” (Budapesti magyar férfi)

„Hát magyar sajtót csak, ami a református templom honlapján megjelent⁷⁴, magyar tévét, a rajzfilmet néha igen, de tulajdonképpen én nem tévézek, ha megnézek egy filmet esetleg este későn.”
(Erdélyi magyar nő)

8. *Viszatekintve mennyire elégedett? Csinálna-e valamit másként?*

„Nem csinálnék semmit másként.” (Erdélyi magyar nő)

„Nem tudom, hogy mit tehetnék másképpen. Elvileg az anyanyelvük a román, ha úgy vesszük. Beszélik mindkét nyelvet.”
(Temesvári magyar férfi)

„A kétnyelvű gyerek nyíltabb, hamarabb tanul más idegen nyelveket, logikája fejlettebb, intelligencia szintje jobb és jobban is bol-

⁷⁴ Honlapja az Új Ezredév Református Parókiának és Központnak van. Ezen nincs külön felület sajtó részére.

dogal az életben. Jól döntöttünk a magyar iskolával.” (Erdélyi magyar nő)

„Nem csinálnék semmit sem másképp, meg vagyok elégedve. Fontosnak tartom, hogy olyan szintre kerüljön, hogy úgy beszéljen románul, mint az édesapja, magyarul mint az édesanyja. Teljesen otthon legyen mind a két nyelvben, mind a kettőt nagyon jól tudja. Lehet, hogy előkerül ilyen identitás probléma, hogy akkor ő mi, román-e vagy magyar, mert ő ez is meg az is... Igazából ő ennek is, meg annak is érzi magát.” (Erdélyi magyar nő)

„Csak kezdő, most kezdi az iskolát románul. Addig fogunk mellette ülni és annyit fogunk, amíg biztos, hogy nem felejt el a magyart. A románt azt nem fogja, mert itt él.” (Bánsági magyar férfi)

„Olvasok mindent, de nem tudok visszaírni, nem tudok írni magyarul, nem voltam magyar iskolába, na, s akkor most megpróbálok a kicsi lányommal magyarul.” (Temesvári félromán nő)

„Szeretném, hogy többet beszéljünk itthon magyarul, hogy velem és az én anyukámmal magyarul beszéljen, amikor a volt férjemnél van, akkor úgymint románul beszél. Picit sajnálom, hogy nem csináltuk ezt korábban, hogy magyarul beszéljünk vele többet, amikor még 3 éves volt, akkor kellett volna többet beszéljünk vele. Nem gondoltam, hogy most nehezebb lesz, nem gondoltam erre. Tehát szeretném, hogy megtanulja és hogy magyar maradjon.” (Erdélyi háromnegyedmagyar nő)

„Izabella esetében együtt döntöttünk a volt férjemmel a magyar iskoláról, a két kisgyerek esetében már én egyedül, hogy a magyar iskolát válasszák. Mert amikor lehetett volna és kellett volna, nem tanultam meg magyarul rendesen.” (Temesvári félromán nő)

„Lehet, hogy kicsit a határokat kellene jobban kihangsúlyozni, hogy mikor melyik nyelvet beszéljük, valahogy szabályozni, ami persze nehéz, meg számít a közeg is, amiben vagy.” (Erdélyi magyar férfi)

„Másként? Szerintem többet kellene olvassanak a gyerekek, de az olvasás ezeknek a generációknak nagy problémájuk nemcsak románul, nemcsak magyarul. Ezek a gyerekek nem olvasnak már, mind csak a képernyőt nézik. Mindenhol ugyanez van, nemcsak itt...” (Temesvári magyar férfi)

Összefoglalásként következzenek előbb általános észrevételek, majd megjegyzések a kérdéseinkre kapott válaszok kapcsán.

Észre lehet és kell venni, hogy a temesvári magyar szülők közül többen milyen gyengén beszélnek magyarul, megmutatkozik a város és a térség domináns román nyelvhasználatának a hatása, ezek a szülők keveset beszélnek magyarul. Magyarok, de a magyar nyelvet nem tudják teljes értékűen használni. És ilyen szülők esetében is társadalmi elvárás lehet az anyanyelv ismeretének a továbbvitele. Ugyanakkor több félromán szülő ragaszkodik a magyar nyelvhez, van, aki a magyar férjétől történt válása után is kitart a magyar iskola mellett. A román házastársak többnyire nem utasítják el, de nem is beszélik a magyar nyelvet. Ekként a családban kikerülhetetlenül válik dominánssá a román nyelv.

Különbség mutatkozik a feleségeknek és a férjeknek a gyermek jövőjét illető felelősségvállalását, a gyermek nevelésében való részvételt illetően. Két magyar férj álláspontját az érdektelenség jelének lehet tekinteni (anyanyelv? megoldódik; az államnyelv fontossága az első). Feleségeknél hasonló megnyilatkozásra nincs példa.

Szintén a távlat kérdése merül fel, amikor a gyermekkel kapcsolatos döntéseiket kérjük értékelni. A legtöbb esetben napi, gyakorlati tényezők számba vételére korlátozzák a döntés előkészítését, mindössze két esetben merül fel a folyamat végeredményének a kérdése: mi lesz a gyerekből? Milyen identitása lesz, tudatosan fogja-e vállalni a kettős helyzetet, azt, amilyen irányba a szülői döntések terelik (olykor nem terelik)?

A szülők családi nyelvhasználatának kérdése magyar-magyar és vegyes házasságok esetében is felmerül. Hiszen milyen nyelvi közeget tapasztalhatott meg az a magyar férfi, aki otthon csak románul beszél a gyermekeivel, illetve aki azzal nyugtatja magát, hogy az ország hivatalos nyelve a román? Ismert, a családi nyelv időben változó is lehet, soktényezős a folyamat, a lényeg, hogy a többnyelvűség társadalmi esély mellett közösségi hovatartozás is. Ezen szempontok több esetben elhalványulnak, nem jelennek meg. Egyetlen kivétellel a válaszok azt jelzik, hogy nincs a családokban tudatos nyelvhasználat, nem osztják le a nyelvi szerepeket.⁷⁵

A többségi fél viszonyulása a magyar nyelvhez jelentős mértékben a közvélemény, a média által hordozott tartalmak függvénye, és ez ott, ahol az együttélésnek nincs meg a helyi közösségi tapasztalata, erős elutasításhoz vezethet. Illetve a kisebbségi féltől egyfajta önfeladást is elvárhatnak – lásd az ortodox templomban kötött esküvők kérdését. Az biztos, hogy a másokra való odafigyelésnek nem alakult ki a társadalmi programja, bár van egyféle gyakorlata a római katolikus egyház szolgálatában. Civil társadalmi feladatnak tekintjük az etnikumközi kapcsolatok, a másokra való odafigyelés közösségi programjának a kidolgozását, kialakítását és működtetését. A kétnyelvűséggel kapcsolatos ismert sablonok hangoztatásán túl kellene, túl illene lépni. A kétnyelvűség értelmezhető családi örökségként, elődökkel kapcsolatos felelősségvállalásként, környezeti kihívásként egyaránt. Szükség van egy olyan helyre (házra?), ahol közismerten és elfogadottan beszélheti az ember azt a nyelvet, amely a közélet színtereiről kiszorult. A magyar házak kérdését ebben a kontextusban kell értelmezni és működéssüket megtervezni.⁷⁶

⁷⁵ Néhány évtizede Temesváron gyakori volt, hogy a családon belül egy-egy nyelvet egy személyhez (apához, anyához, nagyszülőhöz) kötöttek, kommunikációs csatornák alakultak ki, és a gyermek mindenkit a megfelelő nyelven szólított meg. Más családban egyik héten mindenki magyarul, a másik héten mindenki németül beszélt.

⁷⁶ Az 1990-es években Temesváron nem létezett olyan publikus hely, ahova a temesvári magyar betérhetett, és az övéivel, magyarokkal találkozhatott,

Az iskolaválasztás szinte kizárólag a család, többnyire a domináns helyzetű (nem azonos a nyelvvel) házastárs döntése, szakvéleményt többnyire nem kérnek és így nem is kap(hat)nak a szülők. Ezért kell üdvözölni azokat a civil társadalmi programokat (Manó klub), amelyek a döntéshez úgy járulnak hozzá, hogy nem a klasszikus meggyőzőési módozatok kerülnek előtérbe. A temesvári magyar iskolákról jók és igen jók a vélemények, igaz, a szülőknek mintegy a fele nem nyilatkozott ebben a vonatkozásban. De a józanság szólal meg, amikor egyesek arra figyelmeztetnek, hogy Temesváron a magyar nyelvű oktatásban nincs igazi konkurencia, ami felfelé hajthatná a teljesítményt. Nem fogalmazta meg senki szó szerint, de több vélemény kontextusa utalt az igazi kérdésre: mit várunk el a magyar iskolától? Legyen a legjobb, innen kerüljenek ki országos olimpiák győztesei, vagy építsék a helyi magyar közösséget. Szakértők közül sokan az utóbbit tekintik elsődlegesnek, a magunk temesvári tapasztalata a közösségépítés felette szükséges voltát hozza előtérbe. A fiatal tanuljon meg tájékozódni, legyen képes tanulni, illetve tudva tudja, hogy hova, milyen közösségbe tartozik. Ezek egész életre szóló támpontok. És a temesvári magyar iskolák ebben a szellemben működnek.

A válaszok alapján a gyermekek számára az intézményi világ az elsődleges, döntően itt alakulnak ki kapcsolatok. A játszótér, az utca alig jelenik meg. Ugyanakkor a templom nem játszik meghatározó szerepet, meglepő módon ez derül ki a válaszok nagyobb részéből. Azt viszont több szülő megfogalmazta, hogy a nagyszülők nyomására hozott döntés az ortodox templomokat illetően (esküvő) nem jelent pozitív eredményt, az esküvő után az illető házastársak visszatértek a

ismerkedhettek, véleményt cserélhettek. Az első változást, a 2000-es évek elején megvásárolt erzsébetvárosi ingatlan jelentette, ahol a Kós Károly nevét viselő központ működött. De ide még nem lehetett csak úgy betérni egy kávéra, egy sörre. Magyar vendéglő a városban volt is, meg nem is volt. Két kísérlet belebukott, a jelenlegi sörkert is alig látogatott. A változást ezen a téren (is) az Új Ezredév Református Központ és a 2022-ben visszaszerzett Magyar Ház hozhatja el. Előbbiben étterem fog nyílni, utóbbiban kávézóval is rendelkező könyvesbolt – utóbbi 2024 januárjában nyit.

saját egyházukhoz, az ortodox házastárs egyik esetben sem követelte meg az átállást, amit az egyháza formálisan elvár.⁷⁷

A családok és gyermekeik döntően az óvoda és az iskola által szervezett kulturális eseményeken vesznek részt, a város kulturális kínálata utalásszerűen sem jelenik meg a válaszokban. Az van, amit az iskola szervez. Ezért öröndetes, hogy a temesvári Magyar Napokat rendezvényként többen megemlítik, sőt, lehetőséget jelent a barátkozásra, régi kapcsolatok felújítására. A helyi magyar sajtót senki nem említi, a tévét többen, mesét is többen olvasnak gyermekeiknek. Egy esetben kapunk utalást a mobilhasználatra, mint olyan kérdésre, amely komoly figyelmet érdemel. Hiszen ez intim nyelvhasználatot jelent, nem látja a család, mit néz és olvas a gyermek – és egyáltalán nem másodlagos sem a tartalom, sem a kommunikáció nyelve.

Végül összefoglaló kérdésünk az volt: nyelvhasználat, iskolaválasztást illetően jól döntöttek-e a szülők, van-e, amit másként tennének vagy kellett volna tenni egykor? Van, akinek saját gyermekkorára jön elő, hogy vegyes házasságban nem is törekedtek a szülei a két-nyelvűségre. A többség viszont elégedett. Nem lehet kizárni, a válaszok lehetnek sablonosak. Kérdés, mennyire lehet elégedett az a magyar férfi, aki fogadkozik: addig fognak a gyermek mellett ülni és anynyit, amíg biztosak lehetnek, hogy nem felejt el a magyart. A románt azt nem fogja, mert itt él... A furdaló lelkiismeret hangja szólal meg ilyenkor.

Az interjúkérdésekben a kiegyensúlyozott kétnyelvűség utalásként volt jelen. A válaszokból egyértelműen kiderül: távol állunk attól, hogy a vegyes családokban a nyelvhasználat kiegyensúlyozottnak legyen mondható, és attól is, hogy – a kivételes esetektől eltekintve – a gyermek nyelvhasználata kiegyensúlyozott legyen.

⁷⁷ Ismételten meg kell jegyeznünk, a minta többségében olyan személyeket tartalmaz, akik nem ortodox templomban esküdtek.

Következtetések

A kutatás során a vegyes házasságok rendkívül komplex jelenségét kizárólag nyelvi vonatkozásban vizsgáltuk. Nem foglalkoztunk a családszerkezettel⁷⁸, a vegyes házasságok demográfiai vonatkozásaival⁷⁹, kimondottan a vegyes családokban a kétnyelvűség jelenségkörébe tartozó családi nyelvhasználatot és a magyar iskolaválasztását vizsgáltuk. Nem egy korcsoportot választottunk ki⁸⁰, hanem egy kistérségi/megye központját, Temesvárt. Ismert, hogy a kétnyelvűség mindenütt terjed, hiszen az erősödő mobilitás és az európai integrációs folyamatok egyre inkább szükségessé teszik egy általános nyelv ismeretét – ma a fiatalabb nemzedék számára egyértelmű az angol nyelv ismeretének a szükségessége. Ez viszont a kisebbségi nyelvek vonatkozásában akár veszélyhelyzetnek is tekinthető, hiszen fontosságban az első helyre sorolt államnyelv mögé másodikként, gyakorlati érvek okán, bekerül az angol, a világnyelv, ekként az anyanyelv hátrébb szorul a fontossági rangsorban.

Kutatásunkban arra kerestünk választ, hogy egy hagyományosan többnyelvű városban, ahol a többnyelvűség egyfajta büszkeség forrása⁸¹, vegyes családok körében hogyan alakul a nyelvhasználat. Az óvónőkkel és a szülőkkel készített interjúk alapján következtetni lehet

⁷⁸ Lásd: Branislav Šprocha: A családszerkezet etnikai sajátosságai és az exogám házasságok mintázatai Szlovákiában; Gyurgyík László: A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig.

⁷⁹ Lásd: Papházi T. – Béres O. – Baráté E, - Trieb M. – Székely A.: Párkapcsolatok és gyermekvállalás a külhoni magyar családok körében – egy reprezentatív kutatás eredményei); Temesváry Zsolt: Fiatalok családalapításhoz, házassághoz és gyermekvállaláshoz kapcsolódó attitűdjei a családi minták tükrében.

⁸⁰ Papp Z. Attila – Vita Emese: Megmaradás és átörökítés – külhoni magyar fiatalok demográfiai, társadalmi folyamatai c. tanulmánya a *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* (szerk. Székely Levente) c. kötetben.

⁸¹ Egy mondás szerint Temesváron a kutyák is négy nyelven ugatnak (ezek a magyar, német, román, szerb – a magyar az első, a német a második, mert a mondás ezeken a nyelveken ismert).

a magyar nyelv elsajátításának szintjére, a magyar nyelv használatának gyakoriságára, a nyelvvel kapcsolatos attitűdökre.

A kutatás fontosabb megállapításai a következők.

A temesvári magyar szülők jelentős részét képezik azok, akik számára nem kiemelt fontosságú gyermekük magyar nyelvismerete. A kiegyensúlyozott kétnyelvűségre való tudatos törekvés (46 szülővel készült interjú) egyetlen családnál mutatkozott meg, a családokban a magyar házastársak általában elfogadják a román dominanciájú kétnyelvűséget, de arra is van példa, hogy gyermekével a magyar szülő is többnyire románul beszél. Rontja a nyelvismeretet, hogy magyar nyelvet nem a román nyelvvel párhuzamosan sajátítja el a gyermek, a két nyelv megtanulása nem serkenti egymást. A magyar második nyelvként jelenik meg (szekvenciális nyelvtanulás), a nyelvvel kapcsolatos attitűd rendre semleges, olykor negatív. Egyes félmagyar szülők példája mutatja, hogy felnőttfejjel rájönnek saját szüleik nyelvtanulással kapcsolatos hibáira, és gyermekeik esetében kompenzálni szeretnének (elvált félromán nő magyar iskolába írta gyermekét).

Az anyanyelvtanulás esélyeit nyelvi szocializációs mechanizmusok erősíthetnék, a városi környezetben meglévő domináns egynyelvűséget intézményi keretek között lehetne és kellene ellensúlyozni – de a városban a magyar óvodai csoportok kevés kivétellel kétnyelvűek, román gyermekeket is felvesznek ezekbe a csoportokba. Az iskolaválasztás esetében pedig nagyobb hangsúlyt kapnak gyakorlatias szempontok (az iskola elérhetősége, közelsége vagy a pedagógusról hallott információk) mint a távlat, hogy a gyermek számára milyen jövőt szeretnének. Az iskola megítélésében nem világosak a szempontok, egy kisebbségi iskolának egy többségivel való összehasonlítása komplex kérdés – ezzel a szülők többnyire nincsenek tisztában. A magyar iskolaválasztást jelentős mértékben elősegíthetik az olyan civil keretben szervezett foglalkozások, mint a Manó klub, amely játékosan és tapasztalati alapon készíti fel a szülőket a számukra fontos döntések meghozatalára.

A vegyes családban született gyermekek többsége (Temesváron mintegy 70%-a) román iskolába jár, pedig éppen a magyar iskola jelentene előnyt, mivel ezáltal könnyebben tanul új nyelveket, fejlettebb lesz a logikus gondolkodása, több információforrás áll rendelkezésére, több esélye lesz a munkaerőpiacon, könnyebben alkalmazkodik. Ide sorolják egyes szerzők még a másság iránti nagyobb toleranciát, de ezt nyitott kérdésnek tekintjük. Ugyanis a tolerancia nem jelent elfogadást. A tolerancia türelmességet jelent – és ennek mindig van határa. Vagyis aki tolerál kijelentheti, eddig és ne tovább. Etnikai kapcsolatok esetén viszont elfogadásra van szükség. Temesvár sokat idézett hagyományos toleranciája kimondatlanul oda vezet, hogy a kisebbségi elfogadja, természetesnek tekinti a többségi nyelv és kultúra primátusát. Pedig a nyelvek és a kultúrák azonos értékűek (kell legyenek). Aki magyarként nem ezt vallja, saját nyelvét értékeli le. Ezen az alapon kijelenthető, hogy Temesvár asszimilációra hajlamosító közegnek tekinthető.

Miként várható volt, a kutatás igazolta, hogy az olyan régióból származó házastárs, ahol hagyományosan nem élnek magyarok, ha személyesen nem is, de szülei révén előítéletes viselkedést hoz az új családba, nehezebbé, feszültség forrásává válhatnak bizonyos döntések (óvoda, iskola választása).

Azt tapasztaltuk, hogy a férjek és feleségek hagyományos családi szerepvállalása vegyes házasságok esetében azt eredményezi, hogy a magyar férj több esetben teljesen átengedi a gyermekkel kapcsolatos életvezetési kérdések rendezését a feleségnek, aki, ha szeretné, akkor sem tudná nyelvi vonatkozásban helyettesíteni a magyar házastársat.

Az egyházhoz, templomokhoz, papokhoz fűződő viszony változó. Mivel a családok többségében nem beszélhetünk rendszeres templomba járásról, nem alakul ki személyes(ebb) viszony a pap és a család között, hogy a hit embere segíthessen a/egy kisebbségi közösséghez vezető út megtalálásában és a kapcsolat erősítésében.

Az identitás kérdése minden ember számára alapvető, így vagy úgy, ezért mindenki felteszi a kérdést: ki vagyok én. A kiegyensúlyo-

zottan kétnyelvű személy számára az identitás nem jelent dilemmatikus kérdést. Tudatában van annak, hogy két nyelv, két kultúra részese, kialakul a kettős kötődés. A megkérdezett személyek döntő többsége esetében fel sem merül az identitás kérdése, mintha eleve eldöntötte volna valaki, hogy egy vegyes házasságban csak a domináns környezeti nyelv és kultúra hordozója adhatja a gyermek értékvilágának alapját, mintha a nyelvek létező rangsora eleve lefokozná, akár kizárná a magyar közösséghez tartozás lehetőségét. Meghatározó kérdés, hogy a családban meglévő identitásokat miként értelmezi és értékeli a gyermek. A családok többségében nem tudatosul, hogy vallott és vállalt identitásunk nyújt biztonságot az életben, ha megvan az a biztos viszonyulási pont, új helyzetekben meg tudunk felelni a kihívásoknak, megfelelő döntéseket tudunk hozni. Minden bizonytalanság gyengíti, korlátozza az egyén lehetőségeit.

A vegyes családok kétnyelvűsége egy sor olyan kérdést érint, amelyek nincsenek napirenden a helyi közéletben, a szülők nem kapnak jelzéseket, még kevésbé jelent támaszt esetlegesen megfogalmazódó dilemmáikra. A vegyes családokkal kapcsolatos kérdések főleg szórványban, ahol a kisebbségek, a magyarság fogyása egyre erőteljesebb, a helyi média külön témakörét kellene képezzék, a kétnyelvűséget helyi közösségi kérdésként kellene napirenden tartani. Külön gond, hogy az interjúk alapján az körvonalazódik, hogy a nyomtatott média iránti érdeklődés a vegyes családokban alig mutatkozik, a kisebbségi sajtó ezen családokban nincs jelen. Ezekkel a családokkal külön kommunikációs csatornákra volna szükség, ehhez pedig a közösségi média kínálatát kellene megfelelő módon kihasználni.

Végső megállapításunk: a vegyes családokban ideálisnak tekintett kettős kötődés alapfeltétele a kiegyensúlyozott kétnyelvűség, amire a kutatás során egyetlen példát találtunk. A többségi domináns kétnyelvűség egyenes ágon vezet az asszimilációhoz.

Referált irodalom

- Arday Lajos. A jugoszláviai magyarság demográfiai helyzete 1944-től napjainkig. *Magyarságkutatás Évkönyve 1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest 1990.
- L. Balogh Béni: Magyarok Dél-Erdélyben és Észak-Erdélyben (1940–1944). <https://itthon.transindex.ro/?cikk=17965> (2022.10.15.)
- Biacsi Antal: *Kis délvidéki demográfia*, Szabadka, Életjel Kiadó, 1994.
- Bibó István: *A kelet-közép-európai kisállamok nyomorúsága*, Kriterion, Bukarest, 1997.
- Bodó Barna: *Talpalatnyi régióink*, KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2003.
- Bodó Barna (szerk.) *Helytörténeti kronológia*. Arad, Temesvár, Lugos – Románia. Békéscsaba, Gyula, Szeged – Magyarország. Szórvány Alapítvány, Temesvár. 2009.
- Bodó Barna *Szórványstratégia*. Vitaanyag, Gordian Kiadó Temesvár, 2011.
- Bodó Barna Kisebbségi magyar fiatalok identitásváltozatai In Szabó A.-Bauer B.-Pillók P. *Mozgók 2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, Belvedere Meridionale, Szeged-Budapest, 2013, pp.199–246.
- Bodó Barna: *Tartozni valahová. A szórvány – az immanens konfliktus* c. habilitációs dolgozat. Károly Gáspár Református Egyetem, Budapest. 2017.
- Breban, Melinda: Semnificația epistemică a conceptului de “homogamie”, *Paragidme universitare băimărene*, 2015. 2. 78–87.
- Bugarški, Stevan: *Lyceum Temesvariense / Temesvári Líceum / Das Temeswarer Lyzeum / Liceul Timișorean / Temišvarski Licej*. Temesvár, 2008.
- Colțescu, Gabriela – Pató Attila – Atanasescu, Adrian – Vesalon, Lucian: *Szótár plurális társadalmaknak*. Polirom, Iași, 2005.

- Csűrös Miklós: Vegyes házasságok Erdély városaiban. In: *Kisebbségvédelem*, 1938. 2-3. sz. 32–37.
- Gordon, Milton (1964): *Assimilation in American Life: the role of race, religion, and national origins*. New York: Oxford University Press
- Göncz László: Gondolatok a Muravidéki magyarság beolvadásának okairól. In: Gyurgyík László, Sebők László. (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1998-2002*. Teleki László alapítvány, Budapest. 2003. 151–158.
- Gyurgyík László: A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1999/1. 5–18.
- Gyurgyík László: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körébe. In: *Regio*, 2002. 1. szám, 121–150.
- Haugen, Einar: *The Ecology of Language*. Standford, CA: Standford University Press. 1972.
- Havas Ferenc. Nyelv és gondolkodás. In: *Pannon enciklopédia*. 1997. 16–17.
- Harrach Gábor: Erdély, Bánság és Partium demográfiai régiói a 20. század elején. 2013. <https://itthon.transindex.ro/?cikk=16749> (2022.11.25.)
- Hódi Sándor: *Köszönöm drágám! Szerelem, szex, házasság a Vajdaságban - A házastársi konfliktusok pszichológiai és családszociológiai vizsgálata*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2006.
- Hoóz István: A nyelvi asszimiláció és a házasságkötés, *Statistikai Szemle* 2002.12. 1082–1096.
- Horváth István: Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében:1992–2002. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion-RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2004.

- Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. *Magyar Tudomány* 2005, 50 (2). 145–155.
- Jakab Attila: A kisebbségi kérdés mint a többség válsághelyzetének visszatükröződése. Sok megpróbáltatást szenvedett édesapám emlékére. *Pro Minoritate* 1997. 3. 50–69.
- Kalmijn, M.–Tubergen, F.V. A comparative perspective on intermarriage: Explaining differences among national-origin groups in the United States. *Demography* 2010 May. Volume 47, Number 2.
- Kapitány Balázs: Kárpát-medencei népszámlálási közkép. *Demográfia*, 2013. 1., 25–64.
- Karmacsai Zoltán: Etnikailag vegyes házasság – „vegyes nyelvhasználat”? *Acta Beregsasiensis*, IV. 2005. 4. 127–152.
- Kiss Ferenc: A Temes megyei magyar oktatás 1990-2015 között. *Régi(j)óvilág*. 2015, december. 20–28.
- Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet*. NKI-Kriterion, Kolozsvár, 2010.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Kiadója, Kolozsvár, 2012
- Ladancsik Tibor: Vizsgálati szempontok a vegyes házasságok kutatásában. *Kisebbségkutatás*. 2018. 1. 27–51.
- Ladancsik Tibor: *A nemzeti identitás formálódása a magyar-szerb vegyes házasságokban*. Doktori tézis. Debreceni Egyetem. 2020. <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/fe8c4488-c11a-4398-adf5-2742bf59818c/content>
- Mírnic Károly: Kétnyelvűség a Vajdasági vegyesházasságokban. In: *Régió – Kisebbség, politika, társadalom*, 5. évf. 4. sz. 1994

- Sebők László: A 2002-es szerbiai népszámlálás kérdőjelei, különösen a Vajdaság vonatkozásában. In: Gyurgyík László - Sebők László. (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1998–2002*. Teleki László alapítvány, Budapest. 2003.
- Simsa Tünde: *A Kárpát-medencében élő magyarok demográfúja*. Képviselői Információs Szolgálat, Budapest, 2022.
- Szekernyés János: A protestantizmus kezdetei a Temesközben In Dukrét Géza (szerk.) *A reformáció kezdetei a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben*. Nagyvárad 2017. 72–102.
- Szekernyés János. A hitélet és a megmaradás erős vára. 175 éves a temesvári evangélikus templom. *Művelődés*, 2014. november.
- Szilágyi N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*. 2002.7. 64–96.
- Szilágyi N. Sándor: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In Kiss Tamás (szerk.) *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion-RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár. 2004.
- Szőcsné Gazda Enikő Identities side by side. The practice of faith in denominationally mixed marriages. *Religion, culture, society*. 2015. 2. 40–57.
- Tóth Ágnes–Vékás János: Család és identitás, A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában. *Demográfia* 2008. 51. évfolyam, 4.
- Varga E. Árpád (1996): A családok összetétele nemzetiség és felekezet szerint az 1992. évi román népszámlálás tükrében. *Regio*, 1996/3. 82–94.
- Vékás János: *Die Vojvodina und ihre Minderheiten*. Südost-Institut, München, 2004.

Veres Valér: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a 20. század utolsó negyedében, *Korunk* 2002. 2. 4–18.

Veres Valér: *Népesség szerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében.* Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2015.

Kiadta: Belvedere Meridionale, Szeged

www.belvedere.hu

Tipográfia és tördelés: Zékány Károly Ödön

Nyomta: s-Paw Nyomda, Üllés